

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**ORTA ÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA DEĞERLİ TAŞLAR: İNCİ,
MERCAN, YÂKÛT, YEŞİM TAŞI, FİLDİŞİ, SAFİR**

Yüksek Lisans Tezi

UĞUR ARABACI

AMASYA
Şubat-2022

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**ORTA ÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA DEĞERLİ TAŞLAR: İNCİ,
MERCAN, YÂKÛT, YEŞİM TAŞI, FİLDİŞİ, SAFİR**

Hazırlayan
Uğur ARABACI

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mustafa ŞAHİN

AMASYA-2022

ETİK BEYAN

Tezimin içerdiki yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 08/03/2022

İmza

Uğur ARABACI

TEZ ONAY SAYFASI

Uğur ARABACI tarafından hazırlanan “Orta Çağ İslam Dünyasında Değerli Taşlar İnci, Mercan, Yâkût, Yeşim Taşı, Fildişi, Safır” başlıklı bu çalışma 08/02/2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi çalışması olarak oy birliği ile başarılı kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman : Doç. Dr. Mustafa ŞAHİN

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Zekiye TUNÇ

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YILMAZ

.....

ONAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. 08/02/2022

.....

Doç. Dr. Nevzat AYDIN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

ORTA ÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA DEĞERLİ TAŞLAR: İNCİ, MERCAN, YÂKÛT
YEŞİM TAŞI, FİLDİŞİ, SAFİR

Uğur ARABACI

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, Şubat / 2022

Danışman: Doç. Dr. Mustafa ŞAHİN

Bu tezin konusu; Orta Çağ İslâm dünyasında değerli taşlar: İnci, Mercan, Yâkût, Yeşim Taşı, Fildişi, Safir’ dir.

Çalışmada dönemin ana kaynakları ve günümüzdeki araştırma eserlerden büyük ölçüde yararlanılmaya çalışılmıştır.

Sert bir cisim olarak bilinen taş, geçmiş toplumlarda farklı anlamlar ve kavramlar içerisinde kullanılmıştır. Örneğin Eski Çağda Mezopotamya’da kurulan devletler taşların tılsımına inanarak, taşları; muska ve kolye olarak kullanmışlardır. Bir maddenin değerli taş sayılabilmesi için nadir, dayanıklı ve güzellik bakımından çekici olması gerekir. İslâmiyet’ten önceki dönemde Yeşim Taşı’nın çok yaygın olarak kullanıldığı, özellikle bu dönemde Yeşim Taşı’nın efsanevi niteliklere sahip olduğu, bu sebeple toplumun vazgeçilmez bir parçası haline geldiği görülmektedir. Ayrıca Türkler ve aynı dönem yaşayan Arap toplumu, Yeşim Taşı’nın yağmur yağdırma bereketine ve ölümsüzlüğe sahip olduğuna inanmışlardır.

Orta Çağ İslâm dünyasında insanların önemli bir geçim kaynağı haline gelen değerli taşlar, bulundukları coğrafi bölgelere ticarî bakımdan önem kazandırmıştır. Bu taşlar; takı, dekorasyon, elbise, kıyafet ve ayakkabı başta olmak üzere birçok unsurda dönemin kadınları için vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir.

Süs eşyaları, geçmişte toplumları cezbeden önemli mücevherler içerisinde yer alır. Bu süs eşyaları içerisinde değerli taşlar çok önemli yer tutar. Özellikle inci, mercan, yâkût, Yeşim

Taşı, fildişi, safir Orta Çağ'da hemen hemen bütün toplumlarda çok önemli bir kıymet arz ediyordu. Bu taşlar hem zenginlik sebebiydi hemde ziynet eşyası olarak en başta gelenlerdi. Çalışmada inci, mercan, yâkût, Yeşim Taşı, fildişi, safir gibi değerli taşların Orta Çağ İslâm dünyasındaki durumu araştırılmıştır.

Bu tezin amacı: Orta Çağ İslâm dünyasında kullanılan değerli taşların (İnci, Mercan, Yâkût, Yeşim Taşı, Fildişi ve Safir) üretimi, hangi amaçlarla kullanıldığı, ticareti ve Orta Çağ İslâm dünyasındaki fonksiyonlarının değerlendirilmesidir. Bunun yanında ele alınan bu değerli taşların; oluşum serüveni, adlandırılması, bulunduğu coğrafi bölge, üretimi, sağlık alanında faydaları, ekonomik değeri ve ticareti, hediye olarak sunulması, süs eşyası ve mehr olarak kullanımı ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Değerli Taşlar, İnci, Mercan, Yâkût, Yeşim Taşı, Fildişi, Safir.

ABSTRACT

PRECIOUS STONES IN THE MEDİEVAL İSLAMİC WORLD PEARL, CORAL, RUBY, JADE, İVOR, SAPPHİRE

Uğur ARABACI

Amasya University, Institute of Social Sciences

Department of History, M.A., February / 2022

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN

The subject of this thesis is precious stones such as pearl, coral, ruby, jade, ivory, and Sapphire in the medieval Islamic are. This study has used the main sources of the period and today's research works.

Stone, known as a hard object, has been associated with different meanings and concepts in past societies. For example, the states established in Mesopotamia in ancient times believed in the talisman of stones, they were used as amulets and necklaces.

For an item to be considered a gemstone, it must be rare, durable, and attractive in beauty. It is seen that jade was widely used in the pre-Islam era.

In this period, particularly, it is seen that jade has legendary qualities and therefore it has become an indispensable item for society. In addition, the Turks and the Arab society living in the same period believed that the jade stone had the blessings of rain and immortality.

Precious stones, which became an important source of livelihood for people in the medieval Islamic world, brought commercial importance to the geographical regions where they were located. These stones have become an indispensable element for the women of the period in many ways, especially as jewelry, decoration items for dresses, clothes, and shoes.

Ornaments are among the important jewels that have attracted societies in the past. Precious stones have a very important place among these ornaments. Especially pearl, coral,

ruby, jade, ivory, sapphire had a very important value in almost all societies in the Middle Ages. These stones were both the cause of wealth and the foremost among the jewelry items. In this study, the situation of precious stones such as pearl, coral, ruby, jade, ivory, and sapphire in the medieval Islamic world is investigated.

The aim of this thesis is to evaluate the production, the purposes for which the precious stones (Pearl, Coral, Ruby, Jade, Ivory, and Sapphire) are used, their trade, and their functions in the medieval Islamic world. In addition, some unique aspects of these precious stones such as the formation process, naming, geographical region, production, health benefits, economic value, trade, presenting it as a gift, using it as an ornament, and dowry are discussed in detail.

Keywords: Precious Stones, Pearl, Coral, Ruby, Jade, Ivory, Sapphire.

ÖNSÖZ

Bu tezde Orta Çağ İslâm dünyasında bulunan değerli taşlar: İnci, Mercan, Yâkût, Yeşim Taşı, Fildişi, Safir ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Çalışma, giriş bölümü haricinde iki bölümden oluşmaktadır. İncelenen taşlar ikinci bölümde her biri ayrı başlık altında anlatılmıştır. Çalışma hazırlanırken ana kaynaklar başta olmak üzere günümüz araştırma eserlerinden ve internet kaynaklarından büyük ölçüde faydalanılmıştır.

Ülkemizde tarih bilmi ışığında değerli taşlar konusunda yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Taşlar hakkında bilgiler derlediğim zamanlar Ankara MTA Kütüphanesinde, bu taşlar hakkında çalışmaların çok az ya da yok denecek kadar az olduğunu, genel olarak bilgilerin yabancılar tarafından ele alınan eserlerden tercüme edildiğini gözlemledim. Bu nedenle yapılan çalışmayla ülkemizdeki bu boşluğun doldurulması amaçlanmıştır.

Bu konunun seçiminden itibaren çalışma hazırlanması sürecinin her aşamasında bilgi ve yardımlarını esirgemeyen, gerek lisans gerekse yüksek lisans eğitimimde yetişmemde emeği olan danışman hocam Doç. Dr. Mustafa ŞAHİN'e içtenlikle teşekkür ederim. Ayrıca Ankara'da bulunduğum dönemde çalışmam esnasında faydalandığım TTK ve DTCF Kütüphanesi çalışanlarına; Derviş COŞKUN ve ailesine teşekkür ederim.

Tez çalışmam sürecinde desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen Şenay Coşkun İNCE'ye teşekkür ederim. Eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi yardım ve desteklerini esirgemeyip, beni yüreklendiren ve bana güvenen sevgili annem, babam ve kardeşime şükranlarımı sunarım.

Uğur ARABACI

Amasya 2022

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ.....	1
I.Çalışmanın Amacı, Yöntemi ve Kaynaklar.....	1
II. Faydalanılan Kaynaklar.....	1
A. Coğrafi Kaynaklar.....	1
B. Tarihî Kaynaklar.....	4

I. BÖLÜM

1.TAŞ.....	7
1.1. Taşın Tanımı ve Tariçesi.....	7
1.2. Kutsal Kitaplara Göre Taşlar.....	8
1.3. Değerli Taş Nedir?.....	11
1.4 Değerli Taşların Sınıflandırılması.....	13

II. BÖLÜM

2. ORTA ÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA DEĞERLİ TAŞLAR

2.1.İnci Taşı.....	15
2.1.1.İnci Taşı Adı.....	15
2.1.2.İnci Taşının Kültürel Değeri.....	15
2.1.3.İnci Taşının Oluşumu ve Tariçesi.....	16
2.1.4.İnci Taşının Bulunduğu Yerler.....	18
2.1.5.İnci Avcılığının Yapılışı.....	19
2.1.5.1.İnci Avcılığında Dikkat Edilen Hususlar ve Dalgıçların Giydikleri Elbiseler.....	22
2.1.6. Orta Çağ Endüstrisinde İncinin Delinmesi, Kusurları ve Onarımı.....	23
2.1.7. İncinin Hediye Olarak Kullanılması.....	24
2.1.9. İncinin Sağlık Alanında Kullanımı.....	36
2.1.10. Ganimet ve Hazine Olan İnci.....	36
2.1.11. İncinin Ticarî Emtia Olarak Kullanılması.....	38

2.2. Mercan	39
2.2.1. Mercan Taşının Bulunduğu Bölgeler.....	40
2.2.3 Mercanın Çıkarılması.....	41
2.2.4. Mercanın İşlem Görme Aşamaları.....	42
2.2.5. Mercanın Ticarî Emtia Aracı Olarak Kullanılması.....	42
2.2.6. Mercanın Sağlık Alanındaki Yararları.....	43
2.2.7. Mercanın Süs Eşyası Olarak Kullanılması.....	43
2.3. Yâkût	44
2.3.1. Yâkût Taşının Adlandırılması.....	44
2.3.2. Yâkût Taşının Renkleri.....	44
2.3.3. Yâkût Taşının Bulunduğu Bölgeler	45
2.3.4. Yâkût Taşının Çıkarılması	48
2.3.5. Yâkût Taşının İşlenmesi	49
2.3.7. Yâkût Taşının Hediye Olarak Verilmesi	51
2.3.8. Gânimet ve Hazine Olan Yâkût	55
2.3.9. Dînî İnançlarda Kullanılan Yâkût.....	58
2.3.10. Yâkût ve Ticaret.....	59
2.3.11. Yâkûtun Sağlık Alanında Kullanılması	59
2.4. Yeşim Taşı	60
2.4.1. Yeşim Taşının Adlandırılması	60
2.4.2. Yeşim Taşının Bulunduğu Bölgeler	62
2.4.3. Yeşim Taşı Avcılığı ve Toplanması	64
2.4.4. Yeşim Taşının Delinip İşlenmesi.....	65
2.4.5. İslâmiyet'ten Önce Yeşim Taşı.....	65
2.4.5.1. Göktürk Devleti (552-745) Dönemi Yeşim Taşı	65
2.4.5.2. Uygurlar Zamanında (742-840) Yeşim Taşı.....	66
2.4.6. Orta Çağ İslam Dünyasında Yeşim Taşı.....	67
2.4.7. Yeşim Taşının Yağmur Yağdırma İncancında Kullanımı	68
2.4.8. Yeşim Taşının Gânimet ve Hazine Olarak Kullanılması.....	69
2.4.9. Yeşim Taşının Süs Eşyası Olarak Kullanılması	70
2.4.10. Yeşim Taşının Hediye Olarak Kullanılması	71
2.4.11. Yeşim Taşının Sağlık Alanında Kullanılması	74
2.4.12. Yeşim Taşının Ticaret Aracı Olarak Kullanılması	74
2.5. Fildişi Taşı	76

2.5.1. Fildişi Nedir?	76
2.5.2. Fildişi Taşının Bulunduğu Bölgeler.....	76
2.5.3. Fildişi Oymacılığı ve İşlenmesi	77
2.5.4. Fildişi Taşının Ticaret Ürünü Olarak Kullanımı.....	77
2.5.5. Fildişinin Süs Eşyası ve Güç Sembollünde Kullanımı	79
2.5.6. Fildişinin Hediye ve Elçilik Faaliyetlerinde Kullanılması	80
2.6. Safir Taşı.....	81
2.6.1. Safir Taşının Adlandırılması.....	81
2.6.2. Safir Taşının Tarihçesi.....	81
2.6.3. Safir Taşının Renkleri.....	81
2.6.4. Safir Taşının Bulunduğu Yerler.....	82
2.6.5. Safir Taşının Toplanması.....	82
2.6.7. Safir Taşının Süs Eşyası Olarak Kullanımı	82
2.6.8. Safir Taşının Sağlık Alanında Faydaları.....	83
2.6.9. Değerli Taşların Benzetme Aracı Olarak Kullanılması	83
2.6.9.1. İncinin Benzetme Aracı Olarak Kullanılması.....	83
2.6.9.2. Mercanın Benzetim Aracı Olarak Kullanılması	85
2.6.9.3. Fildişinin Benzetme Üyesi Olarak Kullanılması	86
SONUÇ.....	87
KAYNAKÇA.....	89
EKLER.....	103
ÖZGEÇMİŞ	116

KISALTMALAR DİZİNİ

Çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DTCF	:Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
eds	: Yabancı birden fazla yazarları belirtme
hızl.	: Hazırlayan
MTA	: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü
Nşr.	:Neşreden
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: ve diğerleri
Yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

I. Çalışmanın Amacı, Yöntemi ve Kaynaklar

Bu Çalışma, Orta Çağ İslâm dünyasında kullanılan değerli taşlardan inci, mercan, yâkût, Yeşim Taşı, fildişi ve safirin üretiminin, hangi amaçlarla kullanıldığı, ticareti ve Orta Çağ İslâm dünyasındaki fonksiyonlarının değerlendirilmesidir. Bunun yanında ele alınan bu değerli taşların; oluşum serüveni, adlandırılması, bulunduğu coğrafi bölge, üretimi, sağlık alanında faydaları, ekonomik değeri ve ticareti, hediye olarak sunulması, süs eşyası ve mehr olarak kullanımı dönemin ana kaynaklarından ve günümüz araştırma eserlerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

II. Faydalanılan Kaynaklar

Tezin hazırlanışı sırasında çok sayıda dönemin ana kaynağından ve günümüz araştırma eserlerinden faydalanıldı. Bunların tamamını burada tek tek açıklamak yerine en çok başvurulardan bahsedilecektir.

A. Coğrafi Kaynaklar

Süleyman et-tâcir:

Süleyman et-tâcir, Baharat yolu güzergâhınıda kullanarak ticaret yapmıştır. 852 yılında Basra'dan Kanton'a ticaret amaçlı yaptığı seyahatler esnasındaki hatıralarını *Ahbar el-Sin vel-Hind (Çin ve Hind Haberleri)* adlı eserde toplamıştır. Bu eser, X. yüzyılda Ebu Zeyd el Hasan b. Yezid el-Sirafi'nin eline geçmiştir. Bu müellif eserden çok fazla faydalanarak 915 yılında bilgilerini dönemin ünlü tarih ve coğrafyacısı Mesûdî ile paylaşmıştır. Mesûdî ise yazmış olduğu meşhur eseri *Muruc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)* adlı eserinde Süleyman et-tâcir'in verdiği bilgileri kullanmıştır.

Bir tüccar olan Süleyman et-tâcir, ziyaret ettiği liman şehirleri hakkında genel bilgiler vermiştir. Müellif, gittiği bölgelerin coğrafyası, iklim şartları, limanlar, bazı denizlerin durumu ve burada karşılaşılabilecek tehlikeler hakkında bilgi vermiştir. Günümüze kadar ulaşan eseri Ramazan Şeşen tarafından tercüme edilmiş olup çalışmada bu tercümeden inci taşının bulunduğu bölgeler, inci avcılığı, incinin hediye olarak sunulması ve yâkût taşının bulunduğu bölgeler, fildişi taşı hakkında faydalanılmıştır (Süleyman et-tâcir, 2012).

Abdullah b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endülüsî (ö.487/1094):

Aslen olanlar ve İslâm tarihinin meşhur coğrafyacıları arasında yer alan el-Bekrî, İşbiliye'nin (Sevilla) batısındaki Şeltîş'te (Saltes) doğmuştur. Kitap okuma ve toplamaya oldukça meraklı olan el-Bekrî birçok coğrafyacidan farklı olarak seyahat etmemiş ve Endülüs'ten ayrılmamıştır. 487/1094 tarihinde Kurtuba'da vefat ettiği bilinmektedir. Eseri *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, bir dünya coğrafyası niteliğindedir. Âlemin yaratılışından başlayarak kendi yaşadığı döneme kadar bilgiler vermiştir. Eser de ülkelerin jeopolitik konumu, örf adetleri ve hükümdarları hakkında önemli bilgiler vermiştir. Mehmet Saltan tarafından tercüme edilen eserden inci, mercan ve yâkût taşları hakkında verdiği bilgilerden faydalanmıştır (Saltan, 2015).

İbn Havkal:

Asıl ismi Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-nâsîbî el-Bağdâdî olan İbn Havkal'ın doğum ve ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir. Onun 325/937 tarihinde Bağdad'da gördüğü bir olayı daha sonra anlatacak kadar hatırlaması ve 320/932 tarihinde Medâin'de şahit olduğu bir konuşmayı nakletmesi bu tarihten önce doğduğunu göstermektedir. Aslen Nusaybinli'dir. Çocukluk ve gençlik yıllarında Nusaybin, Musul ve Bağdad'da bulunmuş, bu şehirlerde eğitimini tamamlamıştır. Hayatı ile ilgili bilgeleri *Sûretü'l-Ard* isimli eserinden öğrenilmektedir. Müellif gençliğinde Bağdad'da ticaret ile meşgul olmuş, bu sırada çeşitli ülkeler hakkında bilgi veren eserlerden faydalanıp birçok seyyahattan edindiği bilgeleri dinleyerek öğrendiklerini zenginleştirmiştir. Ancak topladığı bilgelerin birbirinden farklı olması sebebiyle 331-367/943-947 yılları arasında ticaret kervanları ile birlikte Bağdad'dan hareket ederek Arap yarımadasının çeşitli kısımlarını Kuzey Afrika, İspanya ve Büyük Sahra'nın güneyini, Mısır, Doğu Anadolu, Azerbaycan, İran, Horâsân ve Batı Türkistan'ı içine alan geniş bir coğrafyayı dolaşmıştır. Emine Opçin tarafından tercüme yapılan eserdeki inci, mercan taşları, bu taşların bulunduğu yerler ve bu taşların çıkarılıp işlenişi hakkındaki bilgilerden faydalanmıştır (Opçin, 2015; Şeşen, 1999).

Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib: (372-982 civarı):

Eser 372/982-983 tarihinde Farsça olarak yazılmıştır. Müellifi belli değildir. Eser Afganistan'ın kuzeyinde Cûzcân bölgesinde hüküm süren Ferîğûnîler Hanedanı'ndan Emîr Ebü'l-Hâris Muhammed b. Ahmed'e sunulmuştur. Çalışmamızda önemli bir yer tutan,

Abdullah Duman ve Murat Ağarı tarafından tercüme edilen eserden inci, mercan, yâkût ve fildişi taşlarının bulunduğu bölgeler hakkındaki bilgilerden çokça faydalanılmıştır.

Hamdullâh b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr el-Müstevfî-i el-Kazvînî (ö.740/1340):

680/1281 tarihinde Tahran'a 150 km. mesafede bulunan Kazvin'de dünyaya gelmiştir. Ömrünün büyük bir kısmını Kazvin'de geçirmiştir. Kazvînî, coğrafya ve tarih âlimidir. Kazvînî, yaşadığı dönemde ilim âlemiyle içli-dışlı olmuş ve eserinde kendisinden önce yazılan eserlerden de istifade etmiştir. Eser çok zengin ve kıymetli coğrafi bilgiler sunmaktadır. Bu nedenle dönemin tarihî, sosyal, kültürel, ekonomik, siyasî ve dinî yapısını yansıtmaktadır. Çalışmada önemli bir yere sahip olan müellifin *Nüzhet'ül-Kulûb* adlı eseri Murat Hamza tarafından günümüz Türkçesine tercüme edilmiştir. Tercüme edilen bu eserden inci, mercan, yâkût taşının bulunduğu bölgeler, mercan taşının çıkarılma işlemi, yâkût ve mercan taşının hangi alanlarda kullanıldığı konusunda geniş ölçüde faydalanılmıştır (Muharrem Hamza, 2008).

Marco Polo (ö. 724/1324):

Venedikli bir ailenin çocuğu olan Marco Polo, hakkında çok az bilgiye sahip olduğu Asya'ya yolculuk yapmıştır. İpek Yolu güzergâhı üzerinden Moğol İmparatoru Kağanı Kubilay Han'ın başkenti Hanbalık'a (bugünkü Pekin) ulaşır. Kısa sürede Han'ın itimatını kazanan Marco Polo gönderildiği görevler ve elçilikler sırasında Çin'in ve Hindistan'ın büyük bölümünü tanıdı. Yirmi beş yıl süren bu gezinin dönüşünde Cenevizlilere esir düştü. Esir olduğu dört yıllık süre içerisinde daha önceki gezi notlarına dayanarak hücre arkadaşı Rusticano'ya *Harikalar Kitabı* olarak bilinen eserini yazdırdı. Orta Asya'da yaşayan Türkler konusunda birçok bilgiyi ihtiva etmesi nedeniyle milli tarih açısından önemli yer teşkil etmektedir. Ömer Güngören tarafından tercüme edilen eserden inci taşı hakkında geniş ölçüde faydalanılmasının yanı sıra yâkût ve mercan taşlarının hangi alanlarda kullanıldığı ile ilgili bilgilerden de yararlanıldı (Güngören, 2015).

Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhim el-Levâtî İbn Battûta Tancî (ö. 770/1368):

İbn Battûta 17 Recep 703/ 25 Şubat 1304 tarihinde Fas'ın Tanca şehrinde doğmuştur. Orta Çağ'daki seyyahların en büyüklerindendir. Tanca şehrinden çıktığı günden itibaren yirmi sekiz yıl süren gezileri boyunca birçok ülkede toplumsal hayata karışmış, evlilikler yapmıştır. İbn Battûta anılarını hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde güvenilir birine

yazdırmıştır. *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâbi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr (İlginç Ülkeleri ve Macera Dolu Yolculukları Merak Edenlere Armağan)* adlı eserinde birçok toplumun devlet ve toplum yapısı, inançları, gelenekleri, yaşam tarzları başta olmak üzere çeşitli konularda bilgi vermiştir. A. Sait Aykut tarafından günümüz Türkçesi'ne tercüme edilen eserden inci ve yâkût taşının bulunduğu bölgeler ve inci avcılığı hakkındaki bilgilerden geniş ölçüde faydalanılmaya çalışılmıştır (Aykut, 2018).

B. Tarihi Kaynaklar

Ebü'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî (ö. 452-453/1061):

El-Bîrûnî, 362-363/973 yılında Harezm'de doğmuştur. Müellifin ana dili, ailesi ve etnik mensubiyeti hakkında günümüze kadar ulaşan eserlerinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yalnızca Orta Çağ değil tüm zamanların büyük âlimlerinden biri olan el-Bîrûnî'nin yüz elli civarında eseri bulunmaktadır. Ancak günümüze sadece yirmi iki tanesi ulaşmıştır. Çalışmamızda büyük ölçüde faydalandığımız *Kitâbu'l-Cemâhir fî Ma'rîfet'l-Cevâhir (Kıymetli Taşlar ve Metaller)* eserinde mukaddimenin arkasında sıraladığı her bir kıymetli taş ve metale ilişkin bilgiler kapsayıcılığı bakımından hayranlık uyandıracak derecededir. Emine Sonnur Özcan tarafından tercüme edilen eser, çalışmada en fazla kullandıklarımızdan biridir. Taşlar hakkında aktardığı değerli bilgilerden faydalanılmaya çalışılmıştır (Özcan, 2017).

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201):

İbnü'l-Cevzî 510/1116'da Bağdat'ta doğmuştur. Ömrü boyunca İslâmî ilimler, tarih ve biyografi alanlarında eserler kaleme almıştır. İbnü'l-Cevzî'nin Arapça yazdığı *el-Muntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l-ümem* adlı eseri yaratılıştan başlayarak 574/1179 yılına kadar meydana gelen olayları kronolojik olarak aktarmıştır. Ali Sevim tarafından tercüme edilen eserden; inci ve yâkûtun Büyük Selçuklu Devleti'nde ne şekilde kullanıldığı hakkındaki bilgilerden istifade edilmiştir (Sevim, 2014).

Sibt İbnu'l-Cevzî, Ebû'l Muzaffer Şemsüddîn Yâsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî (ö.654/1257):

852/1116 tarihinde Bağdad'da dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta babasını kaybetmesi üzerine dedesi İbnü'l Cevzî tarafından dikkat ve özenle yetiştirilmiştir. Devrinin çok ünlü din bilgini olan dedesinden ilk derslerini almış böylece bilimsel çalışmalara yakınlık

kazanmıştır. 21 Zilkade 654/9 Ekim 1257 yılında hayata gözlerini yummuştur. Kaleme aldığı *Mir'âtü'z-Zaman fî Târihî'l-Âyân'da Selçuklular* eserinde yaratılıştan ölümüne kadar cereyan eden olaylar anlatılmaktadır. Ali Sevim tarafından tercüme edilen eserden inci ve yâkût taşları hakkında geniş ölçüde faydalanılmaya çalışılmıştır (Sevim, 2011).

İbnü'l-Esîr, Ebü'l Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed ey-şeybânî el-Cezerî (ö.643/1245)

555/1160 yılında Cizre'de doğan Orta Çağ'ın en güvenilir tarihçilerinden biri olan İbnü'l-Esîr'in en önemli eseri *El-Kâmil Fi't-Tarih*'tir. Eserinde Hz. Muhammed'in doğumundan 628/1231 yılı sonuna kadar meydana gelen olayları kronolojik olarak anlatmıştır. Müellif, 630/1232 yılında Musul'da vefat etmiştir. Abdülkerim Özaydın tarafından tercüme edilen cildinden inci taşının hangi amaçlarda kullanıldığı ile ilgili bilgilerden faydalanılmıştır (Özaydın, 1987).

İmad Ad-Dîn Al-Kâtib Al-İsfahani'ni Al-Bondârî (ö.643/1245)

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. 586/1190'da İsfahan'da dünyaya gelen Müellif çocukluk ve gençlik yıllarını İsfahan'da geçirmiş sonra Dimaşk'a yerleşerek orada ölmüştür. Bundârî, İmâdeddîn Kâtib el-İsfahanî'nin *Nusratu'l-fetre* ve *'Ustratu'l-fitra* adındaki eserini özetleyerek *Zübdetü'n-Nusre Ve Nuhbetü'l-Usre* adlı eseri yazmıştır. Eser, Türkçeye Kıvameddin Burslan tarafından *Irak ve Horâsân Selçukluları Tarihi* adıyla tercüme edilmiştir. Tercüme edilen bu eserden inci taşının hangi işlevlerde kullanıldığı hakkındaki bilgilerden faydalanılmıştır (Burslan, 1999; Özaydın, 1992).

Muhammed Mîrhând b. Burhani'd-dîn Hâvendşâh b. Kemâlüd-dîn Mahmûd Herevî (ö.903/1498)

Timurlular devri tarihçilerinden olup 837/1433 yılında Belh'de doğduğu tahmin edilmektedir. Mîrhând, babası öldüğü dönemde çok küçük yaştaydı. Bu yüzden babasının ölümü üzerine birçok zorluklarla karşılaştı. Buhârâ'dan Belh'e giderek yaşamını sürdürmeye devam etti. Burada bulunduğu sırada çeşitli bilimleri öğrendi ve dönemin âlimlerinin yanında bulundu. *Ravzatu's-Safâ* adlı eseri Doğu İslâm tarihinin ansiklopedisi şeklindedir. Türkçe'ye çevirilen *Ravzatu's-Safâ*'nın Gazneliler kısmından inci ve yâkût taşları hakkında geniş ölçüde faydalanılmıştır (Göksu, 2019).

Yukarıda bahsettiğimiz bu kaynakların yanında birçok ana kaynaktan da çalışmamızda faydalanılmıştır. Ana kaynakların yanında; Hikmet Tanyu'nun, *Türklerde Taşla*

İlgili İnaçlar, Ebû'l Kasım Abdullah Kâşânî'nin, *Arais El Cevahir ve Nefaisel Tayeb*, Abdülhalik Bakır'ın, *Taş ve Toprak Ma'mullari Sanayi*, Thierry Zarcone'nin, *Yeşim Taşı Yolu*, Justin Marozzi'nin, *Timurlenk İslam Kılıcı*, *Cihan Fatihi*, Afganistan İslam Cumhuriyeti Maden ve Petrol Bakanlığı Bilgi ve Halkla İlişkiler Daîre Başkanlığı, *Kâbil Vilayetinin Maden Kaynakları* adlı çalışmalar başta olmak üzere, taşlarla ilgili video kayıtlarından da faydalanılmıştır.

I.BÖLÜM

1.TAŞ

1.1. Taşın Tanımı ve Tariçesi

Farklı jeolojik zamanlarda katılaşmaya uğrayan ve sertleşen yeryüzü katmanlarına ve bu katmanlardan koparak oluşan parçalara taş denir. Türkçe olan taş kelimesinin yerine, Osmanlı Türkçesi'nde Farsça'dan geçen senk (سنگ) kelimesi kullanılmaktaydı. Arapça'da taşların büyüklük ve küçüklüğüne, yapısına ve kullanım alanına göre farklı adlar bulunsada genellikle hacir (هاجر) kelimesi kullanılmaktadır. Büyük taş ve kayalar ise sahre (صحراء) adıyla bilinmektedir (Bozkurt, 2011a: 140; Kanar, 2019: 922).

Sert bir cisim olarak bilinen taş, geçmiş toplumlarda farklı anlam ve kavramlar içinde kullanılmıştır. Mısır toplumunda taşlar muska ve tılsım olarak kullanılmakla birlikte taşın uğur getireceğine de inanılmaktaydı. Mezopotamya topraklarında kurulan devletlerin taşla olan inançlarını incelediğimizde; Babil Devleti'nde fal ve büyü için taşlar kullanılmakta, hastalığa karşı muskalar boyunda taşınmaktaydı. Sümer ve Akadlarda ise üzeri yazılı taşlar, birer muska olarak kullanılmıştır. Bu taşlar ya ipe dizilip boyuna asılır ya da mabede asılırdı. Bu taşların yumuşak ya da sert olması, cinsiyet bakımından erkek ya da dişi olarak sınıflandırmıştır (Tanyu, 1968: 7-10; Kubat, 2014: 15).

Hitit Devleti'nde Huvaşi Taşı, kutsal taş olarak görülmektedir. Bu taş Hitit toplumunda uğurlu sayılmakla birlikte, saygı görmektedir. Friglerde Kybele'nin (Kıbele) Karataşı önemlidir. Genel olarak Kybele Kültü'nün geniş bir alana yayıldığı ve farklı topluluklar üzerinde etkisinin olduğu Romalıların bu taştan etkilendiği belirtilmektedir. Romalılar benimsedikleri bu taşı, beraberlerinde götürmüşlerdir. Böylece Kybele'ye Anadolu, Atina ve Roma'da tapınılmıştır. Greklerin Bereket Tanrısı insanlara yol gösteren ve kollayan bir role sahiptir. Romalılarda ise yukarıda bahsettiğimiz devletlerden farklı olarak taşla saygınlık daha fazlaydı. Özellikle taşlara hizmet etmek önemli bir iş

sayılmaktaydı. Friglerden getirmiş oldukları Kybele taşı Hristiyanlığa geçiş dönemlerine kadar etkisini korumuştur. Ancak Romalılar Hristiyanlığı kabul ettikten sonra dinî olarak şekil değiştirmişse de inanç olarak taşla bağlılığını devam ettirmişlerdir. Romalılarda bulunan kutsal çakmak taşı inancı ile tedavi maksatlı büyü ve fala bakıldığı da görülmektedir (Tanyu,1968: 10-16).

İslâm dünyası, taştan yapılarda zamanla ilerlemeler kaydetmiştir. İlk dinî ve dünyevî yapılarda fethedilen toprakların usta zanaatkârlarından faydalanılmıştır. Bunun en güzel örneği Emevî Camii'dir. Sonraki dönemlerde ise medeniyet yönünden gelişmeler başlamış; köşkler, büyük camiler ve binalar inşâ edilmiştir (Bakır, 2000: 43-44).

1.2. Kutsal Kitaplara Göre Taşlar

Genellikle süs taşı ve farklı alanlarda kullanılan materyallere taş deyip geçmekteyiz. Bu taşların herbiri zaman içerisinde değişik şekillerde kıymet kazanacaktır. Bugün sıradan bir taş gelecekte kıymetli bir taş olarak karşımıza çıkacaktır.

Tarih boyunca taşın insan hayatında önemli bir yeri vardır. Kutsal Kitapları incelediğimizde taşların kökeninin çok eski olduğu karşımıza çıkmaktadır. Taş insanlar tarafından farklı alanlarda kullanılmıştır. Taştan alet edevat, kap kacak yapılmış, evler, mabedler, saraylar, kaleler inşâ edilmiş, heykeller ve putlar yontularak tapınılmış, değerlileri ise süs eşyası olarak kullanılmıştır (Bozkurt, 2011: 140)

Tevrat, İncil, Kûran-ı Kerîm incelendiğinde taşla ilgili en fazla bilgi geçen Kutsal Kitap Tevrat'tır. Bu konuda aşağıdaki bazı metinler örnek olarak gösterilebilir.

- MISIRDAN ÇIKIŞ: 28:17-18-19-20: Üzerine dört sıra taş yuvası kak. Birinci sırada yâkût, topaz, zümrüt; ikinci sırada firuze, laciverttaşı, aytaşı; üçüncü sırada gökyâkût, agat, ametist; dördüncü sırada sarı yâkût, oniks ve yeşim olacak. Taşlar altın yuvalara kakılacak. On iki taş olacak. Üzerlerine mühür oyar gibi İsrailoğulları'nın adları bir bir oyulacak. Bu taşlar İsrail'in on iki oymağını simgeleyecek

Birbirinden değerli taşlardan biri olan yâkût Tevrat'ta da birinci sırada yer almaktadır. Yâkût, bütün değerli taşlar içerisinde üstünlük ve güzellikte liderliğe oturmuştur. Tarihi açıdan en önemli taşlardan biridir. Bu sebeple renkli taşların kralı olarak da bilinir (Bîrûnî, 2017: 45; Velioğlu- Çevik, (?): 3)

- ESTER: 1:6: Mermer sütunlar üzerindeki gümüş çemberlere mor ve beyaz renkli iplikten yapılmış sicimlerle bağlanmış beyaz ve lacivert kumaşlar asılmıştı. Somaki, mermer, sedef ve pahalı taşlar döşenmiş avluya altın ve gümüş sedirler yerleştirilmişti.

-AĞITLAR: 4:7: Beyleri kardan temiz, süttten aktılar, bedence mercandan kızıl, lacivert taşı kadar biçimliydiler.

- HEZEKİEL: 1:15-16: Bu dört yüzlü yaratıklara bakarken, her birinin yanında, yere değen bir tekerlek gördüm. Tekerleklerin görünüşü ve yapısı şöyleydi: Sarı yâkût gibi parlıyorlardı ve dördü de birbirine benziyordu. Görünüşleri ve yapıları iç içe girmiş bir tekerlek gibiydi.

- HEZEKİEL: 27:16: Sende çok çeşit ürün olduğundan, Edom seninle ticaret yaptı. Mallarına karşılık sana firuze, mor kumaş, işlemeli giysiler, ince keten, mercan, yâkût verdiler.

- DANİEL: 10:6: Bedeni sarı yâkût gibiydi. Yüzü şimşek gibi parlıyordu. Gözleri alevli meşalelere benziyordu. Kollarıyla bacakları cilalı tunç gibi parlıyor, sesi büyük bir kalabalığın çıkardığı gürültüyü andırıyordu.

Diğer Kutsal Kitap olan İncil incelendiğinde taş kullanımında ikinci sırada geldiği görülmektedir (Açıklamalı Kutsal Kitap, 2010).

- MATTA: 13:45-46: Yine Göklerin Egemenliği, güzel inciler arayan bir tüccara benzer. Tüccar, çok değerli bir inci bulunca gitti, varını yoğunu satıp o inciye satın aldı.

- YUHANNA: 19:29: Orada ekşi şarap dolu bir kap vardı. Şaraba batırılmış bir sünger mercan köşk dalına takarak O'nun ağzına uzattılar.

- İBRANİLER: 9:19: Mûsâ, Kutsal Yasa'nın her buyruğunu bütün halka bildirdikten sonra su, al yapığı, mercanköşkotu ile danaların ve tekelerin kanını alıp hem kitabın hem de bütün halkın üzerine serpti.

-VAHİY: 21:21: On iki kapı on iki inciye; kapıların her biri birer inciden yapılmıştı. Kentin anayolu cam saydamlığında saf altındandı.

İslâmiyet'te Taş Kültü bulunmamakla birlikte Kûrân-ı Kerim'de Hz. İbrahim'den kalan Makam-ı İbrahim¹'den söz edilmektedir. İslâm'da önemli taşlardan biri de Hacerü'l-esved² taşıdır. Bu taş Kâbe'nin ilk yapıldığı dönemde getirilmiş ve bugünkü isminin anıldığı yere konulmuştur. Dikmek anlamına gelen ve nasb kökünden türeyen dikili taş manasına gelen Nusb, Câhiliye Dönemi'nde Kâbe'nin çevresinde ve içerisinde bulunan ilâhlar adına kesilen hayvanların kanlarıyla boyanan 360 kadar taş putu ifade etmektedir. Ancak Kûrân-ı Kerim³'de kesilen hayvanların eti haram kılınmıştır (Bozkurt, 2011: 141-142).

Dikili taş, sınır belirlemelerde de kullanılmıştır. Günümüzde de kullandığımız sınır belirleme veya işaret koymak için taş kullanma eski bir gelenektir. Kûrân-ı Kerim'de İsrailoğulları'nın kalpleri taşa benzetilir ve onların kalplerinin taştan daha katı olduğu bildirilir: “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir ve onlar için (dünya ahirette) büyük bir azap var” (Kur'an, 2:7).

Cehennemden yakıtlarından birinin taş olduğu bize Kûrân-ı Kerim⁴ tarafından bildirilmiştir (Bozkurt, 2011: 141-142).

Kûrân-ı Kerim'de geçen değerli taşlar:

- HAC 23: Muhakkak ki Allah, iman edip iyi davranışlarda bulunanları, zemininden ırmaklar akan cennetlere kabul eder. Bunlar orada altın bileziklerle ve incilerle bezenirler. Orada giyecekleri ise ipektir.

- NÛR 35: Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye

¹ Biz, Beyt'i (Kâbe'yi) İnsanlara toplânma mahalli güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim makamından bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın). İbrahim ve İsmâil'e tavaf edenler, ibadete kapananlar rûkû ve secde edenler için Evim'i temiz tutun, diye emretmiştik (Kur'an, 2:125).

² Kâbe'nin güneydoğu köşesine tavafın başlangıç noktasını belirlemek amacıyla kullanılan taşıdır. Arapçada “siyah taş” anlamına gelen bu taş, yaklaşık 30 cm. çapında yumurta biçiminde taşın siyaha yakın koyu kırmızı renkte olması sebebiyle böyle adlandırıldığı anlaşılmaktadır (Öğüt, 1996: 433-435).

³ Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan Böğülmüş, (taş, ağaç vb. ile) vurulup öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanıp ölmüş (hayvanlar ile) canavarların yediği hayvanlar- ölmeden yetişip kestikleriniz müstesna – dikili taşlar (Putlar) üzerine boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. Bunlar yoldan çıkmaktır. Bugün kâfirler, sizin dininizden (onu yok etmekten) ümit kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim. Kim, gönülden günaha yönelmiş olmamak üzere açlık halinde dara düşerse (haram etlerden yiyebilir). Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir (Kur'an, 5:3).

⁴ Bunu yapamazsınız –ki elbette yapamayacaksınız- yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır (Kur'an, 2:24). Ey İnanalar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır (Kur'an, 66:6).

benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir (Bu,) nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir.

FÂTİR 33: (Onların mükâfatı), içine girecekleri Adn Cennetleridir. Orada altın bilezikler ve incilerle süslenirler. Orada giyecekleri elbiseleri de ipektir.

TÛR 24: Hizmetlerine verilmiş, (kabuğunda) saklı inci gibi gençler etraflarında dönüp dolaşırlar.

VÂKIA 15,16: Cevherlerle işlenmiş tahtlar üzerindedir, karşılıklı olarak oturup yaslanırlar.

VÂKIA 22,23: Saklı inciler gibi, iri gözlü huriler.

İNSÂN 15-16, 19: Yanlarında, gümüş kaplar ve billûr kâselerle, gümüş beyazlığında (billûr gibi) şeffaf kupalarla dolaşılır ki sakiler bunu (cennet şarabını) ölçüsünce tayin ve takdir ederler. O insanların etrafında öyle ölümsüz genç nedimler dolaşır ki, onları gördüğünde, etrafa saçılıp dağılmış inciler sanırsın.

RAHMÂN 22: İkisinden de inci ve mercan çıkar.

RAHMÂN 56, 58: Oralarda gözlerini yalnız eşlerine çevirmiş güzeller var ki bunlardan önce onlara ne insan ne de cin dokunmuştur. Sanki onlar yâkût ve mercandırlar.

1.3. Değerli Taş Nedir?

Belli özelliklere sahip çekiciliği bulunan mücevher ve süs eşyalarında kullanılan organik, mineral ya da kayaçlardan oluşmuş maddelere değerli taş denir (Bozkurt, 2011: 141; Babalık, 2009:3) Değerli taşların hepsi çok kristallidir ancak işlenmemiş halleri pek gösterişli değildir. Mücevher ve süs eşyaları yapımında kullanılan değerli taşlar çok daha dayanıklıdır. En kıymetlileri elmas, zümrüt, yâkût ve safirdir. Bu taşların dışındakiler daha az değerli olup süs taşları olarak kullanılır. Bir mücevher taşının kıymetinin haricinde nadir bulunuşu ve moda oluşunun önemi varsa da asıl kıymetlilerin takdirinde parıltı, saydamlık, renk ve sertlik gibi fizikî özellikleri ehemmiyetli rol oynar. Bir taşın parıltısı, ışığı yansıtmasına göre değerlendirilir. Saydam taşlarda ışığı kırarlar ve özel şekilde kesilirse kırılan ışığı yansıtırlar. Renk bazı taşları daha da değerlendirdiği gibi bazılarının da değerini düşürür. Taş ne kadar sert olursa kesilmiş yüzeyleri çizilmeye karşı o kadar dayanıklı olur (Herbet & Shaffer: 83; R.F. Seymes, 2000: 50; Velioğlu ve Çevik, ? : 1).

Anadolu'da yaşamış tüm uygarlıklar, değerli ve yarı değerli olan taşlar ile metalleri birlikte veya ayrı ayrı işleyerek inançlarına göre kutsal ya da sanatsal amaçlı küçük plastik olarak adlandırılacak takı ve takıya benzeyen sayısız eser meydana getirmişlerdir. Eski usta ve sanatkârlar değerli taşları süslemede kullanırken biçim, form, fonksiyon gibi özelliklere oldukça dikkat etmişlerdir. Doğanın, ilk insanlardan bu yana ilgimizi çeken ve gizemini koruyan değerli taşları, ender mineraller ve onların kristalleridir (Menteşeli, 2007: 21).

Bir maddenin değerli taş olarak değerlendirilebilmesi için mücevher olarak kullanılması ya da mineral kategorisinde yer alması tek başına yetmez. Bunun için üç önemli özelliğe sahip olması gerekir. Bunlar; güzellik, nadirlik ve dayanıklılıktır. Bir taşın değerli olup olmadığı hakkında belirleme yapmak istersek ilk önce rengine ve ağırlığına bakmamız gerekmektedir. Bunun yanında taşın değeri üzerinde daha ayrıntılı bilgiler toplamak için taşın yüzeyine dokunulduğunda taşın yüzeyinin sert ya da kum gibi olup olmadığı kontrol edilir. Gerçek değerli taşlar kristal yapıya sahiptir. Bu nedenle taş işlenirken kesme, delme ve parlatma yöntemi kullanılır. Değerli taşlar sabit bir yüzeye sahip olduğundan baskı yöntemi ile şekillenmez. Bu sebeple elimizde bulunan bir taşı şekillendirebiliyorsak bu taş kesinlikle bir değerli taş değildir (Velioğlu ve Çevik, ? : 1; ...Haydi Bak, 2019). Her değerli taş yukarıda bahsedilen özelliklere belli ölçülerde sahiptir. İnci, Mercan, Amber (Kehribar) gibi bazı değerli taşlar organikdir. Yaşayan ya da bir zamanlar yaşamış organizmaların (bitki, hayvan) ürünüdür. Birçok değerli taş mineraldir. Mineraller doğada doğal olarak bulunan belirli bir kimyasal formüle ve genellikle düzenli bir kristal yapısına sahip inorganik katı maddelerdir. Bunlardan bazıları; yâkût, zümrüt, safir ve topazdır. Değerli Taşlarda rengi belirleyen, oluşum ortamındaki kimyasal kompozisyonudur. Bazen aynı taş bile olduğu ortamın kimyası dolayısıyla farklı renklerde oluşabilmektedir. Mineraller içerisinde, düzenli bir kristal yapısına sahip olmayanlar amorf olarak adlandırılır (Opal, volkan camı gibi). Bazen de kristaller ideal biçimleri dışında; iğnemsî, düzleşmiş, ya da uzamış biçimlerde bulunabilirler. Ayrı oluşabildikleri gibi, birbirlerine çok yakın ve birbirlerinin gelişmesine engel olacak şekilde büyümüş olabilmektedirler. Bu şekilde dikkat çeken düz yüzeyleri bulunmayan kristal yığılması veya topluluklarına kristal agregatı denir. Birçok süs taşı başlangıç ya da köken itibarıyla olduğu kayaç ve jeolojik ortamda bulunur. Bu ortamlar taşın hangi ortamlarda olduğu hakkında bilgi verdiğinden minerologlar için de özel bir konu olmuştur. Bazı değerli taşlar ise oluştukları yerden rüzgâr, yağmur ya da nehirlerle

başka yerlere taşınırlar. Bunların oluşturduğu yataklara alüvyal yataklar denir (Velioğlu ve Çevik, 2019: 1-2).

Çekici güzellikteki değerli taşlar; doğanın, insanoğlunun sanatsal yaratıcılığını, düşünsel dünyasını etkileyici bir malzemedir. İlk insanların bu kristalleri saklayıp biriktirdikleri bilinmektedir. Daha sonraları büyücülerin kuvars⁵ kristallerinden yapılmış kürelerde gerçeği aradıklarını görmekteyiz (Menteşeli, 2007: 21).

Kısaca şunu belirtmeliyiz ki değerli taş kriterleri arasında; ender olmalı, alımlı-çekici olmalı, şekillendirmeye uygun halde olmalıdır.

1.4 Değerli Taşların Sınıflandırılması

Taşlar birkaç şekilde sınıflandırılabilir. Bunlar, kökensel, oluşumsal ve değersel sınıflandırmadır. Kökensel sınıflamada oluşum kökenlerine yani organik, mineral, kayaç kökenli olup olmadığına bakılır. Organik kökenli taşlar kimyasal yapısı organik kökenli taşlardır. Bu grubun en güzel örnekleri inci, mercan, fildişi, oltu ve amber (kehribar) olarak gösterilmektedir. Değersel sınıflandırmada kesin bir ayrım yoktur. Genel olarak bazı değerli taşlar, yarı değerli taş grubuna girer. Ancak değerli taşları, yarı değerli taşlardan ayıran net bir çizgi bulunmamaktadır. Yüzyıllardan bu yana devam edip geleneğe uyularak elmas, zümrüt, safir ve yâkût kıymetli taşlar sınıfında, diğerleri yarı kıymetli taşlar sınıfında yer alır. Bu kıymetli taşlar, traş edildiğinde asil taş kategorisinde yer alır. Değerli taşların başta gelen özellikleri görünüşlerinin güzelliği nadir oluşları ve dayanıklılıklarıdır. Bunlara ilaveten kolay taşınabilir olmaları, kesilebilmeleri, parlatılabilmeleri, ışık yansıtmaları, ışık kırmaları taşların değerini belirleyen ve sınıflandıran diğer önemli özelliklerdir (Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Endüstriyel Hammaddeler Alt Komisyonu Diğer Endüstri Mineralleri Çalışma Grubu Raporu, (Asbest, Bentonit, Fluorit, Diatomit (Kızılgur), Kalsit, Kıymetli ve Yarı Kıymetli Taşlar (Süs Taşları), Lityum, Zirkonyum ve Hafniyum, 1996: 133).

⁵ Slav dilinde sert anlamına gelen, asıl adı kuvars kristali olan bu taş dünyada çok geniş bir bölgeye yayılmıştır. Kuvars kristal büyüklüğüne göre üç gruba ayrılmaktadır. 1. Makrokristalin Kuvars: Kristalleri çıplak gözle rahatlıkla görülebilir. 2. Mikrokristalin Kuvars: Kristalleri çıplak gözle görülmeyen kuvars türleridir. 3. Kriptokristalin Kuvars: Gemoloji mikroskobuyla görülemeyecek kadar küçük kuvars kristalleridir.

İlk Çağlardan bu yana sihir ve tedavi alanlarında kullanılmıştır. Sağlık alanında oldukça faydalı olan bu kuvars kristali en çok Brezilya'da bulunmakla beraber, ABD, Namibya, Çin ve Hindistan'da bulunmaktadır. Türkiye'de kuvars rezervlerinin tespitine yönelik araştırma yetersizdir.

Kuvars Çeşitlerinden Şeffaf Kuvars: Aydın-Çine ve Manisa'da; Kuvars Kristalleri: Aydın-Çine, Manisa, Hakkari'de bulunmaktadır (<http://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/kuvars> 15.10.2019, 14:45);

(<https://www.degerlitaslar.gen.tr/kristal-kuvars-kuvars-kristali.html>, 15.10.2019, 14:46); (Velioğlu ve Çevik: 6).

Tablo 1. Değerli Taşların Sınıflandırılması

DEĞERLİ TAŞLAR	YARI DEĞERLİ TAŞLAR	
Elmas	Agat	Kuvars
Yâkût	Kristal Kuvars	Krizoberil
Safir	Opal	Spinel
Zümrüt	Krizopras	Almandin
Akuvamarin	Yeim	Pirop
Aleksandrit	Olivin	Spessartit
Kıymetli Opal	Lapis	Demantoid
Ateş Opali	Lazulli	Zirkon
İnci Topaz	Jasper	Turmalin
	Mercan	Hidenit
	Rodonit	Ametist
	Kunzit	Sitrin
	Dumanlı Kuvars	Avanturin
	Gül Kuvars	Karnelyen
	Kedigözü Kuvars	Jade
	Ahingözü Kuvars	Peridot
	Turkuvaz	
	Tanzanit	

II.BÖLÜM

2. ORTA ÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA DEĞERLİ TAŞLAR

2.1.İnci Taşı

2.1.1.İnci Taşı Adı

İnci, Arapça'da farklı şekillerde telaffuz edilmektedir. İçlerinde en meşhurları şu şekildedir: el-lu'le'e, er-durre, el-mercâne, en-nutfe, et-tu'âme (inci/sedef), et-taymiyye (çamur), es-sadeftiyye (sedef), es-Sifâne (gemicilik), el-cumâne (inci tanesi), el-veniyye (inci), el-heycumâne (inci), el-harîde (delinmemiş inci), el-hûsa (hurma yaprağı), es-sa 'sa 'a (inci), el-husal (zülûf top). İnci Farsça'da da Morvârîd olarak telaffuz edilmektedir (Bîrûnî, 2017: 132-133; Kanar, 2019: 1456).

2.1.2.İnci Taşının Kültürel Değeri

Yüzyıllar boyunca dillere destan olmuş inci; zarafeti, asilliği ve inceliğiyle kadınların en değerli süs eşyası arasına girmiştir. Kutsal kitaplarda değerli taşlardan çok fazla sayıda bahsedilmiştir. Tevrat'ta da incinin kadınlarda süs eşyası olduğu hakkında şu bilgiler kaydedilmiştir: “Kadın, mor ve kırmızı giysilere bürünmüş, altınlar, değerli taşlar, incilerle süslenmişti. Elinde iğrenç şeylerle, fuhşunun çirkeflikleriyle dolu altın bir kâse vardı” (Açıklamalı Kutsal Kitap, 2010; Soylu Taşlar, 2010: 12).

Doğanın sunduğu bir hediye olarak görülen inci bazı kültürlerde sosyal statünün, saflığın, temizliğin, asaletin, zarafetin, aşkın ve gizemin sembolü, bazılarında ise ayın simgesi, tanrıların gözyaşları olarak kabul edilmiştir. Mitolojide birçok öykü ile dolu olan inci tarih boyunca şiirler, atasözleri, deyimler ve çeşitli tabirler ile halkın günlük yaşantısı içerisinde de kendini bulmuştur (Soylu Taşlar, 2010: 12).

Birçok kültürde farklı takı ve dekoratif amaçla kullanılan inci her yaştan mücevheri olmuştur. Kültürel kimliğin parçası olan takılar ve incinin kullanımı toplumlara göre değişiklik göstermiş; inançlara kültürel değerlere, ihtiyaca hatta uğraşıya göre, kendine özgü bir tarz oluşturma imkânı bulmuştur (Soylu Taşlar, 2010: 12).

Saflığın sembolü olan inciler özellikle düğünlerde hediye edilmiştir. Hiçbir zaman güzelliğinden ve değerinden ödün vermeyen inciler, altın ve değerli madenlerle birlikte kullanılarak takıya ayrı bir değer katmaktadır (Soylu Taşlar, 2010: 12).

İnci, farklı sembollerde de kullanılmıştır. Bu kullanım alanlarından birisi evliliğin ve gizli bilgilerin bir sembolü, cennetin görüntüsü olarak algılanmasıdır. Kûrân-ı Kerim’de cennetin süslemelerinde inci taşının kullanıldığını ve cennette bulunan hurilerin gözlerinin inciye benzediği zikredilmektedir: “(Onların mükâfatı), içine girecekleri Adn Cennetleridir. Orada altın bilezikler ve incilerle süslenirler. Orada giyecekleri elbiseleri de ipektir” (Kur’an, 35:33; İncinin İnanılmaz Gücü, 2019) “Saklı inciler gibi, iri gözlü huriler” (Kur’an, 56: 22,23).

2.1.3.İnci Taşının Oluşumu ve Tarihçesi

İnci oluşumu, istiridye gibi çift kapaklı bir yumuşakçanın içine giren bir kum zerreciği ile başlar. İncinin istiridye içerisinde oluşması, aslında istiridyenin bir bakıma kendini koruması ile alakalıdır. İstiridye kabukların arasından giren bir yabancı maddeyi yutar. Bu rahatsızlık veren nesneyi içerisinden atamayan yumuşakça, nesnenin etrafını salgıyla kaplar ve ilerleyen zamanda inci oluşumu sağlanır (Bakı, 2000: 109; Soylu Taşlar, 2010: 12; Doğal İnci Nasıl Oluşur, 2019).

İncinin bir başka oluşum şekli ise; incidan ağacından yapılan bir kap gibi bu kap rengine, şeklinde ve büyüklüğünde oluşması şeklindedir. Bu oluşan inci, su üzerinde hafif ve alçaktan uçarak inci avcılarının gemilerine yapışır. Sonra zamanla sertleşir, büyür ve taşlaşmaya başlar. Taşlaşmasıyla beraber ağırlaşan inci denizin derinliklerine düşer ve orada beslenmeye başlar. İncinin kök kısmında dil gibi kırmızı küçük bir et parçası bulunur. Fakat kemiği, siniri ve damarı bulunmamaktadır (Süleyman et-tâcir, 2012: 68).

İncinin oluşum süreci konusunda tartışmalar mevcuttur. Bir kesim, yağmur yağdığı vakit sedefin yeryüzüne çıkarak ağzını açtığını ve düşen yağmur damlaları sonucu inci tanelerinin oluştuğunu; diğer bir kesim ise incinin bizzat sedeften doğduğu görüşünü savunmaktadırlar. Bu görüşlerden yola çıkarak incinin sedeften doğduğu görüşünü

destekleyenlerin söyledikleri daha doğrudur. Çünkü inci çok defa sedekten kopmamış halde bulunur ve koparılır. Deniz tüccarları da bu çeşit inciye “koparılmış inci” derler (Süleyman et-tâcir, 2012: 68). Deniz hayvanlarından gemilere tutunarak oluşan inci türleri de vardır. Bunlar kesici ve taşlaşmıştır. Bu tür çok keskindir ve dokununca anında keser. Bu nedenle denizde hareket eden geminin yan taraflarında bulunan demirlere temas ettiklerinde kırılırlar. İnci, sadece denizde oluşmaz. Sahilde oluşanları da vardır. Ancak güneş ışığında tozlu rüzgârlara maruz kaldıklarından yanıp yok olmaya maruz kalmışlardır. Bîrûnî, bu konu hakkında şöyle demektedir; “*Bunların bozulmalarının sebebi sahillerde çakıl ve el-vede⁶ ile karışmasıdır*” (Bîrûnî, 2017: 173).

İnciler su yüzeyinden çok aşağılarda yaşayan istiridyeler tarafından oluştuğundan diğer süs taşlarından ayrılırlar. Derin yerlerde bulunan sedefler, sahilde bulunan sedeflere göre daha kazançlıdır. Bunun sebebi şüphesiz üzerlerine az miktarda güneş ışınları almalarıdır. Bu konu da Kûrân-ı Kerim’de geçen Allah Teâlâ’nın “Saklı inciler gibi” sözü aklımıza gelmelidir. Dolayısıyla iyi ya da kötü; büyük ya da küçük sedefin sığınağı denizlerdir. Bu nedenle derinlerde olanlara güzellik ve parlaklık ihsan edilmiştir. Her sedefin içerisinde inci olur görüşü bir kenara bırakılmalıdır. Çünkü çoğunlukla büyük sedeflerin içerisinde inci olmaz. Bununla beraber eğer içinde inci olan büyük sedefle karşılaşılsa içindeki incide büyük olur (Kur’an, 56: 22,23; Bîrûnî, 2017: 173).

Günümüzde suni olarak üretilen inciler üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Denizlerde istiridyelerin beslenebileceği bölgelere çiftlikler kurularak inci üretimi yapılmaktadır. Bahsedilen üretim işlemi Çin’in kuzeybatı bölgelerinde bulunan göllerde yaygın olarak yapılmaktadır ve dünya inci üretiminin büyük çoğunluğu buradan sağlanmaktadır. Bunun sebebi bölgede bulunan göllerin son derece temiz olmasıdır. Çünkü denizlerin kirli olması inci üretimini etkileyen en önemli unsurların başında gelmektedir. Denizlerin kirli olması kaliteli inci üretimini bir hayli zorlanmaktadır. Denizlerde inci üretimi istiridyenin içerisine yabancı bir madde yerleştirilerek yapılır. Bu işlemin ardından istiridyeler düzenli olarak kontrol edilmektedir. Gerekli şartlar oluştuktan sonra incinin oluşması iki ile sekiz yıl arasında sürmektedir. Bu yolla üretilen incilere yapay inciler denilmektedir. Bu şekilde üretilen yapay inci normal olarak doğal inci değerinde değildir. Ancak incinin süs ve ziynet

⁶ Bir sedef türüdür (Bîrûnî, 2017: 173).

eşyası olarak kullanımında talebi karşılama adına yapay inciler önemli bir yer tutar (Soylu Taşlar, 2010: 12; Doğal İnci Nasıl Oluşur, 2019).

İnciler; tuzlu su incileri ve tatlı su incileri olmak üzere ikiye ayrılır. Tuzlu su incileri, okyanuslarda yaşayan istiridyelerde yetişir. İstiridye tarafından oluşturulan, Japon incileri olarak bilinen Akoya incileri, bilinen en iyi tuzlu su incileri arasındadır. Akoya istiridyelerine kadar suda beletilirse o kadar kıymetli inciler ortaya çıkmaktadır. Tatlı su incileri arasında nehir ve göllerde bulunan midye ve istiridyelerin içinde yetişen inciler vardır. Tatlı su incileri şekilleri bakımından birbirinden farklıdır (Soylu Taşlar, 2010: 12; . <https://www.istiridyeinci.com.tr/akademi/akoya-incisi/>, (13.01.2020, 15:09).

2.1.4.İnci Taşının Bulunduğu Yerler

İnci, farklı bölge ve şehirlerde bulunmaktadır. Ticarî bakımdan bulunduğu yerlere büyük katkı sağladığı görülmektedir. Bölgede bulunan inci, tüccarlar tarafından farklı bölgelere taşınmış, taşınan inciler farklı alan ve amaçlarda kullanılmıştır.

Orta Çağ'da Kızıldeniz, Umman Denizi, Hindistan ve güneyinde bulunan Serendib (Seylan)⁷ adasında, Cevher Dağı'nda inci bulunmaktaydı. İbn Battûta; Serendib hükümdarı ile görüşmesi sırasında sarayda birçok incinin bulunduğunu, hükümdarın ülkesinden getirilen incilerin en iyilerinin hükümdara ayrıldığını ve bu ayrılan incilerin, sarayın has adamları tarafından özenle korunduğunu kaydetmiştir. Hudûdü'l-Âlem; Serendib Adası ile ilgili olarak; deniz kenarında Çin'in güneyinde bulunan bir ülke olduğunu, Serendib bölgesinin güneyinde Râmî adında bir adanın bulunduğunu ve bu adada inci yataklarının bulunduğunu bildirmektedir. Ayrıca Serendib dağından çıkan ırmağın yatağında değerli mücevherlerin bulunduğunu, Serendib dağı yakınında bulunan denizde oldukça pahalı incilerin çıkarıldığını kaydetmiştir (Bîrûnî, 2017: 76; Süleyman et-tâcir, 2012: 60, 77; İbn Battûta, 2018: 40, 209, 578; Hudûdü'l-Âlem, 2018: 9, 13-14, 39, 40; Hamza, 2008: 205-206; Yıldırım, 2013: 212; Bakır, 2000: 110; Özdal, 2018: 132).

⁷ Serendib, Hindistan'ın güneyindeki Seylan Adası'na Orta Çağ İslâm coğrafyacılarının verdiği bir isimdir. Müslümanlara ait ilk coğrafya eserlerinde, Serendib adıyla anılan ve XIII. yüzyıldan itibaren Seylan olarak geçmektedir. Burası bir ada olup Asya'nın batısı ile Çin ve Uzak doğu arasındaki deniz yolları üzerinde yer aldığından ayrıca Hindistan alt kıtasına yakın olması nedeniyle milletlerarası ticaretin önemli bir parçasıydı (Bîrûnî, 2017: 57-58; Süleyman et-tâcir, 2012: 17-18; İbn Battûta, 2018: 733; Hudûdü'l-Âlem, 2018: 39; Afanasiy Nikitin, 2019: 21; Göksoy, 2009: 425-428.).

Aden Körfezi, Endülüs bölgesi Berşelûne⁸ şehri yakınlarında, Basra bölgesi Hark diye adlandırılan bölge ve Kis adasında, Fars adalarından Ebrun ve Hez adalarında inci bulunmaktaydı (İbn Hurdazbih, 2008: 59-60; Opçin, 2015: 50-51; Saltan, 2015: 348). Hamdullâh Müstefî; Fars bölgesinde bulunan incinin diğer adalarda bulunan inciden daha iyi ve kaliteli olduğunu, incinin yanında çeşitli parfüm, baharat, amber ve ilaçların bulunduğunu kaydetmiştir (Hamza, 2008: 162).

Birçok madenin çıkarıldığı Mısır İskenderiye⁹ bölgesinde de inci bulunmaktaydı. Bekrî eserinde; İskenderiye'nin her tarafının gömü ve hazinelerle kaplı olduğunu kaydetmiştir (Saltan, 2015: 138).

Hürmüz ovası ve çevresinde de kıymetli inciler bulunmaktadır (İbn Battûta, 2018: 266; Marco Polo, 2015: 31; Nikitin, 2019: 23). Marco Polo; Hürmüz kenti ile ilgili olarak hurma ağaçlarıyla kaplı Hürmüz ovasından geçip Hürmüz kentine vardığını, Hürmüz limanına Hindistan'ın her yöresinden tüccarların geldiğini ve yanlarında türlü türlü kokular, değerli taşlar, inciler ve değerli kumaşlar getirdiklerini, ticarî bakımdan önemli bir kent olduğunu kaydetmiştir (Marco Polo, 2015: 31).

İran'da Zencan'ın güneydoğusundaki dağlarda inci bulunmaktadır. Ona erişim yolu Zencan Kazvîn anayolunun yirmi üçüncü kilometresinde başlamaktadır. Hatta Kuzey tarafında sekizinci kilometrede bir inci köyü bulunmaktadır (Müslüm Fatehi- Gulam Hüseyin Nevruzi- Omid Asghari- Fatma Hacini, 1973: 63).

2.1.5.İnci Avcılığının Yapılışı

Orta Çağ İslâm dünyasında yukarıdaki incilerin bolca bulunduğu yerlerde inci avcılığı yapılmaktaydı. Orta Çağ İslâm dünyasında inci avcılığının yapıldığı yerler arasında Umman¹⁰ Denizi, Hint Okyanusu'nda Serendib (Seylan) Adası, İran ve Basra Körfezi,

⁸ Diğer ismi Barselona'dır. Endülüs dışındaki Frenk diyarındandır Endülüs'e komşu, Tartuş'a yakındır. Bu sebeple her ne kadar dışında ise de yakınlığından dolayı Endülüsle beraber zikredilmektedir. Barselona, Frenk hükümdarlarından birinin merkezidir. Barselona, Müslümanların fethettiği yerlerden biridir. Ancak ilerleyen zamanlarda kaybedilmiştir (Ebü'l-Fidâ, 2017:167).

⁹ İskenderiye, Afrika'nın ve Akdeniz'in önemli liman şehirlerinden birisidir. Nil deltasının batısında yer alan şehir Eski dünya kıtalarını birbirine bağlayan yolların kesişme noktasında olduğu için Orta Çağ'da önemli bir ticarî merkezdi (Ebü'l-Fidâ, 2017:113; Eymen Fuâd Seyyid, 2000: 574-576).

¹⁰ Orta Çağ'larda bu bölgeye Yeşil Deniz denilmektedir. Günümüzde ise Umman ya da Arap Denizi olarak adlandırılmaktadır (Bîrûnî, 2017: 176).

Kızıldeniz¹¹, İskenderi'ye, Okyanus'un bir kolu olan Çin'in arkasındaki Şargur Denizi¹² bulunmaktadır (Bîrûnî, 2017: 176-177,179; Marco Polo, 2015: 113; İbn Battûta, 2018: 269; Opçin, 2015: 50-51; Saltan, 2015: 138; *Orta Çağ'da İki Yahudi Seyyahın Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia İslâm Dünyası Gözlemleri*, 2009: 106; Bakır, 2000: 113; Özdal 2014: 77).

İnci avcılığının yapıldığı dalış yerleri dalgıçların inci içeren sedefleri başarıyla elde ettikleri bölgelerdir. Avcılığa giden gemiler, sahilten uzakta olacaklarından denizde kalacakları yerlere göre yol azığı ve işçilerle gemilerini donatırlar. Dalış yerleri herkes tarafından bilinen yerler olduğu için sedefleri farklı olmaz. Ancak sahil ile dalış yapılan yer arasında nâdir içerisinde inci taneleri bulunan büyük sedeflerle karşılaşılabilir. Bu nedenle Umman Denizi, özel sedeflerin bulunduğu yerdir (Bîrûnî, 2017: 176)

İnci avcılığı, belli dönemlerde yapılmaktadır. Bu dönem, Nisan ayı başlarından Eylül ayı sonlarına kadardır. Çünkü havanın soğukluğu zorlu dalışlara önemli ölçüde engel olmaktadır. Fars Denizi'nde; inci avcılığı bu belirtilen aylar¹³ aralığında yapılmaktaydı. (Süleyman et-tâcir, 2012: 80-81; İbn Battûta, 2018: 269). Basra Körfezi'nde, Süncüle Adası'nda inci avcılığı yapmak için dalgıçların daldığı yer bulunmaktaydı. Ayrıca bölgede Hark diye bilinen bir yer vardır. İbn Havkal; Hark bölgesinde inci madeninin az çıkarıldığını, çıkarılan incilerin çok kıymetli ve pahalı olduğunu ayrıca Fars Denizi'nden başka bir yerde incinin olduğunu bilmediğini kaydetmiştir (Opçin, 2015: 50-51). İran Körfezi'nde de inci avcılığı yapılmaktadır. Burada çıkartılan sedefler, diğer bölgelere göre daha fazla kâr ve az zarar getiriyordu. Bîrûnî; çıkarılan incilerin daha kaliteli olmasının, İran Körfezi'nde bulunan dalış yerlerinin diğer yerlere göre daha kaliteli olduğunu ve bu sebepten ötürü çıkarılan incilerin daha kaliteli olduğunu kaydetmiştir (Bîrûnî, 2017: 178; Bakır, 2000: 113).

Yapılan inci avının ardından hükümdarlar, bulunan en büyük ve en güzel incileri kendileri için isterlerdi. Serendib Adası'nda yapılan inci avcılığı sonrasında avlanma yerlerinden getirilen inciler, hükümdarın adamları tarafından ayıklanarak kıymetli olanları bir köşeye bırakılırdı. Bu duruma şahit olan İbn Battûta, Serendib hükümdarı ile görüşme

¹¹ Bîrûnî; Kızıldeniz'de timsah ve köpekbalığı gibi yırtıcı hayvanların bulunması sebebiyle dalış yerinin olmadığını kaydetmiştir (Bîrûnî, 2017: 177).

¹² Bîrûnî; Akdeniz'in, Çin'in arkasında bulunan Şargûr Denizi'nden daha büyük olduğunu, Umman Denizi'nden uzak olması sebebiyle inci barındıran sedeflerden yoksun olduğunu kaydetmiştir (Bîrûnî, 2017: 176).

¹³ İbn Battûta; Fars Denizi'nde dalış yapılan ayları Nisan-Mayıs olarak kaydetmiştir (İbn Battûta, 2018: 269).

yaptığı sırada birçok inciyle karşılaştığını kaydetmekle birlikte, hükümdarla arasında geçen diyalogu şu şekilde kaydetmiştir:

Hükümdar: *“Dolaştığın ülkelerde inci avlanma mekânları gördün mü?”*

İbn Battûta: *“Evet İbnü’s-Sevâmelî’nin Kays ve Kişm adalarında gördüm.”*

Hükümdar: *“Daha önce hiç duymamıştım bunu!”* diyerek eline birkaç inci aldı ve sordu: *“Oralarda şunun gibisi var mı?”*

İbn Battûta: *Hayır, öylesini değil daha kalitesizini gördüm.”* İbn Battûta’nın bu ifadesinden hoşlanan hükümdar: *“Şu inciler senin, çekinme! Dile benden ne dilersen!”* demiştir (İbn Battûta, 2018: 269; Özdal 2014: 78).

Basra Körfezinde yapılan dalış işleminde Serendib’e göre en iyi inciye hükümdar almadığı gibi dalış işleminden çıkarılan inciye göre tüccarlardan vergi alınırdı. Çıkarılan incilerden devlet beşte bir vergiyi tahsis ettikten sonra tüccarlara bu incileri satmaktaydılar. Zira vergi işlemine büyük özen gösterilmekteydi. Vergi kaçırılmasını önlemek amacıyla dalgıçların su yüzeyine çıktıkları vakit ilk olarak üzerlerinin arandığı kaydedilmiştir (Bakır, 2000: 115).

İnci avcılığı sadece denizlerde yapılmamaktadır. Karada da yapılan inci avcılığı vardır. İskenderiye’de inci avcılığı diğer bölgelere göre farklıdır. Birçok madene sahip olan bölgede, şiddetli bir yağmur yağıp seller toprakları götürdüğünde, burada yaşayan kadınlar, erkekler, çocuklar şehir dışına çıkarak selin aktığı bölgede araştırma yaparlar. Bazen inci ve farklı takı parçaları bulurlardı. Üstelik hiç kimse eli boş dönmezdi (Süleyman et-tâcir, 2012: 138).

Abbâsî Halîfesi Me’mûn (813-833)’un ölümü üzerine, yerine oğlu Mu’tasım-Billâh (833-842) getirildi. Halîfe Me’mûn’dan sonra oğullarından hangisinin başa geçeceği konusu Araplar arasında vuku bulan büyük tartışmalara sebep oldu. Üç gün süren bu toplântı sırasında birden bire kapı açıldı ve içeriye Abbâs girerek, “Saltanat Mu’tasım’ındır, hepiniz onun ömrü afiyetine dua edin” dedi. Abbâs’ın bu sözleri üzerine tartışma yerini sükûnete bıraktı. Abbâsî Hilâfeti’nde bu gelişmeler yaşanırken, Bahreyn bölgesinde inci çıkarmak maksadıyla denize giren dalgıçları engelleyen bir durum yaşandı. Abû’l-Farac; dalgıçları engelleyen sebebin Bahreyn’de bulunan büyük bir balıktan kaynaklandığını, üç ay süre ile denizi tahrip ettiğini ve bu sebeple dalgıçların avcılık faaliyetlerini sürdüremediğini kaydetmiştir (Gregory Abû’l-Farac, 1999: 222-223).

2.1.5.1.İnci Avcılığında Dikkat Edilen Hususlar ve Dalgıçların Giydikleri Elbiseler

Avcılığa çıkan gemiler, karadan gelecek afetler, deniz dağlarından ve deniz çukurlarının bulunduğu bölgelerden geçmemeye gayret gösterirler. Bu sebeple deniz çukurlarında ve çok derin yerlerde inci avcılığı yapılmaz. Dalış yapılmadan önce denizlerdeki derinlik, kurşuna benzeyen bir topun ince bir telle denize daldırılmasıyla ölçülür. Topun üzerine bulaşan çamur, toprak ve balçık ulaşılan dalgıçlara derinlik hakkında bilgi verir. Rüzgârın ve dalganın fazla olduğu zamanlarda gemiyi sabitlemek amacıyla denize çıpa¹⁴ atılırdı (Bîrûnî, 2017: 180). İnci arayan dalgıçlar genellikle balık eti, hurma ve benzeri şeyler yerlerdi. Nefes almak için kulaklarının diplerini deldirirlerdi (Bakır, 2000: 114-115).

Yapılan inci avcılığı beceri ve cesaret gerektiren bir meslekti. Dalgıçlar, denize girmeden önce, burun deliklerini deniz timsahlarının derileriyle veya boynuzdan yapılmış bir çengelle kapatır, kulaklarını yağlı pamukla tıkarlardı. Denizin dibinde bu yağdan sıkıldığında deniz aydınlatılırdı. Ayrıca, deniz hayvanlarından korunmak için ayaklarını, kollarını siyaha¹⁵ boyarlardı. Dalgıçların deniz dibindeki sesleri köpek sesi gibidir. Ses suyu yarar ve böylece birbirlerini duyarlardı. Bundan başka denize girmeden önce, yüzlerine kaplumbağa kabuğundan yapılmış bir maske geçirirler, aynı kabuktan yaptıkları makasa benzer bir aleti burunlarına bağlarlar, sonra ellerine bir ip bağlayıp suya dalarlar, denizin dibine varınca, küçük taşlar arasında kuma yapışık sedefleri elleriyle yahut yanlarında getirdiği keskin demirle kopardıktan sonra boyunlarında asılı deri torbaya doldururlar, avcı, dalış sırasında nefesi daralınca ipi sallar ve sahilde ipin ucunda bulunan adamlar titreşimi hissedip dalgıcı kayığa çıkarırlardı (Süleyman et-tâcir, 2012: 138; İbn Battûta, 2018: 269; Bakır, 2000: 114-115).

Dalgıçlıkların ücretleri başarılarına göre verilmekteydi. Hangi dalgıç uzun süreli suyun altında kalmışsa en yüksek miktarı o almaktaydı. Üstelik her dalgıç bu fiyat kuralına

¹⁴ Dikdörtgen olup alt kısmında yere yerleşip durduğunda, sabitlenen ayağa benzer destekleri vardır. Üst kısmında ipe bağlı bir halka bulunur. Çıpa, geminin büyüklüğüne göre belirlenir. Ağırlığı 150-300 menâ (1 menâ= 2 ratıl. 1 ratıl= 2564 gr. 1 menâ= 5128 gr.) arasındadır. Toprağa yerleşince, orada gemi durur. Böylece bu bölge ona bir liman gibi olur. Bu duruma bender adı verilir (Bîrûnî, 2017: 180).

¹⁵ Dalgıçlar, deniz hayvanlarından korunmak için farklı çözüm yollarına da başvurmuşlardır. Bindikleri tahtanın önünde 5128 gr. ağırlığında bulunan siyah bir taş vardır. Deniz hayvanlarından korunmak için taşın rengi siyah olarak seçilmiştir. Çünkü taşın beyaz ya da başka bir renk olması durumunda onu yemek zannedip avlamak isteyeceklerdi (Bîrûnî, 2017: 185-186).

riayet ettiği gibi kendisinden başarılı olan dalgıçların hakkını asla çiğnemezdi (Bakır, 2000: 114-115).

Yukarıda genel olarak dalgıçların tehlikelere karşı almış oldukları kendi önlemlerini ele aldık. Ancak karşılarına çıkan büyük tehlikelere karşı, yanlarına büyücü aldıkları da görülmektedir. Öyleki büyük balıklara karşı büyücülerin etkili olduklarına inandıklarından, Serendib'in karşısında Maber'de dalış yapacakları zaman büyücülerini de yanlarından eksik etmezlerdi (Bakır, 2000.115).

2.1.5.2. İnci Avcılığında Korsanların Faaliyeti

Hindistan'ın batısında kalan, çok geniş bir krallık olan Malabar Krallığı ve Kuzeybatı Hindistan'da yer alan Gucarat Krallığı ticaret bakımından önemli iki krallıktır. Malabar ve Gucarat kralıklarının yakınındaki denizlerde yüzü aşkın küçük gemi ile ticaret gemilerine saldıran ve gemileri yağmalayan çok sayıda korsan vardı. Hiçbir avı ellerinden kaçırmamak için gemilerini beşer millik aralıklarla denizlerde konumlandırarak beklerlerdi. Böylece yirmi gemi yüz mil genişliğindeki bir bölgeyi rahatlıkla gözetleyebiliyorlardı. Korsan gemilerinden biri, bir ticaret gemisi gördükleri anda bir duman işaretiyle durumu diğer gemilere bildirir, bunun üzerine korsan gemilerinin tümü git gide daralan bir çember oluşturarak avlarını tam geçip gitmek üzereyken ele geçirirlerdi. Gemicilere dokunulmaz, onları kıyılara çıkarırlar karınlarını doyurup, onlara yeniden gelmelerini söylerlerdi. Gemicilere bu şekilde davranılsada, geminin içinde bulunan tüccarlara aynı şevkatle yaklaşılmamaktaydı. Bir tüccar ele geçirildiği vakit onu deniz suyu içmesi için zorlardı. Çünkü deniz suyunun bağırsaklara etkisi dolayısıyla tüccarın incileri ve diğer değerli taşları korsanların geldiğini görür görmez gizlemek amacıyla yutup yutmadığını çabucak anlardı (Marco Polo, 2015: 182-183).

2.1.6. Orta Çağ Endüstrisinde İncinin Delinmesi, Kusurları ve Onarımı

Orta Çağ mücevherât endüstrisinde çeşitli süs ve takı eşyası imal etmek maksadıyla inci delim işlemi önemli bir yer tutmaktaydı. Midye içerisinde bulunan incileri delip, bir düzene sokmak bir hayli zordu. Çünkü delim işlemi yapılırken ustalar büyük tehlikelerle karşılaşmaktaydılar. Örneğin göz hastalıklarına karşı ilaç yapılması için inciler toz haline getirilmeden önce ustalar tarafından delinirdi. Orta Çağ mücevherât endüstrisinde delim işleminde çıraqlara da büyük görevler düşmekteydi. Zira ustalar, kırma korkusuyla pahalı incileri tecrübesiz çıraqlarına teslim ederlerdi. Onlar bu görevi büyük bir cesaretle yerine getirdikleri gibi bu zorlu süreçte düşüncelere dalıp dikkatlerinin dağılmaması için ustaları

yanlarına gelerek tokat atmaktaydılar. Çıraklar için bu zorlu süreç delme işlemi sonucunda son bulmaktaydı (Bakır, 2000: 116-117).

Yapılan delim işleminde açılan delik geniş olmuşsa bu durum ustalar tarafında kusur sayılmaktaydı. Bu sebeple ustalar ortaya çıkan bu kusuru gidermek amacıyla iki sedefi o deliğin üzerine tutturup o deliği daraltırlardı. Bir incinin eğik olarak delinmesi de önemli kusurlardan biri olarak görülmekteydi. Ustalar bu kusuru düzeltmek maksatıyla her iki delik tarafını sedef ya da sulu inci ile sağlamlaştırırlardı (Bakır, 2000: 117-118).

2.1.7. İncinin Hediye Olarak Kullanılması

Kaynaklarda, Hz. Muhammed ve Dört Halîfe döneminde incinin hediye edilmesine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak Emevî Halîfe'si Haccâc b. Yusuf es-Sekafî (661-714)¹⁶ döneminde yazılan bir mektupta incinin hediye edilmesi ile ilgili şu bilgiler yazmaktadır:

“Oğlu el-Mu'tez'i kışkırtarak kardeşi Mu'yed'i öldürten Kabîha, Ramazan ayında Mu'yed'in annesine bir inci tespih gönderdi. Kıymeti 4 bin dînârdı. Mektubunda diyordu ki, “Ey kardeşim, bununla Allâh'ı tespih et!”. Kadın, tespihi alıp havânda dövdü ve bir kâğıda sararak bir görevlisiyle geri gönderdi. Görevliye şöyle dedi: “Kardeşime selamımı söyle ve ona de ki: Tespih kandaki yangını gidermez” (Bîrûnî, 2017: 197).

Sâmânoğullarında Emîr Nasr'ın ölümünden sonra Sâmânoğullarının ilk hükümdarı sayılan Emîr-i Mâzî İbrâhîm İsmâîl b. Ahmed es-Sâmânî'ye (892-907)¹⁷ (Emîr İsmâîl) Emîrül-mü'minîn Mu'tazîd Billâh¹⁸ Muharrem 280/Mart-Nisan 893 tarihinde bütün Mâverâünnehr'i Emîr İsmâîl'e verdi. Emîr İsmâîl, aynı dönemde Amr b. Leys'e¹⁹ (879-902) karşıda mücadelelerde bulundu. Bunun sebebi Amr b. Leys, Mâverâünnehr hâkimi Emîr İsmâîl'den kendisine karşı itâat etmesini istemesinden kaynaklanmaktaydı. Bu isteği kabul

¹⁶ 41/661 yılında Taîf'te doğmuştur. Emevî soyundan olmamasına rağmen, Emevîlere karşı büyük bir hayranlık beslemiştir. Emevîlere sadakatle bağlı olmasından dolayı “Küleyb” (Köpek yavrusu) lakabıyla tanınır. Zalim lakabıyla adlandırılan Haccac Türkistan coğrafyasında çok büyük ıslahatlar yapmıştır (Aycan, 1996: 427-428; Şen, 2014:1867).

¹⁷ 234/848-849 tarihinde Fergana'da dünyaya gelen Ahmed b. İsmâîl, Sâmânoğullarının hükümdarıdır. Sâmânî Devleti'nin gerçek kurucusu olarak kabul edilen İsmâîl b. Ahmed, 14 Safer 295/24 Kasım 907'de vefat etmiştir (Kucur, 2001: 84-85; Kurt, 2003: 2)

¹⁸ 242/856-857 veya 243/857-858 yılında Sem errâ şehrinde doğdu. Abbâsilerden on birincisi ve on altıncı halîfedir. Amcasından sonra halîfeliğe geçen el-Mu'tezîd, akıllı, âlim, üstün gayretli ve tecrübe sahibiydi. 22 Rebiulahir 289/5 Nisan 902'de Bağdad'da öldü (Kazvinî, 2018: 269-270; Aktan, 2006: 383-384).

¹⁹ Saffârî emiridir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Yakub b. Leys'in ölümü üzerine kardeşi Ali'yi bertaraf ederek, hanedânın başına geçti. Onun dönemi ilerleme dönemi olmuştur. Horâsân, Irak, Fars, Kırmân, Sistân, Kûhistân, Mâzenderân, Gazne'de hâkimiyeti ele geçirdi. 8 Cemazeyilevvel 289/20 Nisan 902 yılında vefat etti. (Kazvinî, 2018: 300; Özeydin, 1991: 86-87).

etmeyen ikili arasında Belh'de şiddetli savaş yaşandı ve Amr b. Leys'in ordusu hezimete uğradı. Hezimete uğrayan Amr b. Leys ve iki kölesi savaş alanından kaçarak bölgeden uzaklaşmayı istiyorlardı. Ancak Amr b. Leys hedefine ulaşamadı. Çünkü yanında götürdüğü kölelerinden biri onu boynundan yakalayıp esir etti. Emîr İsmâîl'in huzuruna götürülen Amr b. Leys, kendisinin kölesi tarafından yakalandığını söyledi. Bu durumdan memnun olan Emîr İsmâîl köleyi huzuruna çağırarak ona her biri yetmiş bir dirhem değerinde olan on beş inci verdi (Caf'ar en-Narşahî, 2013: 115-132).

922 yılında bugünkü Kazan şehrinin güneyinde bulunan Volga (Etil) Bulgarları hükümdarı İlteber Almış b. Şilki müslümanlığı kabul etti. Aynı dönemde Bulgarlar Hazarların baskısı altındaydı. İlteber Almış Hazar baskısına karşı dönemin Halîfe'si Muktedir'den (908-932) para yardımında bulunmasını ve halkına İslâm'ı öğretmesi için âlimler göndermesini istedi. Halife, bu gelen teklifi kabul ederek bir heyet hazırlanmasını, heyette bulunan âlimlerin başında bulunması için İbn Fadlan'ın görevlendirilmesini istedi. İbn Fadlan önderliğinde bulunan heyet, Halîfe tarafından hazırlatılan parfüm, elbise ve incilerden oluşan hediyeleri alarak Bulgar'a doğru yola çıkmakla görevlendirildi. Bu zorlu yolculukta görev alan heyet Horâsân kervan yolunu kullanarak Bulgar ülkesine 12 Muharrem 310/12 Mayıs 922 tarihinde ulaştı. Heyet üç gün dinlendikten sonra İbn Fadlan, İlteber Almış'a Halîfe Muktedir tarafından gönderilen birbirinden güzel parfümler, değerli elbiseler, hükümdar ve eşine gönderilen incileri takdim etti. Ardından hükümdarın eşine saltanat alameti olan hil'at²⁰ giydirdi. Hükümdarın eşine hil'at giydirince kadınlar üzerine dirhemler saçtılar (Şeşen, 2019: 1-22)

Gazneli Devleti'nin gerçek kurucusu olan Sebük Tegin'in 387/997 tarihinde vefat etmesi üzerine yerine veliahdı küçük oğlu İsmâîl geçti. Ancak güçlü bir kişiliğe sahip olan Mahmûd, bu kararı dinlemeyip İsmâîl'i mağlup ederek Gazneli tahtını ele geçirdi. Sultan Mahmûd (998-1030), kardeşi İsmâîl meselesini halledince, Horâsân emîrliğini ve ordu kumandanlığını ele geçirmek için Belh'e kadar hiçbir yerde durmadı. Horâsân şehrinin ele geçirilmesiyle birlikte, Mâhmûd'un devletinin ünvanı hızlıca yayılmaya başladı. Bağdâd Abbâsî Halîfesi el-Kâdir Billâh (991-1031), daha önce hiçbir halîfenin hiçbir padişaha yollamadığı kıymetli bir hil'at'ı Sultan Mahmûd'a gönderdi. Horâsân emîrleri onun yanına desteklerini bildirdiler. Bu olaylar sırasında İlig Han Mâverâünnehir'i ele geçirdi. Sultan

²⁰ Halife ve hükümdarlar tarafından verilen şeref elbisesidir (Sevim ve Merçil, 1995: 503; Merçil, 2011: 142; Şeker, 1998: 22-25)

Mahmûd'a fetihnâme²¹ gönderip, Horâsân'ı almasından dolayı tebrik etti. İki padişah arasında dostluk sofrası serildi. Sultan Mahmûd, Muntasır (1000-1005)²² sebebi ile Nîşâbûr'da bulunduğu sırada hadîs imâmı olan Ebû't-Tayyib Sehl bin Süleymân-i Sa'lûkî'yi elçilik görevi ile İlig Han'ın yanına gönderip, onun kızlarından biriyle evlenmek isteğini söylemesini emretti. Elçinin götürdüğü kıymetli hediyeler arasında kıymetli inciler vardı (Mîrhând, 2019: 50-54).

Gazneli Mahmûd dönemimde Mukran Vâlisi Ma'danın ölümü üzerine oğulları arasında anlaşmazlık çıktı. Gazneli Mahmud'un girişimiyle anlaşmazlık çözüldü ve Mukân'dan Gazneli Mahmûd'a içerisinde incilerin bulunduğu değerli eşyalar getirildi. Gazneli Mahmûd etkisiyle son bulan bu anlaşmazlıkta kardeşler; İsa ile Ebû'l Asker neredeyse birbirine kılıç çeker duruma gelmişlerdi. Ordu ve toplumun İsa tarafına geçmesi, güçsüz kalan Ebû'l Asker'in Gazne'ye kaçmasına sebep oldu ve Gazneli Mahmud tarafından alıkoyuldu. Bu haberi alan İsa çok korktu ve derhal Gazneli Mahmûd'a elçi vasıtasıyla kardeşinin muhalefet yoluna gitmemesini, bir şart belirtildiği takdirde kabul edeceğini belirtti. Sultan Mahmud, gerekli şartları belirterek bu kardeşler arasında vuku bulan meseleyi çözüme kavuşturdu. Gazneli Mahmûd bu davranışından ötürü İsa'ya hil'at gönderdi. Karşılığında Mukran'dan birçok mal, içlerinde incininde bulunduğu eşyalar getirildi (Beyhakî, 2019: 225-226).

Sultan Mahmûd'da, kendisine gönderilen bir hediye karşılıksız bırakmamaktaydı. Türkistan'dan Arslan'ın hâtûnu tarafından hediye olarak gönderilen Tuğrul Adudî adındaki köle için birbirinden değerli eşyalar, Arslan'ın hatununa hediye olarak gönderilmiştir. Bu gönderilen hediyelerin içinde inciler dikkat çekmekteydi (Beyhakî, 2019: 236).

Gaznelilerde incinin hediye edilmesine başka bir örnek ise Sultan Mesûd dönemine aittir. Gazneli Mahmûd'un 421/1030 tarihinde vefat etmesi üzerine, yerine oğlu Muhammed geçti. Ancak Muhammed'in sultanlığı çok uzun sürmedi. Mesûd, Muhammed'i tahtan indirerek sultanlığını ilan etti. Bu yaşanan sıkıntıların ardından Gazneli Mesûd, (1030-1041) kendisinin de güvенеbileceği bir vezir tayin etmek istiyordu. Bu isim Hâce Ahmed-i

²¹ Orta Çağ İslâm devletlerinde kazanılan bir zafer sonucunda halîfeye çevre devletlerin hükümdarlarının ve devletlerinin üst düzey yöneticilerinin gönderdiği mektuplardır (Palabıyık, 2002: 180)

²² İlig Han''ın elinden kurtulan ve el-Muntasır lakabını devam ettirmeye çalışan Ebû İbrahim İsmâîl bin Nûh, atalarının devletini yeniden eski konumuna kavuşturmak için harekete geçti. Bir yandan Karahanlılar'la mücadele ederken diğer yandan da Horâsân'a hâkim olan Gazneliler'le de savaştı ve el-Muntasır mağlûp oldu. (İbnü'l-Esîr, 1991/IX: 131; Merçil, 1989: 29-30)

Hasan'dı. 1 Muharrem 422/29 Aralık 1030 salı günü Köşk-i Abdü'l-a'lâ'da Hâce Ahmed-i Hasan'ın saraya gelmesi için haber gönderdi. Hâce Ahmed-i Hasan, Belh'e gelerek Emîr Mesûd'un huzuruna çıktı. Emîr Mesûd, son derece samimi bir şekilde onun hal ve hatırını sorarak kendisine büyük bir değer gösterdi. Emîr Mesud, Hâce ile birlikte vezaret meselesini görüşerek kendisini bu makamda görmek istediğini söyledi. Ancak Hâce, kendisinin yaşlı olduğunu bu görevi kabul edemeyeceğini bildirdi. Emîr Mesûd, hedefinden vazgeçmeyerek Hâce'yi vezaret için ikna edip 4 Safer 422/31 Ocak 1031 tarihinde vezîrlük hil'at'ını giydirdi. Hâce vezîrlük hil'at'ı giydikten sonra Emîr Mesûd'a bir inci gerdanlık hediye etti (Beyhakî, 2019: 131-138).

Gazneli Sultan Mesûd döneminde incinin alınıp verildiğine dair çokça örnek vardır. Bunlardan birisi Mesûd'un içerdeki bazı yöneticileri görevden alıp yerine yenilerini getirerek asayiş ve huzuru sağlaması üzerine göreve getirdiği yöneticilerin kendisine içerisinde incininde bulunduğu değerli hediyeler sunmalarıdır (Beyhakî, 2019: 361-362).

Gaznelilerde incinin hediye edilmesine başka bir örnek ise; 424/1032-1033 tarihinde Sultan Mesûd'a, Rey ve civarı halkı tarafından kethüda Tâhîr-i Debîr'in zevk ve sefa ile meşgul olduğunu, şimdiye kadar hiçbir padişahın dahi yapmadığı şeyleri yaptığına dair şikâyet mektupları gelmesiydi. Bu gelen mektuplar üzerine Sultan Mesûd, derhal gerekli tedbirlerin alınmasını emretti. Vezîri Ebû Nasr ile istişarelerde bulunan Sultan Mesûd, Rey bölgesine başka bir kethüdanın gönderilmesini, vezîrine Ebû Sehl-i Hamdevî'nin bölgeye kethüda olarak atanmasını buyurdu. Akâbindeyeni kethüdanın huzuruna gelmesini istedi Ebû Sehl-i Hamdevî, huzura geldi ve bir köşede oturdu. Sultan Mesûd, Ebû Sehl-i Hamdevî'ye kendisini Rey ve civarının kethüdalığına uygun gördüğünü, bu görevi Tâhîr-i Debîr'in yerine getiremediğini kendisinin bu yeni görev için hazırlanmasını, gerekli emîrlerin daha sonra bildirileceğini söyledi. Ebû Sehl-i Hamdevî 5 Cemaziyelahir 424/8 Mayıs 1033 salı günü hil'at giyerek sultanın huzuruna geldi ve yeri öptü. Sultan Mesûd'a bir inci gerdanlığı hediye olarak takdim etti (Beyhakî, 2019: 361-362).

Gazneli Sultan Mesûd döneminde incinin hediye olarak verilmesine dair son örnekte şu şekilde olmuştu: Sultan Mesûd sürekle avlarına çıkardı. Sürekle avına çıkmadan bir hafta önce özel hazırlıklar yapılır, avları sürmek için özel görevliler gönderilirdi. Sultan Mesûd, 16 Şaban 421/6 Temmuz 1034 tarihinde sürekle avına çıktı. İyi bir av şöleni yapıldıktan sonra Sultan Mesûd Bağ-i Mahmûdî'ye dönüp geldi. 27 Şaban 425/ 17 Temmuz 1034 tarihinde

Nîşâbûr²³'dan Ebû'l Fazl Sûrî huzuruna geldi. Sultan Mesûd'a bin tane Nîşâbûr altını ve çok kıymetli bir inci gerdanlık hediye etti. Sürek avının sona ermesinden sonra Sultan Mesûd, aynı gün Bağ-i Mahmûdî'den çıkıp babası Gazneli Mahmûd'un yaşadığı eski köşke geldi. Burada Horâsân Sâhib-i Divânı birbirinden değerli eşyaları Sultan Mesûd'a hediye etmiştir. Bu hediyeleri gören Ebû'l Fazl Beyhakî; hediyeler hakkında her türlü zarif eşyaların yer aldığını, içerisinde inci, misk, amber, kâfur vesaire bulunduğunu, hediyelerin çok kıymetli olduğunu bu sebeple emîr ve orada hazır bulunanların şaşkınlıklarını kaydetmiştir. (Beyhakî, 2019: 361-362).

Orta Çağ'ın önemli Türkistan devletlerinden olan ve kendisinden sonra geniş bir coğrafyayı birçok bakımdan etkisi altına alan Büyük Selçuklu Devleti döneminde de inci hükümdarlar, üst düzey yöneticileri ve zenginler başta olmak üzere insanların birbirine sundukları önemli bir hediye idi. Bu konuda ilk örnek Abbâsî Halîfesi'nin Sultan Tuğrul Bey'e verdiği hediyedir. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey (1040-1063), Bağdad'dan ayrılmasının ardından Arslan Besâsîrî (ö.451/1060) 8 Zilkade 450/27Aralık1058 tarihinde Bağdad'a girdi. Burada Halîfe Mustansır adına hutbe okundu. Sikke onun adına basıldı. Bu durumdan haberdar olan Tuğrul Bey, tekrardan Bağdad üzerine yürüdü. Kureyş b. Bedran'a haber göndererek halîfe ile görüşmek istediğini, halîfenin derhal Dâr-ı hilâfete gelmesini buyurdu. 11 Zilkade 451/19 Aralık 1059 tarihinde Kureyi b. Bedran ve Halîfe Medine-i Dârüs-Selâm'a geldiler. Tuğrul Bey, halîfeyi görünce önünde eğilip yer öptü ve yüzünü yere sürdü. Halîfe, yüz yastığını Tuğrul Bey'in kafasının altına koydu ve eşi Hatice Hâtûn'dan yâdigâr kalmış olan, on iki tane kıymetli iri inciye Tuğrul Bey'e hediye etti (Ahmed b. Mahmud, 1997/1: 43).

Selçuklular döneminde incinin hediye olarak verilmesine diğer bir örnek ise Muhammed Tapar döneminde şu şekilde gerçekleşmiştir: Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar (1105-1118) adil, Allâh'tan korkan, âlimleri seven bir padişahı ama mal, mülk edinmeyi de seven bir kişiliğe sahipti. Vezîri Hâce Ahmed b. Nizamûl-Mülk, Hemedân yöneticisi olan Alau'd-Devle'nin dedesi Seyyîd Ebû Hâşim'e zarar vermeyi düşünüyordu. Hâce bu isteği yerine getiremeden sultan bu duruma müdahale ederek Seyyîd Ebû Hâşim'i serbest bırakması karşılığında kendisine beş yüz bin dînâr vereceğine dâir söz verdi. Olanlardan haberdar olan Seyyîd Ebû Hâşim çocukları ile birlikte İsfahan'a geldi ve şehirde

²³ Orta Çağ'da Horâsân bölgesindeki dört büyük şehirden birisi Nîşâbur'du. Tahran'ı Meşhed'e bağlayan yol üzerinde yer almaktadır. Şûahrûd ve Dizbâd gibi akarsuların yakınlarında bakır, gümüş, demir ve çok zengin firûze ocakları bulunmaktadır (Özgüdenli, 2007: 149-151).

gizlendi. Hizmetkârların desteğiyle gizlice Sultanın huzuruna çıkan Seyyîd Ebû Hâşim, sultanı görür görmez dualar etmeye başladı ve yanında getirdiği bir inciye sultana verdi. Hediye olarak verdiği inci o kadar kıymetliydi ki sultanın hazinesinde bile bu kadar kıymetli inci bulunmamaktaydı (Fidan, 2015: 95-96).

Moğollar döneminde incinin hediye edilmesi ile ilgili ilk ve en ilginç örnek Cengiz Han'ın Tirmiz'i kuşatmasında gerçekleşen bir olay esnasındadır. Cüveynî'nin verdiği bilgiye göre; Cengiz Han (1206-1227), Semerkand'ı aldıktan sonra o yılın baharını Semerkand ve Nahşeb arasında geçirdi. Bu süre içinde Cengiz Han'ın askerleri dinlendiği gibi orduya ait hayvanlarda iyice semizleşti. Cengiz Han daha sonra Tirmiz'e²⁴ ulaşp şehri kuşattı. Halkın teslim olmasını ve kaleyi yıkmak için elçiler gönderdi. Ancak halk, bu isteği reddetti. Cengiz Han şehri aldı ve halkı kılıçtan geçirdi. Bir Moğol askeri, ihtiyar bir kadını öldürmek üzereyken kadın: “Beni öldürmezseniz size kıymetli bir inci vereceğim” dedi. Yerini sorduklarında “yuttum” demesi üzerine kadının karnını yarıp birkaç tane inci buldular. Bunun üzerine Cengiz Han, diğer insanlarında inci yutmuş olduğunu düşünerek, ölümlerin hepsinin karnının yarılmasını emretti (Cüveynî, 2013: 152; D’ohsson, 2014: 120).

Hülâgû (1256-1265)²⁵ Mengü Kağan tarafından batıya gönderildiğinde Bağdad'ı almak istedi. Bağdad hakkında ciddi araştırmalar yaptıktan sonra 656/1258 tarihinde Bağdad şehrinin yakınlarına geldi. 26 Muharrem 656/2Şubat 1258 Bağdad'ı kuşattı. Bağdad surunun her tarafı mancınık ve nefit atan yakıcı aletler ile kuşatıldı. Halife bu kuvvet karşısında güçsüz kaldığını anlayınca vezîri Alkâmi ile birlikte İbn Dernus'u değeri küçük hediyelerle Hülâgû'ya gönderdi. Güya eğer değerli eşyalar göndermiş olsaydı, kendisinin Hülâgû'den korkmuş olduğu anlaşılacaktı. Hülâgû bu hediyelere iltifat etmedi hepsinin orada buluna emirlere dağıtılmasını söyledi. Kuşatma sonunda Bağdad alındı ve şehir yağmalanıp halk katledildi. İster istemez Bağdad'dan çıkmaya mecbur kalan halife, Hülâgû'nun yanına gitmek için izin istedi. Hülâgû, halifenin Kelvaz-Gelva kapısına indirilmesini ve huzuruna getirilmesini emretti. Halife, Hülâgû'nun yanına getirildiği vakit kendisine tabaklar dolusu inciler ve kıymetli cevherler takdim ederek Bağdad'dan gitmek istediğini söyledi. Canını kurtarmak için Hülâgû'nun huzuruna getirilen halife ona çok kıymetli hediyeler getirdi. Dönemin kaynakları bu hediyeler içerisinde incilerinde olduğunu kaydetmişlerdir. Ancak

²⁴ Afganistan-Özbekistan sınırı yakınlarında Ceyhun nehrinin sağ yakasında bulunan bugünkü Tirmiz şehrinin yakınındaki harabe (Cüveynî, 2013: 152).

²⁵ Hülâgû; Tuluy Han'ın dördüncü oğludur. Tuluy Han'da Cengiz Han'ın dördüncü oğludur (Reşîdüddin Fazlullah, 2013: 3-4; Şahin, 2017: 28).

Hülâgû halifenin canını bağışlamadı 14 Safer 656/20 Şubat 1258 yılında halife öldürüldü (Berthold Spuler, 2011: 62; Kazvinî, 2018: 478; Ebü'l Ferec İbnü'l-İbrî, 2011: 34-35 Celâleddîn Suyûtî, 2001: 478; Şirin Beyanî, 1370: 331-333; Muinu'd-dîn-i Natanzî (817/1414'ten sonra), 1957: 135; Abbas İkbâl: 178-179; Sa'd b. Muhammed El-Gamdi, 1986: 235; Gerrad Chaliand, 2001: 115; Yuvalı, 2017: 155).

İbn Battûta; Serendib hükümdarı ile görüştüğü sırada sarayda hükümdara ait birçok inci ile karşılaştığını, hükümdarın ülkesinde toplanan incilerin en kıymetlilerinin hükümdara hediye olarak verildiğini kaydetmiştir. (İbn Battûta, 2018: 40, 70, 209, 578; Özdağ, 2014: 78).

2.1.8. İncinin Süs Eşyası, Takı, Çeyiz (Mehr) Olarak Kullanılması ve Gönderilmesi

İncinin süs eşyası olarak kullanılmasına dair Orta Çağ'da çok fazla örnek bulunmaktadır. Kaynaklar Abbâsîler döneminde, Bağdad saraylarında yapılan hiçbir törenin Harun Reşid'in oğlu Halîfe Memun'un (813-833), Başvezîr Hasan İbn Sehl'in kızı Büren'le düğünü kadar görkemli olmadığını kaydetmişlerdir. Yapılan bu düğün aradan yüzyıllar geçmesine rağmen halen hatırlanmaktadır. Düğün sırasında evli çiftlerin ayaklarının önlerine inciler serpildi. Kaynaklar çok miktarda inciler serpildiğini davetlilerin bu inciye toplayabilmesi için sadece bellerini büküp almalarının yeterli olacağını, gelinin büyükannesi, bir tepsi inciye gelinin başından aşağı dökünce, Halîfe Me'mûn hanımına tekrardan sunmak için incileri tepsiye toplattığı şeklinde kayıt düşmüşlerdir. Yine bu düğünden bahseden kaynaklar; düğün merasimine katılanların hepsinin mücevherlerle süslenmiş elbiseler giydiklerini, herkesin parmaklarında ve boyunlarında değerli taşların olduğunu elbiselerinde elmas, yâkût ve incilerin bulunduğunu son derece zarif ve gösterişli olduğunu başlarına sardıkları kumaşlar dahi incilerle süslendiğini kaydetmişlerdir. Hatta Zübeyde Hanım, giydiği elbisedeki değerli taşlardan dolayı ayakta kalmakta güçlük çekiyordu. Üzerindeki yük o kadar ağırdıki yürümesi için iki köle yardım ediyordu (Andre Clot, 2007: 47-49). Düğün gecesi gelin, Halîfe Me'mûn'un odasına girdiği zaman Halîfe Me'mûn'un, gelinin geldiği yola altınlarla süslenmiş bir halı serdirdiği, büyük incilerle dolu zenbil getirterek içinde bulunan incileri zevcesi Zübeyde ve diğer kadınların üzerine serpiştirdiğini kaydetmişlerdir (Corcî Zeydân, 2015: 785).

Orta Çağ'da inci sadece kadın süs eşyası olarak değil çeşitli eşyaların süslenmesinde de kullanılıyordu. Abbâsîler döneminde Halîfe Hârûn Reşid arkasından bir ardıl bırakmayı düşünüyordu. Hârûn Reşid'in oğulları, tüm saray erkânı, yüksek rütbeli memurları, Yahya

el-Bermekî, onun iki oğlu Cafer ve Fadıl ile birlikte 802 yılında Mekke'ye doğru yola çıktı. Çünkü en uygun yerin Mekke olduğunu düşünmektedir. Saray hukukçuları taht varisini belirleyen, iki şehzâdeye üstlenmek durumunda oldukları yükümlülükleri saptayan bir belge hazırladılar. İki genç şehzâde bu antlaşmaya uyacaklarına yemin edip ant içtiler. Halîfe Harun'un isteği üzerine Me'mûn ve Emîn, yüksek rütbeli devlet görevlileri önünde metni imzaladılar. Harun, alınan bu kararların ve halîfeliğin geleceğinin yazıldığı mektupları ülkenin dört bir tarafına gönderdi. Antlaşma metni inci ve yâkûtlarla süslemiş bir kasada saklanmak üzere Kâbe muhafızlarına teslim edildi (Andre Clot, 2007: 86-87).

İncinin insanlar dışında süslenmede kullanıldığına dair bir başka örnekte Nâsr-ı Hüsrev'in seferatnâmesinde bahsedilmektedir. Nâsr-ı Hüsrev; sefernâmesinde Haliç Nehri'nden bahsederken su seviyelerinin yükselmesi üzerine Haliç Nehri'nin özel törenlerle açıldığını bu nehrin sadece hükümdara ait olduğunu, düzenlenen açılış merasiminde develerin inci ve mücevherlerle süslendiğini kaydetmiştir. O kadar görkemli ve geniş bir gösteri hazırlanmış olmalıki Nasr-ı Husrev bu açılış gününü anlatsam söz uzar demiştir (Nâsr-ı Husrev, 1985: 70-71).

Orta Çağ İslâm dünyasında sultanların, hükümdar ve hanların kızlarıyla evlenmelerinde siyasi ve maddi sebepler etkili olmakla birlikte, bir sultanla yakınlaşma ve onunla dostluk bağı güçlendirme gibi sebeplerde vardır. Evliliklerin diğer bir sebebi de kızın ailesinden çeyiz ve hediyeler alma yoluyla servet kazanmak arzusudur. Bu nedenle, evlilik münasebetleri gerçekleşmeden önce o ailenin serveti hakkında önceden bir araştırma yapılır ve haberdar olunurdu.

Gaznelilerde aile servetini elde etmek için gerçekleştirilen evliliklerden birisi de Sultan Mesûd'un oğlu Merdanşâh'ın, Sultan Mesûd'un hâcibi, Gazneli devrinin zengin ve nüfuzlu şahsiyetlerinden Sâlâr Begtoğdı'nın kızıyla evlenmesidir. Beyhakî; bu düğün hakkında daha önce böyle bir nikâh merasimiyle karşılaşmadığını, Begtoğdı'nın Emîr Merdanşâh'a nikâh merasimi sırasında incilerle süslü bir siyah elbise giydirdiğini, Çeyizlerin içerisinde mücevherler süslü tabakların bulunduğunu, dallarına inciler bağlanmış bir altın süpürge olduğunu kaydetmiştir (Şirin Beyânî, 2018: 2-4).

Karahanlı ve Gazneli devletleri arasındaki ilişkiler Sultan Mahmûd'un ölümü ile yeni bir şekil aldı. Özellikle Sultan Mesûd, iktidarı döneminde babası zamanında başlatılan dostluğun devam etmesini, Karanlılardan kendisi ve oğlu için kız isteyerek, yapılacak olan

izdivaç ile beraber kurulan dostluğu taçlandırmak istiyordu. Bu merasimi gerçekleştirmek için içerisinde incinin de bulunduğu birbirinden değerli eşyaları çeyiz olarak göndermiştir.

Sultan Mesûd, kardeşi Muhammed'i tahtan indirip tahta geçtiğinde kafasında tasarladığı izdivaç için Karahanlı Yusuf Kadir Han'a kendi için ve ileride veliaht olacak büyük oğlu Ebû'l-Feth Mevdûd için nişanlanacak olan kızların han kızlarından olmasını istedi., Ebû'l-Feth Mevdûd ile evlenecek kızın ise Buğra Tegin'in kızının olmasını istediği bir mektup yazdırdı. Mektubu götürecek elçilere söyleyecekleri sözler söylendikten sonra hediye olarak gönderilen eşyalar teslim edildi. Bu hediyeler iki kısımdan oluşmaktaydı. Bir kısmı hanın yanına ilk gittikleri gün, diğerleri nikâh işleminin olduğu gün verilecek hediyelerdi. Hediyelerin içerisinde; incilerle süslenmiş iki kadeh, misk, öd, amber ve birbirinden değerli kumaşlar bulunmaktaydı (Beyhakî, 2019: 195-202; Hunkan, 2011: 166-167; Yılmaz, 2020: 284; Yılmaz, 2021: 22).

Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Bağdad'a girerek Abbâsî Halîfesi'ni Arslan Besâsîrî'nin elinden 8 Zilkade 450/27Aralık1058 tarihinde kurtardı. Tuğrul Bey'in Bağdad'dan ayrılmasıyla birlikte, Arslan Besâsîrî, 450/1058 tarihinde Bağdad'a tekrardan geri geldi. Bağdad'da Arslan Besâsîrî'nin destekçisi olan Kerh Mahallesi onu coşkuyla karşıladı. Arslan Besâsîrî, onlara hilâfet sarayının yağmalanmasını, halka dokunulmamasını emretti. Ancak gelişen olaylar Besâsîrî'nin istediği şekilde gerçekleşmedi. Hilâfet sarayı yağmalanırken, halkın evleri de darp edilmişti. Ayrıca Halîfe Kâim Biemrillâh²⁶ sarayın çevresine hendekler kazdırdı. Etrafı Halbe'den getirilen savaşçılar tarafından koruma altına alındı. Halîfe'nin bu tedbirleri Arslan Besâsîrî'yi tedirgin etti ve geri çekilmesine sebep oldu. Akâbinde Arslan Besâsîrî tüm önlemlere karşılık tekrar saldırıya kalkıştı ve bozguna uğradı. Halk çarşı ve halîfenin haremını yağma etti. Bunun üzerine Halîfe Kâim Biemrillâh, siyah bir giysi, omzunda aba, elinde kınından sıyrılmış bir kılıç, başında inci, çevresinde Haşimî'lerden bir zümre, beraberlerinde ince keten Kurân-ı Kerim, önünde kılıçlar çekili olduğu halde atına binerek kendine ait olan ve üzerinde çevrenin seyredebileceği sarayın manzara kısmına çıktı (Sıbt İbnu'l- Cezvî, 2011: 50-55; Abdurrahman İbnü'l- Cevzi, 2014: 36-38).

²⁶ 20 Zilkade 391/11 Ekim 1001 tarihinde doğdu. Annesi Bedrû'd-Dücâ adında bir Ermeni cariyesidir. Fakat adının katrû'n-Nedâ (Çiğ tanesi) olduğunu söyleyenler de vardır. 16 Zilhicce 422/4 Aralık 1031 yılında babasının vefatı üzerine halîfe oldu. Babası hayattayken onun veliâhtıydı. Kâim Biemrillâh lakabını veren de bizzat babasıdır (Celâleddîn Suyûtî, 2001: 427).

Bağdad'da Arslan Besâsîrî isyanı olduğu sırada Tuğrul Bey hiç beklemediği olumsuz bir vaka ile karşılaştı. Değer verdiği, zaman zaman devlet işlerini yöneten eşi Altuncan Hatun hastalanmıştı. Hatun ölmeden Tuğrul Bey'e halifenin kızı²⁷ Seyyide ile evlenmesini vasiyet etti. Bu vasiyet üzerine Tuğrul Bey Vezîri Amidü'l-Mülk Kündûrî²⁸ ile görüşerek izdivacın gerçekleşmesini istedi. Altuncan Hatun'un istediği bu izdivaç, Amidü'l-Mülk Kündûrî vasıtası ile halîfeye iletildi. Ancak bu izdivaç teklifi halifeyi bir hayli incitmişti. Çünkü daha önce böyle bir durumla karşılaşmadığı gibi Sultan Tuğrul'un böyle bir şey önermesinin doğru olmadığını belirtmekteydi. Bu sebeple Amîdû'l-Mülk Kündûrî'ye adamları ile haber göndererek bu izdivaçtan vazgeçilmesini istedi. Bu haberi alan Amidü'l-Mülk Kündûrî, derhal halîfe ile görüşerek, bu nikâh konusunda ısrarcı olmamasını kendilerinin bu nikâh merasimi için hazır olduklarını, kabul etmediği takdirde Sultan Tuğrul nezdinde değer kaybedeceğini söyledi. Bu izdivacın gerçekleşmesini Tuğrul Bey çok istemekteydi. Bu sebeple vezîrini gönderdiğinde Garsunnime'nin bildirdiğine göre yüz yirmi inci mihr olarak gönderilmişti. Halîfe, tüm şartlara rağmen Muharrem 454/Ocak-Şubat 1062-1063 yılında evliliğin gerçekleşmesine razı oldu. Bu haberi alan Tuğrul Bey çok sevindi ve Bağdad'a birçok hediyeler gönderdi. Bu hediyeler içinde Seyyide Hanıma on bin altın ve her bir tanesi bir miskal ağırlığında olan otuz taneli inci gerdanlık gönderdi. Her ne kadar zor olsa da bu konudan başarılı çıkan taraf Tuğrul Bey ve adamları oldu. Bu başarı 454/1062 yılında gerçekleşen nikâh ile taçlandırıldı (Sıbt İbnu'l- Cezvî, 2011: 89-90, 96, 107; Abdurrahman İbnü'l- Cevzî, 2014: 69-70, 78; Al-Bondârî, 1999: 21; İbnü'l-Esîr, 1991/X: 38; Reşîdüddîn Fazlullah, 2010b: 104; İbnü'l- Verdi, 2017: 33; Müneccimbaşı, 2017: 66; Wilhelm Barthold, 2008: 27; Kitapçı, 1994: 13-42).

Tuğrul Bey, Muharrem 455/Ocak-Şubat 1063 tarihinde eşi Seyyide ile zifaf etmek için Bağdad'a geldi. Bağdad'da büyük hazırlıklar ve coşkuyla karşılandı. Tuğrul Bey, sarayda eşi Seyyide'nin bulunduğu odaya girdiğinde yeri öptü ve karşısına oturdu. Kendisi Bağdad'a gelmeden eşi Seyyide'ye incilerle süslü feracenin bulunduğu birbirinden değerli eşyalar göndermişti (Al-Bondârî, 1999: 21).

²⁷ Râvendî ve Muhammed Şebankâreî; Seyyide'nin halifenin kız kardeşi olduğunu belirtmişlerdir (Râvendî, 2020: 109; Muhammed Şebankâreî, 2009: 141).

²⁸ Kündûrî: Büyük Selçukluların ilk sultanı Tuğrul Bey'in vezîridir. Nişâbur'un Turaysis bölgesinde bulunan Kündür köyünde zengin bir dihkânın oğlu olarak dünyaya gelmiş, Nişâbur'da eğitim görmüş; Arapça, Farsça ve Türkçe'yi iyi derecede öğrenmekle birlikte fıkıh sanatı edebiyat gibi alanlarla da ilgilenmiştir. Tuğrul Bey'in vezirliğinin yanında kâtipliğini yapmıştır (El-Hüseynî, 1999: 16; Ahmed b. Mahmud, 1997: 51; Carla L. Klausner, 2019: 90; Özeydin, 2002: 554; Şahin, 2013: 227; Alican, 2014: 239-240).

1071 Malazgirt Savaşı'nda Selçuklu Sultanı Alparslan (1064-1072), Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'i mağlup ederek esir aldı. Esir alınan Romanos Diogenes kızını Sultan Alparslan'ın oğluna verdi. Nikâh merasimi sırasında içerisinde inci²⁹ninde bulunduğu değerli mücevherleri saçtılar (Al-Bondârî, 1999: 37-41; El-Hüseynî, 1999: 32-36; İbnü'l-Esîr, 1991/X: 71-73; Urfalı Mateos, 2019: 140-143; Mîrhând, 2019a: 90-96).

İncinin süs eşyası olarak kullanımına bir diğer örnekte; Bağdad Halîfesi Kâîm Biemrillâh, 13 Şaban 467/3 Nisan 1075 tarihinde vefatından sonra onun yerine geçen torunu Abdullah³⁰ üzerinde inci dizisinden oluşan Tarrahe'yi giyerek Darüşşecere Köşkü'nde kürsü üzerine oturmasıdır (Al-Bondârî, 1999: 51-52).

Günümüzde Afganistan'ın kuzeydoğusunda bulunan Bedeşan, erken dönemlerden itibaren değerli taşları ile meşhur olan bir bölgedir (Ebü'l-Fidâ, 2017: 366; Guy Le Strange, 2015: 528). XIII. yüzyılın meşhur seyyahlarından Marco Polo, Bedeşan'ın güneyinde yer alan Bascia şehri insanları hakkında kulaklarına inciler ve değerli taşlarla süslü halkalar taktıklarını, tenlerinin koyu, kendilerine özgü bir dillerinin olduğunu kaydetmiştir (Marco Polo, 2015: 42).

Moğollarda, kadının özellikle savaş esnasında³¹ önemli yeri vardır. Savaşa giderken komutan ve erler, kadın ve çocuklarını yanlarına alırlardı. Çünkü kadınlar savaş anında, kılık ve kıyafetten sorumlu oldukları gibi çadır kurmak, erzak ve eşyalara bakmakla görevli olup at binmede ustalardı. Tatar kadınlarının giyim kuşamları Taoist keşişlerinkine benzerdi. Soylu kişilerin kadınları gu guan³² denilen başlıklar takarlardı. Bu başlığa bambu³³ Hanım

²⁹ Selçuklu Devleti tarihi hakkında kıymetli çalışmaları olan Türk tarihçilerimiz; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, Malazgirt savaşı sırasında Romanos Doigenes'in özel çadırıyla birlikte tahtı, hazinesi, İmparatorluk tacının bazı değerli taşları, çok değerli bir inci, çeşitli silah ve savaş aletlerinin Selçuklu askerlerinin eline geçtiğini belirtmişlerdir (Sevim ve Merçil, 1995: 68).

³⁰ Babası, el-Kâîm hayattaken vefat etmiştir. Babasının vefatından altı ay sonra dünyaya gelmiştir. Dedesinin ölümü üzerine henüz on dokuz sene üç aylıkken biat aldı. Onun döneminde pek çok hayırlı işler yapıldı. Çevre eyaletlerde birbirinden güzel eserler inşa edildi. Halifeliliğin temelleri, kendisinden önceki dedelerinin aksine onun döneminde asalet ve saygınlık kazandı (Celâleddîn Suyûtî, 2001: 433)

³¹ Moğol kadınları; savaşı kızıştırma, beklenen zafer gerçekleşinceye kadar kocalarını savaşın şiddetini arttırmaya kışkırtma ve teşvikte bulunmada çok etkilidiler. Ayrıca kadınlar, erkekler gibi iyi ok atarlardı. Genç kızlar, tüm kadınlar ata binerlerdi (Simon de Saint Quentin, 2006: 29-30; Şîrîn Beyânî, 2018: 82). Moğol kadınları savaş ortamında kocalarına yardımcı oldukları gibi günlük hayatlarında da ticaret ile uğraşmaktaydı. Mal alıp satarak erkekleri ve aileleri için ne gerekliyse ellerinden geleni yapmaktaydılar (Marco Polo, 2015: 57).

³² Moğollara özgü olup Orta Çağ'da çok yaygın olarak kullanılmaktaydı (*Cengiz İmparatorluğu hakkında İlk Tarih Kayıtları*, 2012: 85).

³³ Bambu ağacı, serinliği muhafaza etme özelliğine sahiptir. O yüzden bambu ağacından bir metre boyundaki bir çubuğa, küçük küçük delikler açarak bambu hanım diye adlandırılan bir alet yaparlar. Bu aletin deliklerinden geçen hava serindir bu yüzden Çinliler yaz aylarında sıcaktan bunaldıkları zaman bambu hanıma sarılarak istirahat ederler (*Cengiz İmparatorluğu hakkında İlk Tarih Kayıtları*, 2012: 85-86).

denilen küçük delikler açılarak ip geçirip sağlamlaştırırlardı. Bundan sonra başlığı kırmızı ve mavi ipekle kaplar, üzerini incilerle süslerlerdi. Bütün bu yapılan işlemlerin ardından kırmızı ve mavi renkli woduan ipeğiyle süslenmiş ince bir çubuk yerleştirirlerdi (*Cengiz İmparatorluğu hakkında İlk Tarih Kayıtları*, 2012: 85-86).

656/1258 tarihinde İlhanlı hükümdarı Hülâgû Bağdad'ı ele geçirdikten sonra yönetim alanında önemli değişiklikler yaparak şehre vâli ve devlet görevlileri atadı. Bu gelişmeden haberdar olan Musul Atabeylerinden Bedreddin Lülü (1233-1256) Hülâgû'nün yanına gelerek içerisinde incinin de bulunduğu hediyeler takdim etti. Hülâgû arasında bulunan iki incili küpeyi Bedreddîn Lülü'nün eliyle kendi kulaklarına taktırdı (İbnü'l İbrî, 2011: 36).

Clavijo Semerkand'daki izlenimlerini anlatırken görüştükleri kişiler hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Bunlardan birisi Emîr Timur'un (1370-1405) torunu Pir Muhammed'dir. Clavijo bu şehzâdeyle kırmızı ipekli bir çadırdaki görüşmelerini, üzerindeki elbisesinin gösterişli bulunduğu, kafasında inciler ve diğer değerli taşlarla süslü bir başlık olduğunu kaydetmiştir (Clavijo, 1993: 158). Emîr Timur'un çadırlarının hepsi son derece gösterişliydi. Ancak içlerinden bir tanesi daha yüksekti. Bu çadırın iç ve dış işlemleri o kadar güzel yapılmıştır ki Clavijo; Tataristan ve İspanya'da böyle bir şeyin yapılmasının imkânsız olduğunu kaydetmiştir. Çadırdaki bulunan eşyaların büyük bir bölümü değerli taşlarla süslenmişti. İçki kadehleri altından yapılmış incilerle süslendiği gibi yine altından yapılan sehpaye, inci ve zümrütlerle estetik bir güzellik katılmıştı (Clavijo, 1993: 165-166).

Timurlularda Mirza Şâhruh döneminde bir elçilik heyetiyle 1419 tarihinde Çin'e yolculuk yapan Gıyaseddîn Nakkaş, sefaretnâmesinde Hıtay'ın kendine özgü bazı ilginç törenlerini en ince ayrıntılarına kadar anlatmıştır. Gıyaseddîn Nakkaş'ında içinde bulunduğu elçilik kâfilesi, konakladıkları her yerleşim merkezinde muhteşem sofralarla ağırlandılar. Bu sırada elçilik kâfilesi Hıtay'ın geleneksel eğlence kültürüyle de tanıştılar. Nakkaş, bu eğlencelerde yer alan mukavva hayvan modellerinin dans ettiği binlerce kişilik orkestradan, zengin kadrolu imparator törenlerinden, süslenmiş fillerden, araba çeken cinfularardan bahsetmektedir. Cinfuların arabaları çekmekle yükümlü olan hizmetçi olduklarını, Cinfuların kulaklarına Hıtay'da yapılan sahte inciler taktıklarını kaydetmiştir (Gıyaseddîn Nakkaş, 2013: 14,56).

Gıyaseddîn Nakkaş, Hanbalık şehrinde kendisinin dikkatini çeken olayları kaleme almış ve bu şehir hakkında padişahın şehrin meydanında büyük bir taht üzerinde oturduğunu,

sağında ve solunda kulaklarına büyük inciler takılmış iki tane padişahın buyruklarını yazan kişilerin olduklarını kaydetmiştir (Gıyaseddin Nakkaş, 2013: 60).

Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf (ö.823/1420), Kara Yusuf Osman Bey'e haber göndererek, her iki tarafında Türkmen olduğunu bu sebeple birbirlerine karşı istilada bulunulmamasını istedi. Sonuçta bu istek doğrultusunda taraflar arası anlaşma sağlandı. Ancak iki tarafta verdiği sözü tutmayarak Mardin'de tekrar karşı karşıya gelmiş ve şehri Kara Yusuf teslim almıştır. Bu olaylar sırasında Ahmed Celayir, askerleri ile birlikte Bağdad'dan Hemedân'a geldi. Oradan, ordusuyla beraber Tebriz'i ele geçirdi. Burada eşi benzeri görülmeeyen bir hazine ile kaşılaştı. Yaklaşık yüz deve yüklü çadıra, otağa sahip oldu. Develerin, atların ve katırların çoğuna Rum kumaşından ve Şam atlasından palan vurdular. Ahmet Celayir'in önünden hepsi altından üzengiler ve işlemeli gemlerle süslü dokuz katar koşuyorlardı. Başının üzerinde bir gölgelik, gölgeliğin üzerinde de kırmızı altından yapılmış bir kuş heykeli vardı. Kuşun ağzında da kıymetli bir inci bulunmaktaydı (Tihranî, 1999: 50-55; Hasan-ı Rumlu, 2020: 77-78; Erdem, 1990: 101-102).

2.1.9. İncinin Sağlık Alanında Kullanımı

Tarih boyunca dillere destan incinin sağlık alanında da oldukça faydalı olduğu görülmüştür. Dönem kaynakları inciden yapılan macunların rahatlatıcı etkiye sahip olduğunu, kalbe kuvvet vererek gönülden endişeyi sildiğini kaydetmişlerdir. Aynı zamanda incinin gül suyu ile karıştırılıp burna çekildiğinde baş ağrısına son verdiğini, bunun yanında çiçek hastalığına, göz hastalıklarına ve diş ağrılarına faydalı olduğu belirtilmiştir (Bakır, 2000: 110).

2.1.10. Ganimet ve Hazine Olan İnci

Gazneli Mahmûd, Hindistan'a on altı sefer düzenlemiştir. Özellikle Gazneliler ve Sultan Mahmûd, Hindistan seferleri ile tanınmıştır. Gazneli Mahmûd yaptığı seferler sonucunda içerisinde incilerinde bulunduğu kıymetli mücevherler ve değerli eşyaları ele geçirmiştir.

Sultan Mahmûd, dördüncü Hind seferini (396/1006) düzenleyip Gazne'ye geldikten birkaç gün sonra Hind diyarında İslâm bayrağını dalgalandırmak için (398/1008) sefere çıktı. Durumdan haberdar olan Bâl b. Ende bal kalabalık bir ordu ile Gazneli Mahmûd'un karşısına çıktı. İki taraf arasında gerçekleşen savaşta Bâl b. Ende bal ağır yenilgi alarak savaş alanından Nagar kalesine kaçtı. Çünkü bu kale onlar için büyük önem arz etmekteydi. Zira

Hindliler bu kaleyi büyük putlarını koydukları bir hazine haline getirmişlerdi. Gazneli Mahmûd, hızlı bir şekilde kaleyi kuşatarak ele geçirdi. Bu kalede inciler başta olmak üzere kıymetli mücevherler ve kumaşlar Gazneli Mahmûd'un eline geçti (Mîrhând, 2019a: 70-72; İbnü'l-Esîr, 1991/X: 168).

Gazneli Mahmûd'un Hindistan'a düzenlediği en önemli ve meşhur on altıncı sefer sonucu Somnat şehrini ele geçirdikten sonra buraya yeni bir yönetici atamak istedi. Bunun için devlet adamları ile istişareler ederek onların görüşünü almaktaydı. Yapılan değerlendirmeler sonucu Zâhid Dâbeşlîm'e yönetimin verilmesi uygun görüldü. Gazneli Mahmûd, onu yanına çağırarak gerekli şartlar dâhilinde yönetimi kendisine verdi. Belirtilen şartları kabul eden Zâhid Dâbeşlîm, Sultan Mahmûd'a ömrünün yettiği sürece sultanın emîrlere karşı çıkmayacağına, Hind madenlerinin inci ve yâkûtlarını Sultanın hazinesine göndereceğini söyledi (Mîrhând, 2019a 115-116; Merçil 1989: 26; Palabıyık, 2007: 148). Buradan inci ve yâkût başta olmak üzere değerli taşların vergi veya haraç olarak kullanıldığı sonucu çıkarılır.

Büyük Selçuklu Devleti'nin değerli ve tecrübeli emîrllerinden Atsız işlediği suçtan yayının kirisiyle boğdurulmak suretiyle öldürüldü. Atsız'ın içerisinde kıymetli eşyaların ve mücevherlerin bulunduğu bir hazinesi bulunmaktaydı. Onun ölümünden sonra arkasında bıraktığı hazinenin içerisinde incilerde vardı (Sevim ve Merçil, 1995: 353).

Cengiz Han'ın kıymetli kumaşlar yanında değerli taşlarda önem verdiği bunları zenginlik saydığı şu olayda daha net anlaşılmaktadır: Uygurlar'dan İdukut, Cengiz Han'a elçiler vasıtasıyla haber yollayarak kendisini beşinci çocuğu olarak kabul etmesini istedi. Cengiz Han, İdukut'un bu isteğinden memnun olarak: "Ben ona kızımı verip kendisini beşinci oğlum yapmak isterim. İdukut altın, gümüş ile büyük ve küçük incilerle, diba, damasko ve ipekli kumaşlarla buraya gelsin" diye cevap yoladı. İdukut, Cengiz Han'ın gönderdiği habere çok sevindi ve onun lûtfuna mazhar olmak için büyük ve küçük incilerini, ipekli, diba ve damasko kumaşlarını alarak Cengiz Han'ın huzuruna çıktı. Cengiz Han, kızı Alaltun'u İdukut'a verip onu himayesine aldı (Moğolların Gizli Tarihi, 2019: 159-160).

Son büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in (1118-1157) hazinesinde birçok değerli eşya bulunmaktaydı. Hatta kendisinden önce gelen Sultanların hazinesi Sencer'in hazinesi kadar değerli eşyalarla dolu değildi. Sencer'in haznedârı Zahîrüddîn Abdülaziz hazine hakkında; inci taneleri ile dolu sandıkların bulunduğunu, kendinden önce gelen Sultanların dahi

hazinesinde olmayan pek nâdir bulunan garip şeylerin yer aldığını kaydetmiştir (Al-Bondârî, 1999: 247).

Moğol Hükümdarı Kubilay Han (1260-1294), görkemli ve eşsiz bir sarayda yaşamaktaydı. Sarayın ana yapısının arkasında değerli taşların ve hazinelerin korunduğu odalar bulunmaktaydı. Bu odalarda; içinde kağanlığının hazinelerinin, altın ve gümüş külçelerin, değerli taşların, incilerin ve sandıklar dolusu altın ve gümüş gibi değerli taşlar bulunmaktaydı. Kağanın eşlerinin kaldığı odalar da oradadır. Kağan böylesine güvenli ve dışa kapalı bir ortamda, hiç rahatsız edilmeden işlerini yapıyordu (Marco Polo, 2015: 82-83). Kubilay Han'ın görkemli sarayında değerli hazinelerinin içerisinde altın ve gümüşün yanında inci ve değerli taşlar bulunmaktaydı. Bu durum Moğol hazinesinin önemli zenginlikleri içerisinde değerli taşların özellikle incinin bulunması bakımından dikkate değerdir.

2.1.11. İncinin Ticarî Emtia Olarak Kullanılması

İnci avcılığı, plânlı yapılan bir işletmecilik türüdür. Bu işle uğraşan esnaflar avlanma sezonu başladığında tüccar kimliğine bürünerek, bölgede inci avcılığı yapan kişilere ulaşip teklif götürür böylece dalgıç ve yardımcılardan oluşan ekibini kurardı. Ekipte yer alan dalgıçlar çoğunlukla Arabistan Yarımadası'nın doğu sahillerinde oturan yerli halktan oluşmaktaydı. İşveren tüccar tarafından satın alınan inciler, daha sonra Bağdad'a getirilerek burada inci işiyle uğraşan tüccarlara satılıyordu. İncinin bundan sonra gördüğü işlemler: delme, parlatma, kusur giderme ve ipe dizme işlemiydi (Özdal, 2014: 80). Basra Körfezi'nde yapılan inci avcılığı için tüccarlardan beşte bir vergi alınmaktaydı. Tüccarlar ancak bu vergi yükümlüğünü yerine getirdikten sonra incilerini satabilmekteydiler (Bakır, 2000: 115).

Moğol hükümdarı Kubilay Han'ın (1260-1294) Hanbalık'ta darphanesi bulunmaktaydı. Burada para yapmanın yolları bilinmekteydi. İpek böcekleri ile üretilen pamuk kâğıtlara dönüştürülmekteydi. Elde edilen bu kâğıtlar, günlük hayatta kullanılan para yerine geçmekteydi. Kubilay Han'ın egemen olduğu yerlerde geçerli bir ödeme aracı olan bu kâğıt para için Marco Polo; üretilen paranın benzerinin yapılmasının suç olduğunu, Kubilay Han'ın yurttaşlarının inci ve değerli eşyalarla kâğıt parayı değiştirdiklerini kaydetmiştir (Marco Polo, 2015: 97-98). Buradan incinin paradan daha önemli bir kıymet arz ettiği anlaşılmaktadır.

Kubilay Han zamanında inci ticareti de yapılmaktaydı. Kubilay Han zamanında Foçu kenti önemli şehirlerin başında gelmektedir. Kentin içinden geçen ve bir mil genişliği olan

ırmağın kıyılarında geniş yapılar bulunmaktadır. Şehrin limanına ticaret amacıyla birçok gemi gelirdi. Bu gemilerden bazıları incilerden ve değerli taşlardan oluşan yükleriyle Hindistan'dan gelmektedir. Tüccarlar bu yapılan ticaret sonucu önemli kazançlar elde etmekteydi (Marco Polo, 2015: 150).

Emîr Timur döneminde Semerkand ticarî anlamda en önemli kentlerden birisiydi. Buraya Hoten bölgesinden yâkût, inci ve baharatlar gelmekteydi ve Clavijo'ya göre; "Timur, başkentini dünyanın en mükemmel şehri yapmak için ticareti daima teşvik etmiştir." (Clavijo, 1993: 176-177).

İşte bu düşünce ile Timur, 1402 Ankara Savaşı'nın ardından Fransa kralına gönderdiği mektupta tüccarların karşılıklı olarak gidip gelmesini, tüccarlara güçlük çıkarılmamasını, zira dünyanın tüccarlar sayesinde gelişip müreffeh bir seviyeye ulaşacağını ifade ediyordu (Clavijo, 1993: 176-177; Aka, 2000: 454-455).

İlhanlı hükümdarı Argûn (1284-1291), uzun süren hastalığı esnasında ne kendisi ne de başkaları veraset konusunu konuşmadı. Ancak kararı yine devlet erkânı verecekti. Toplânan kurultay, oğlu Gâzân'ı (1291-1304) değil, Geyhâtû'yu (1291-1295) seçmeyi düşündüler. Bu sırada Geyhâtû Küçük Asya'da vâli olarak görev yapmaktaydı. 24 Recep 690/22 Temmuz 1291 tarihinde devlet yönetimini ele aldı. Baydû bu kararı kabul etmekte tereddüt etse de sonuç değişmedi. Geyhâtû, çekindiği rakibi Baydû'yu daha yakından takip edebilmek için sarayına çağırdı. Geyhâtû kendisine hediye edilen Rin-c'en rdo-rje (çok kıymetli inci= İrincîn Türcî) ünvanını sikkeler üzerine bastırmıştı (Spuler, 2011: 99).

2.2. Mercan

Mercan, ağaç gibi suda yetişen bir bitkidir. Yetiştigi suda taşlaşır ve daha sonra tasarım amaçlı kullanılır. Bir bakıma taşlaşmış Hint kamışı mercandan farklı değildir (Justin Marozzi, 2006: 125). Ağaç dalı, yelpaze ve çimen dalı görünümünde olan mercanlar da vardır. Mercanların belirgin özelliği ise dayanıklı olmasıdır (Özdağ, 2019: 24-25; Nasıl.com: 2018).

Denizlerden mercan çıkarılmaktadır. Râhman Sûresi'nde inci ve mercanın denizlerden çıkarıldığı bildirmiştir. "İki denizi birbiri üzerine kavuşması için salıvermiştir. İkisinden de inci ve mercan çıkar" (Kur'an, 55: 19,22).

Rengârenk ve şifa yüklü taşlar içerisinde en güzel renge sahip olan taşlardan bir tanesi de mercandır. Renk olarak en meşhuru kırmızı mercanlardır. Bunun yanında pembe

ve beyaz mercanlar olsa da en makbulü kırmızı mercanlardır. İslâm dünyasında Akdeniz’de çıkarılan kırmızı mercan ve Hindistan kıyılarında çıkarılan beyaz mercan taşına büyük talep varken Hintliler kendi ülkelerinde bulunan beyaz mercana ilgi göstermemekle birlikte daha çok Akdeniz bölgesinde bulunan ve tüccarlar tarafından ülkelere getirilen kırmızı mercanları daha çok tercih etmişlerdir. Kendine has kırmızı, pembe ve beyaz renkler dışında mor, sarı, siyah renkli mercan taşları da bulunmaktadır. (Nasıl.com: 2018).

2.2.1. Mercan Taşının Bulunduğu Bölgeler

Serendib Dağı bölgesinde bulunan denizde mercan taşı çıkarılmaktadır. Ayrıca bu dağın etrafında mercan havuzları da bulunmaktaydı. Bu dönemin kaynakları Endülüs’te de çok kıymetli mercan madenlerinin olduğunu kaydetmişlerdir. Suveri’l-Ekâlîm’de belirtildiğine göre, Endülüs’te mercan madenleri vardır. El-Meriyeye’ye bağlı İlbira Denizi’nin kıyısında bulunan mercandan bir ayda en az seksen kantar çıkarılmaktadır. Endülüs’te bulunan mercan, o kadar kıymetlidir ki kaynaklar dünyanın hiçbir yerinde bunun kadar değerlisinin olmadığını kaydetmişlerdir (Saltan, 2015: 348; Hamza, 2008: 212, 233). Endülüs civarında bulunan Harez iskelesinde mercan madeni bulunmaktadır. Harez iskelesi aslında bir koydur. Fakat mercan madeninin bulunması ve ticaret eden tüccarların buraya sıklıkla gelmesinden ötürü kıymetli bir köydür. Bundan başka Endülüs’te yeşil ada olarak da bilinen Septe şehrinde de mercan bulunmaktadır. Her ne kadar Harez³⁴ iskelesindeki kadar çok olmasa da bu bölgede de mercan madeni vardır (Opçin, 2015: 73,76; Saltan, 2015: 201; Ciner, 2018: 195, 207; Bakır, 2000: 129).

Akdeniz’de kırmızı renkte mercan bulunmaktaydı Hindistan kıyılarında da beyaz renkte mercan taşları vardı. Hindistan’da bulunan beyaz renkli mercan taşına pek ilgi gösterilmemekteydi (Özdağ, 2019: 24-25). Her ne kadar Hint bölgesinde oturanlar bölgelerinde bulunan incinin değerli olmadığını savunsalarda, Kazvinî; Hint Denizi’nde bulunan mercanların başka hiçbir denizde olmadığını özellikle Kis ve Hark arasında mercanların bulunduğunu, Aden yakınlarında da pek çok mercan madeninin olduğunu Hazar denizi civarında mercan madeninin olmadığını kaydetmiştir (Hamza, 2008: 235, 240).

Çin’li seyyah Hsi Shih Chi eserinde mercanın, shan-hu güneybatı denizinde, Akdeniz’de yetiştiğini kaydetmiştir. Ayrıca İran ve Tunus’un el-Harez bölgesinde de mercan çıkarılmaktaydı (Yıldırım, 2013: 197, 293; Özdağ, 2019: 25).

³⁴ El-Makdisî, mercan taşının Harez’den başka hiçbir yerde bulunmadığını kaydetmiştir (Ciner, 2018: 195).

Sudan’da da mercan bulunmaktadır. Mağrib’in Tabark şehrinde bol miktarda mercan kıyıları vardır (Hudûdü’l-Âlem, 2018: 114).

Kaynaklar Yemen’de de oldukça fazla mercan kaynaklarının bulunduğunu kaydetmişlerdir (Ciner, 2018: 110).

Horâsân bölgesinin en köklü şehirlerinden biri Nîşâbûr’dur. Bu şehrin ortasından geçen nehirler bölgede çok güzel manzaralar oluşturmaktadır. Nîşâbûr’un kuzey tarafında bulunan dağın zirvesinde bir adet çeşme ve geçit bulunmaktadır. İlhanlıların kudretli emîri Çoban bu çeşmenin yanına bir köşk yaptırmıştır. Bu çeşme suyunun vadiye akması ile birlikte, insanlar bölgede tarım ve ziraat yapmışlardır. Nîşâbur’a Tus ve Rayga’dan gelen başka bir nehir daha vardır. Emîr Çoban, bu suların içine balıklar atmıştı. Bu balıklardan birinin boynunda bir mercan halkası bulunmaktaydı. İnsanlar oraya gidip balıklara yem atıp, onları keyifli bir şekilde izlerlerdi (Hamza, 2008: 171-172)

2.2.3 Mercanın Çıkarılması

Mercanın nasıl çıkarıldığı ile ilgili olarak Endülüs’teki Yeşi Ada olarak bilinen Septe’deki mercan avcılığı iyi bir örnektir. Burada insanlar mercan toplamaya sandal ile çıkarlardı. Avlanmak için yanlarına ağaçtan ve üzerine ketenden sarılmış bir odun alırlardı. Bunların her birine iki tane ip bağlayıp denize atarlar ve sonra mercanı çekerlerdi. Septe şehrinde mercan çıkarmak için elli işletme bulunmaktaydı. Bu işletmelerin her birisinde elli adam çalışmaktadır. Çıkarılan mercan madeni işletilip, ticarete uygun hale getirilirdi (Opçin, 2015: 73,76; Ciner, 2018: 207; Bakır, 2000: 131).

Tunus’un el-Harez beldesinde mercan çıkarımı için deneyimli kişiler bulunmaktaydı. Bu sebeple işi yapan tüccar, ilk önce her türlü alet ve işgücüne sahip olan el-Harez ahalisiyle anlaşma yapmak zorundaydı. Onun finansörlüğünde, bazen her biri yirmi kişi taşıyan elli civarında kayıktan oluşan bir filo hazırlanır. Ardından mercan rezervlerine doğru hareket edilir çıkarılan mercanlar tüccarlara ait olmakla beraber bu işte çalışan kişilere ücretleri verilirdi. Tunus yöneticilerinin, çıkarılan mercanları kontrol eden nâzırları vardı. Ancak bu durum bölgenin Fatimî kontrolünde olduğu dönemde geçerliydi. Diğer dönemlerde uygulanan bu kontroller yapılmamıştır. Çünkü Tunus, genellikle Mâlikî Mezhebi yöneticilerinin kontrolü altındaydı. Bu sebeple mezhebin ortaya koyduğu hukuk sistemine göre deniz kaynaklarından vergi alınmamaktaydı (Bakır, 2000: 131; Özdal, 2019: 25).

Diğer zamanlarda, mercan çıkarma işini bu beldenin halkı, bağımsız ve düzensiz bir şekilde yürütürlerdi. Çıkardıkları mercanları ellerinde tutarlar ve bölgeye gelen tüccarların kendilerine ulaşmalarını beklerler. İbn Havkal; bölgede mercan avcılığı ile uğraşan insanlar için iyi kazanan, çok yiyip içen, fazlasıyla rahat tavırlı ayyaşların olduğunu kaydetmiştir (Özdal, 2019: 25).

2.2.4. Mercanın İşlem Görme Aşamaları

Zorlu uğraşların ardından toplanan mercanlar, satışa sunulmadan önce belli aşamalardan geçmekteydi. İlk olarak hammadde olarak toplanan mercan temizlenerek yontulur, ardından mermer bir tezgâhın üzerinde zımpara tozuyla zımparalanır ve bileyle taşıyla cilalanırdı. Bu işlemlerin ardından çelik matkap ile delinir ve takı tasarımı olarak; süs objeleri, tespihler, takılar, mühürler ortaya çıkardı (Özdal, 2019: 25).

2.2.5. Mercanın Ticarî Emtia Aracı Olarak Kullanılması

11. ve 13. yüzyıllarda Akdeniz'in güney ve batı sahillerinde ahşap malzemeler nadir bulunmaktaydı. Bu dönemlerde paketleme işi sadece kitap, mercan, boncuk ve safran gibi sınırlı sayıda ürün için kullanılmaktaydı (Odabaş, 2017: 120).

Mercanların bir ticarî emtia olarak kullanılmasına dair Moğollarla ilgili örnekler bulunmaktadır. Belh ve Merv'in Moğollar tarafından istilâ edilmesinden sonra, Moğol Hükümdârı Cengiz Han, 1219 tarihinde Taoist Ç'ang-Ç'un'un dini şöhretini duymuş olduğundan, onu huzuruna çağırdı. Cengiz Han, ondan ölümsüzlük ilacını almak istiyordu. Yanına gelen bu şöhretli kişiden ölümsüzlük ilacını sordu. Ç'ang-Ç'un, Cengiz Han'a: "Yaşamı devam ettirmenin çaraları vardır fakat ölümsüzlüğün ilacı yoktur" dedi. Cengiz Han, bu cevap üzerine çok üzüldü fakat bu üzünlüğünü belli etmemeye çalıştı ve kendisiyle ilerleyen bir tarihte tekrar görüşmek istediğini belirtti. Huzurdan ayrılan Ç'ang-Ç'un ve heyeti, dönüş yolunda batıya yaptıkları seferden dönen bir Moğol birliğine rastladılar. İki Çin lirası karşılığında askerlerden elli mercan satın aldılar (V.V. Barthold, 1990: 477-478).

Çin kaynaklarında Moğollar dönemine ait bilgiler bulunmaktadır. Çin kaynaklarından Ch'ang Ch batı izlenimi seyahatinde Cengiz Han'ın ordusu hakkında bilgi vermektedir. Seyyah 618/1222 tarihinde Cengiz Han'ın ordugâhından ayrılıp Semerkand'a geldiklerini ve burada savaştan dönen adamlarla karşılaştıklarını, kendisine eşlik eden subaylardan elli mercan ağacı satın aldıklarını, her bir ağacın bir bacak uzunluğundan daha

büyük olduğunu, at üzerinde seyahat ederken bu mercan ağaçlarının kırılmadan gitmesinin mümkün olmadığını kaydetmiştir (Yıldırım, 2013: 252).

XIII. ve XIV. yüzyıllarda ticaret amacıyla Avrupa'dan Keşmir'e getirilen mercanlar dünyanın hiçbir yerinde görülmemiş fiyatlara satılmıştır. Hanbalık'ta kullanılan ve değerli kabul edilen kâğıt para Tibet şehrinde kullanılmamaktaydı. Çünkü burada yaşayan insanlar maden kullanmadıkları gibi başkentte basımı yapılan paraya da değer vermezlerdi. Burada yapılan ticarete para olarak mercan kullanılırdı. Marco Polo; mercanların sadece para olarak kullanılmadığını, kadınların mercanları gerdanlık diye boyunlarına astığını ayrıca putlarını mercanlarla süslediklerini kaydetmiştir (Marco Polo, 2015: 42-43, 112-113).

Hindistan kıyılarında beyaz mercan taşları bulunmasına rağmen Hint halkı kendi ülkelerinde bulunan mercanlara ilgi duymamışlardır. Hintliler daha çok Akdeniz bölgesinde çıkarılan kırmızı mercanlara yoğun talep etmişlerdir. Bu sebeple tüccarlar Akdeniz bölgesinden aldıkları kırmızı mercanları Hint ülkelerine getirmişleridir. Kırmızı mercanın diğer bir önemli pazarı da Afrika'dır (Özdal, 2019: 24-25).

2.2.6. Mercanın Sağlık Alanındaki Yararları

Mercan taşı, birçok hastalık ve inaçlar konusunda etkili olmuştur. Örneğin küçük bir çocuğun boynuna mercan bağlandığında nazardan koruduğuna inanılırdı. Bunun yanında mide hastalıklarına da iyi geldiğine inanılmaktaydı. Mercana bakmak gözü kuvvetlendirir. Kalp hastalıklarına iyi geldiği ve nefes darlığını yok ettiği, akan kanların durmasını sağladığı, dalak ve mide yaralarını iyileştirdiğine inanılırdı. Zehir içen bir kimseye, yarım dirhem dövülmüş mercanın çok faydası olduğu düşünülürdü. Mercan yakılıp, dişlerin diplerine ve üstlerine sürüldüğünde kiri giderir ve dişleri beyazlatırdı (Demir ve Kılıç, 2003: 29-30; Yeşilbağ, 2019: 705; İşman, 202: 20). Mercanın sara hastalığına da iyi geldiğine inanılırdı. Mercandan yapılan bir muska boyuna takıldığı takdirde sarayı giderdiği, dövülerek göze sürülen mercanın göz sinirlerini güçlendirdiğine inanılırdı (Kırbyık, 2007: 70).

2.2.7. Mercanın Süs Eşyası Olarak Kullanılması

Hûd Peygamber, Âd Kavmini elli yıl boyunca dinine davet etmiştir. Ancak Âd Kavmi, Hûd Peygamberin bu teklifini kabul etmemiştir. Bundan sonra Hûd peygamber, cennetin güzelliklerini ve aynı teklifi kavmin Suriye'de bulunan topluluğuna ilettiler. Topluluğun başında bulunan Şeddad teklifi kabul etmeyerek öyle bir cennet oluşturulmasını istedi ki söylenenden daha güzel ve canlı olsun dedi. Çevre yerleşim yerlerinden mercan

başta olmak üzere kıymetli madenler getirildi. Şâm yöresinde alışılmışın dışında tuğla yerine altın ve gümüşlerle binayı inşa etmişlerdir. Binanın bahçesine de toprak yerine mercanlar, amber başta olmak üzere birçok kıymetli maden konuldu. Ayrıca burada 360.000 köşk inşa edildi ve her bir köşkte yâkûtle süslü sütunlar bulunmaktaydı. Ancak Şeddad, istediği cenneti görememiştir. Çünkü O yapılan binayı görmek istediği sırada gökten bir ses gelip onu, yardımcılarını ve destekçilerini yokluk diyarına gönderdi (Tihranî, 1999: 18,31-32; Muhammed el-Gırnâtî, 2015: 197-205).

2.3. Yâkût

İranlılar; yâkût taşına diğer değerli taşlardan daha fazla önem göstermişlerdir. Zira yâkût, eski dönemlerden itibaren İranlıların ilgi odağında bulunmaktaydı. Kıymetli bir cevher olan yâkût, tabiat üzerinde dayanıklı bir biçimde bulunmaktaydı. Faydalı, güçlü ve dayanıklı olması yâkûtun başlıca özellikleri arasındadır. Dayanıklı olması sebebiyle kullanıma uygun takı özelliği göstermektedir (Ebû'l El Kasım Abdullah Kâşânî, 1385: 26; Velioğlu-Çevik, ? : 3-4). Yâkût, bütün değerli taşlar içerisinde üstünlük ve güzellikte birinciliğe oturmuştur. Kûrân-ı Kerîm³⁵'de, Cennet hurileri yâkûta benzetilmiştir (Bîrûnî, 2017: 45).

Orta Çağ İslâm dünyasında yâkûtların değerleri belirlenirken herhangi bir ölçüt ve kural bulunmamaktaydı. Fiyatlar genel olarak alıcıların arz ve taleplerine, taşın az veya çok olmasına göre değişim göstermekteydi (Bakır, 2000: 62).

2.3.1. Yâkût Taşının Adlandırılması

Yâkûtun bilimsel adı korundumdur. Farsça'da Yakent adıyla da anılan yâkût, kelime kökeni olarak Arapça'dır. Bu kelime def eden, uzaklaştıran ve kovan anlamına gelmektedir (Bakır, 2000: 53; Ebû'l Kasım Abdullah Kâşânî, 1385: 27; Kirman Madeni: 34; Eğitim Atölyeleri ve 34. Toplantı ve 2. Uluslararası Yer Bilimleri Kongresi, 1396; Velioğlu-Çevik, ? : 3; Erkan, 2013: 1258).

2.3.2. Yâkût Taşının Renkleri

Yâkût, korundum mineralinin kırmızı ya da morumsu kırmızı olan türüdür. Tarihî açıdan en önemli renkli taşlardan biridir. Bu sebeple renkli taşların kralı olarak da anılır. Kalitesi yüksek olan yâkûtlar, renkli taşlar içerisinde pahaca en değerli olanlarıdır. Yâkûtun genel olarak dört renk çeşidi vardır. Bunlar; kırmızı, mavi, sarı ve beyazdır. Bu renklerin

³⁵ Sanki onlar yâkût ve mercandılar (Kur'an, 55:58).

haricinde toz rengine bulunan yâkûtlarda vardı. Ancak toz rengine bulunan yâkûtlar, ten rengine uyumlu olmadığı için çok fazla talep edilmemiştir. Bîrûnî; toz rengine bulunan yâkûtun Bögölmuş ya da tokatlanmış bir insanı temsil ettiğini kaydetmiştir. Toz rengine bulunan yâkûtlar gece karanlığında kırmızı renkte görülmekteydi. Ancak hava aydınlandığında tekrardan toz rengini almaktaydı. Yâkût'un en değerli rengi ise kırmızı renkte olanıdır. Kırmızı yâkût, değeri ve çeşitleri arasında ilk sırada yer almaktadır. Oldukça güzel olan kırmızı yâkût, Farsça'da Behramani (بهرامانی) olarak adlandırılır. Yâkût, rengini saflaştırmak ve kırmızısını artırmak için fazla ısıya ihtiyaç duyardı. Çünkü içerisine kum, toprak ve mor renk karışmış olabilirdi. Yâkût, ısıtıldığında rengini kaybediyorsa o gerçek bir yâkût değildir. Bu konu ile ilgili olarak el-Kindî; yâkût taşının ısıtıldığında renginin kaybetmemesi gerektiğini aksi takdirde ısıtılan taşın yâkût olmadığını, bunun yanında her ısıtılan ve kırmızı rene dönüşen taşlarında yâkût olmadığını, demirinde ısıtılarak kırmızı renk aldığını belirtmiştir (Bîrûnî, 2017: 45,56; Bakır, 2000: 56-57; Kirman Madeni: 34; Ebû'l Kasım Abdullah Kâşânî, 1385: 28; Aksoy, 2016: 66; Kanar, 2019: 326). Orta renkli yâkûta kıvılcım ateş ismi verilmektedir. Ancak hiçbir tür kırmızı yâkûtun özelliğinde değildir (Ebû'l Kasım Abdullah Kâşânî, 1385: 27-28).

Belirtilen renklerin dışında yeşil, beyaz ve siyah renkli yâkûtlar da bulunmaktaydı. Kırmızı yâkût, en değerli olarak belirtilse de bazı kimseler en iyi yâkûtun zeytin³⁶ yeşili rengine olduğunu, beyaz yâkût için ise renginin kazınarak oluştuğunu belirtmişlerdir. Bîrûnî; beyaz renkteki yâkût'un o dönem renginin kazınarak oluşturulduğunu kaydetmiştir (Bîrûnî, 2017: 95-96; Kirman Madeni: 34; Bakır, 2000: 54).

2.3.3. Yâkût Taşının Bulunduğu Bölgeler

Orta Çağda yâkut farklı bölgelerde bulunmakla beraber en çok Serendib Adası'nda bulunmaktaydı. Fakat bu adada bulunan yâkût madeni hakkında seyyahlar farklı görüşler dile getirmişlerdir. Süleyman et-tâcir; adanın etrafında kırmızı, sarı, hafif mavi yâkût taşlarının bulunduğunu, İbn Rüsteh; Serendib Adası'nda bulunan yâkût taşının kırmızı ve gök mavisi rengine olduğunu, İbnü'l-Fakih; bölgede sarı yâkût madenlerinin bulunduğunu, yâkûtların ve diğer bölgede bulunan maddelerin ancak gezilerek görüleceğini, İbn Hurdazbih; adada rengârenk yâkût taşlarının olduğunu kaydetmiştir. İbn Battûta; Serendib bölgesinde bulunan yâkût taşlarının hükümdarların tacına konulduğunu, bu âdetin ise

³⁶ Zeytin rengine benzediğinden dolayı bu tür yâkûtlara zeytunide denilmektedir (Muhammed b. Mahmûd Şîrvânî, 2012: 45).

babadan oğula geçtiğini kaydetmiştir (Bîrûnî, 2017: 52,57; Süleyman et-tâcir, 2012: 17-18; Mîrhând, 2019a: 115; Hamza, 2008: 233; Eker, 2010: 159-160; Güllü, 2007: 1,4 İbn Hurdazbih, 2008: 61; İbn Battûtâ, 2018: 209; Nikitin, 2019: 20-21).

Serendib bölgesinin Kunakâr şehrinde yâkût bulunmaktaydı. Bu şehir Hûr-ı Yâkût (Yâkût Körfezi) denilen bir körfez kıyısındadır. Körfezde, bol miktarda yâkût bulunmasından ötürü bu şekilde adlandırılmıştı. Ayrıca bu bölgede Behremân adlı yâkût bulunmaktaydı. Bu taş cinsinin bir kısmı körfezden çıkarılırdı. İnsanlar nezdinde yâkûtun en kıymetlisi, bu türden olanıdır. Bir bölümü ise toprak altından çıkartılırdı (İbn Battûtâ, 2018. 580,584). Burada bulunan behremân taşı, el-Cebel ve Horâsân bölgesinde de aynı isimle bilinmekteydi (Bîrûnî, 2017: 46).

Taberna Adası'nda bütün renklerde yâkût madeni bulunmaktaydı. Adada çok sayıda ırmak ve dağların yanında çok sayıda köy ve kasaba mevcuttu. Adada bulunan her şey tüccarlar tarafından dünya şehirlerine taşınırdı (Hudûdü'l-Âlem, 2018: 9).

Mısır'da iki dağ vardır. Bunlardan birisi Nil Nehri'nin doğusunda bulunan Muazzam Dağı'dır. Bir diğer dağ, Nil Nehri'nin batı sahilindendir. Bu dağ Nûbe sınırından başlar ve Fayyûm bölgesi içindeki İbrîk'e ulaşınca kadar kuzeye yönelir. Bu dağda yâkût madenleri bulunmaktaydı (Hudûdü'l-Âlem, 2018: 21).

İskenderiye ve çevresinde birçok maden bulunmaktaydı. Şiddetli bir yağmur yağıp da seller toprakları götürdüğünde burada yaşayan kadınlar, erkekler, çocuklar şehrin dışına çıkarak selin³⁷ aktığı bölgede yâkût madenleri bulurlardı. Her ne kadar insanlar yâkût madeni toplanmalarında önlerinde büyük bir engel vardı. Özellikle med-cezîrin yaşandığı sırada yâkûtun geldiği bölgeler hükümdarın adamları tarafından gözlenip korunmaktaydı. Bu nedenle Bekîr eş-Şâmî şöyle der:

Kının güzelliğine rağmen kılıç

Ağzının keskinliğiyle korku uyandırıyor (Bîrûnî, 2017: 60; Saltan, 2015: 138).

³⁷ el-Kindî; sellerle gelen yâkûtların, toprak ve çamurla gelene göre daha kıymetli olduğunu, Bîrûnî ise Serendib civarında med-cezîr döneminde farklı renkte yâkût çıktığını, bu dönemde suyun yâkûtları oyuklar mağaralar ve sel bölgelerinden çıkarttığını kaydetmiştir (Bîrûnî, 2017: 59-60).

Günümüzdeki Afganistan'ın Kâbil şehri civarında yâkût madeni bulunmaktadır. Bu bölgede bulunan yâkûtlar çeşitli renklerde bulunmaktadır (Kâbil Vilayetinin Maden Kaynakları, 1977: 2).

Bedehşan bölgesi yâkût taşının bulunduğu yerdir. Bedehşan'da bulunan dağlarda yâkût damarları vardır. Bu bölge erken dönemlerden itibaren değerli taşlarıyla özellikle lâl yâkûtları³⁸ ve lacivert taşlarla meşhurdur (el-Ömerî, 2014: 97; Abdü'l-hakk el-Bağdâdî, 2014: 212; Clavijo, 1993: 168; Strange, 2015: 528-529; V. V. Barthold, 1990: 69; D'ohsson, 2014: 120). Ancak Bîrûnî; lâl taşının hiçbir şekilde Bedehşan'da çıkmadığını, oraya nispet edilmesinin sebebinin lâl taşının Bedehşan üzerinden taşınması ve orada cilalanması olduğunu bildirmekle beraber, lâl taşının Bedehşan'a üç günlük yol mesafesinde, vahan yakınlarındaki Varzkanc isimli köyün olduğu yerde bulunduğunu kaydetmiştir (Bîrûnî, 2017: 100).

Hudûdü'l-Âlem'in müellifi, Türkistan'ın önemli şehirlerinden Hoten'de³⁹, iki nehir arasında değerli yâkût taşlarının bulunduğunu kaydetmiştir (Hudûdü'l-Âlem, 2018: 21, 39).

Malaga'ya bağlı Mont Mayor Kalesi yakınlarında kırmızı yâkût bulunurdu. Ancak ince olup, küçüklüğünden dolayı işlenememekteydi. Endülüs bölgesi Beccâne şehri etrafında Naşîr köyü'nün yakınındaki bir hendekte, kırmızı yâkûta benzeyen bir taş çeşidi de bulunmaktaydı (Saltan, 2015: 347-348).

Hindistan'da başta yâkût ve elmas olmak üzere değerli taşlar bulunmaktaydı (Hudûdü'l-Âlem, 2018: 40).

Seyyah Bekrî, eserinde Hezrace Dağı'nda yâkût madeninin olduğunu, dağda kalite ve renginin güzelliği bakımından paha biçilemez yâkûtların bulunduğunu bildirmektedir (Saltan, 2015: 39).

Hicaz ve Yemen arasında bulunan dağlarda kıymetli kırmızı yâkût taşları bulunmaktaydı (Arslan, 2014: 83).

³⁸ Lâl taşları yâkûta en yakın akrabasıdır. Kırmızı şeffaf ve berrak bir taş olup renk kalitesi açısından yâkûta benzer. Lâl madeninin ilk ortaya çıkışının, oradaki bir dağın depremle çatlayıp parçalanmasıyla olduğu söylenir. Depremle yer, büyük kayalar düşürecek kadar şiddetle sarsılmış ve bölge altüst olmuştur. Tüm bu yaşananlardan sonra lâl madeni meydana çıkmıştır (Bîrûnî, 2017: 99,101).

³⁹ İlk ismi Yotkan olan Hoten, Doğu Türkistan'ın güneyinde tarihi bir şehirdir. Çok ırmağı olan ve verimli topraklara sahip bir şehirdir. Öte yandan Hindistan ve Tibet'e yakın olması şehri bir anlamda Orta Asya'nın merkezi durumuna getirmiştir (Ebü'l-Fidâ, 2017: 385; Taşağıl, 1998: 251-253).

Mâverâünnehr bölgesinde de yâkût taşları bulunmaktaydı. Maverâünnehr sınırları dağlık bölgelerdir. Bu sınırların bazıları Maverâünnehr'in doğusuna, bazıları da batısına doğru uzanır. Mâverâünnehr şehirlerinden olan Sengelenc (Sengelic), bir dağın dibinde bulunmaktadır. Lâl Taşı ve yâkût madenleri bu dağdan çıkarılmaktaydı (Hudûdü'l-Âlem, 2018: 77).

2.3.4. Yâkût Taşının Çıkarılması

Yâkût taşı, tüm taşlar arasında en sert madendir. Böyle sert bir özelliğe sahip olan madenin çıkarılması için büyük çabalar harcanmaktaydı. Bazen büyük emekler ve masraflar edildiği halde, bulunmadığı da olurdu. Böyle zamanlar da taliplisinin çok olması münasebetiyle fiyatları çok yükselirdi. Yâkût taşını arayan insanlar ilk önce arazi satın alarak işe başlardı. Kişi, bir parça arazi satın alıp yâkût bulmak amacıyla araziye kazmaya başlayınca önce kaya gibi beyaz taşlarla karşılaşılırdı. İnsanlar, sert bir yerdeki madeni çıkarmak için oraya kaynatılmış el-kelt⁴⁰ dökerlerdi. Belirli bir süre bekledikten sonra taşları sabırla kazıp yâkût taşını çıkarırlardı (Bîrûnî, 2017: 61).

Bedeşan'da yâkût çıkarımı yapılırken ilk önce dağlarda bulunan yâkût damarları tespit edilirdi. Ardından damarlar üzerinde ayrıntılı bir şekilde inceleme ve ayrıştırma yapılırdı. Yapılan ayrıştırma sonucu yâkût elde edilirdi (Clavijo, 1993: 168). Clavijo, Bedeşan'da yâkût damarlarının varolduğunu belirtmişse de bu bölgede yâkûtların çakıl taşlarına benzer kabukların içerisinde bulunduğunu, burada bulunan halkın yâkûtları sel ve rüzgâr vasıtasıyla topladığı belirtilmektedir. Hatta belirtilen doğal afet gerçekleşmediği takdirde insanlar farklı yöntemlere başvurmaktaydılar. Halk, büyük bir hayvanı kesip büyük parçalara ayırdıktan sonra Bedeşan dağının yamaçlarına bırakırlardı. Sonra bu et parçaları akbabalar tarafından dağın zirvesine taşınırdı. Akâbindeorada bulunan yâkûtlar bu et parçalarına yapışarak yere düşerdi (Bakır, 2000: 54-55).

Serendib bölgesinde çıkarılan yâkût taşının en değerli olanı, hükümdarının elinde bulunmaktaydı. O bunları özel olarak kendine ayırır ve arta kalan değersizleri ticarete bırakırdı. İbn Battûtâ; Serendib hükümdarının kıymetli yâkûtları karşılığını vererek aldığını, kıymetçe aşağı olan yâkûtların ise sahibine ait olduğunu Bîrûnî; Serendib hükümdarının elinde bıçak kabzası şeklinde büyük bir yâkût olduğunu ve bundan başka daha büyük bir

⁴⁰ Hindistan'da mercimek pirinç gibi boz renkli yemeklik hububatlardan birisidir. Oldukça kuvvetlidir. Fazla yenildiği takdirde mesânedeki taşları erittiği belirtilmektedir. Kaynaklar el-keltin sadece mesâne taşlarını değil dağlarda bulunan taşları da kıldığını kaydetmişlerdir (Bîrûnî, 2017: 61).

yâkûtta söz edilmediğini kaydetmiştir. Bu yüzden dönemin kuyumcularında bu bölgenin yâkût taşı bulunmamaktaydı (Bîrûnî, 2017: 63,68; el-Ömerî, 2014: 97; İbn Battûtâ, 2018:580-581).

2.3.5. Yâkût Taşının İşlenmesi

Yâkût taşının orijinalliğini delinip, işlenmemesi göstermekteydi. Bununla beraber taşın orijinalliğiyle, güzel bir takı olması arsında ters bir ilişki vardır. Bu nedenle takılacak bir kolyenin delinmesi gerekirken, delmenin bir kusur sayıldığını görmekteyiz.

Sudan'ın Gûdames şehrinde yâkût delinmekteydi. Halkı Müslüman olan bu şehirde yâkût taşı senbazec⁴¹ ile delindiği gibi, parlatılmasının ardından tentavas denen bir başka taşla delinirdi. Tentavas olmadan demir alet bu taşı işleyemezdi. Çünkü yâkût taşlar içinde en sert yapıya sahip olan bir maden türüdür. Sertlik bakımından yâkûtta sonra elmas gelir ki elmas dışında hiçbir taş onu kesemez. Elmas da en iyi şartlarda yâkûtta aşındırabilir, kıramazdı. Açılan delikler zehirlenmelere imkân vermektedir. Çünkü hardal tanesi büyüklüğüne denk gelecek şekilde zehir içine alabilmekteydi. Bu durum kuyumcular için tehlikeli olabilirdi. Çünkü kuyumcuların taşları ağızlarıyla ıslatıp, temizleme ve parlatma alışkanlıkları olduğundan böyle tehlikelere zemin hazırlamaktaydı. Yâkût madeni için en önemli özellik rengidir. Eğer taş ısıtıldığı zaman kırmızılığını kaybediyorsa bu gerçek bir yâkût değildir. Bu sebeple renginde azalmalar görülen taşlar, deldikten sonra kırmızı renk veren gari ile karıştırılarak boyanır, odun yakılarak kurutulurdu (Saltan, 2015: 336; Bîrûnî, 2017: 54,57).

2.3.6. Yâkûtun Süs Eşyası, Takı, Çeyiz (Mehr) Olarak Kullanılması ve Gönderilmesi

İslâm inancına göre yasak elmayı yedikten sonra yeryüzüne gönderilip tövbesi kabul olduğunda Allah, Hz. Âdem'e Cennetten bir çadır gönderdi. O çadırı Kâbe'nin üzerine indirdi. Bu çadır yâkûtta yapılmış ve altın mücevherlerle süslenmişti (Hamza, 2008: 52).

Rivayete göre Tufan olayının gerçekleşmesinin ardından Mısır'a Hz. Nûh' un davetiyle ilk gelen Misrâm b. Baysar b. Ham b. Nûh'tur. Misrâm, Mısır'a geldikten sonra bir kâhinin kızıyla evlendi ve dört çocuğu oldu. Bunlardan biri Giftim veya Gaftım'dır. Misrâm'ın ölümünden sonra Giftim başa geçti. Misrâm ölmeden önce Giftim'e vasiyet olarak kendisi için yeraltına bir tünel kazdırmasını, içini de beyaz mermerle döşetmesini,

⁴¹ Kum gibi taşlardan meydana gelen bütün taşları kesen, delen ve ezen bir taş türüdür (<https://www.otantiktas.com/senbazec-tasi.html> 16.12.2021)

cesedini de bu tünelin içine koymasını ve ne kadar hazinesi varsa onları da bu geçidin içine koymasını emretti. Giftim vasiyet üzerine tüneli eştirdi, ortasına yassı ve enlice bir oturma yeri yaptırdı. Yapılan tünelin dört tane kapısı vardı. Her kapıda da üzeri mücevherle bezenmiş altından bir heykel bulunmaktaydı. Bu heykelin oturduğu altın sandalyenin her bir ayağı yâkûttandı. Tünelin tamamlanmasının ardından Misrâm'ın cansız bedeni altın yapraklarla örtülü, yâkûttan yapılmış bir lahdin içine yerleştirildi. Misrâm'ın yanına, oturma alanına bin parça konik şekilli yâkût yerleştirildi. Yine yanına nefis mücevherlerden yapılmış bin adet heykelcik ve içi nadide incilerle dolu bin adet çömlek konuldu (Saltan, 2015: 73,75).

Müellif Seyyah İbn Rüsteh, eserinde Kostantiniyye hakkında önemli bilgiler vermektedir. Seyyah; Kostantiniyye'de bulunan kralın sarayının yanında bir kilisenin olduğunu kralın makamı ve toplantı yaptığı yerin inci ve yâkûtlarla dekore edildiğini kaydetmiştir (Eker, 2010: 159-160).

Gazneli Devleti'ndeki saraylarda binek hayvanı olarak kullanılan fillerin üzerine konulan kuleler değerli taşlarla süslenirdi. Ayrıca saray içindeki hizmetçiler de değerli madenlerle süslenmiş kemer takmaktaydı. Gazneli Mesûd ise görkemli, büyüleyici bir dîvâna sahipti. Harranlı bir Sâbi⁴² Gazneli Mesûd'un sarayında eşi benzeri görülmeyen bir dîvânda oturduğunu, başında müceverler ve yâkûtlarla süslü tacının bulunduğunu, altın şamdanların tepesinde ateş gibi ışık saçan kırmızı yâkutların bulunduğunu bildirmektedir (el-Ömerî, 2014: 172-173).

Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, Bağdad'a geldiği zaman çevre hükümdarlarının da şeref duyup memnun olacağı bir akrabalık tesis etmek amacıyla halîfeyle ilişki kurmak istiyordu. Her iki tarafında bu konu üzerinde anlaşmaya varması üzerine halîfenin oğlu Zâhretüddîn ile Arslan Hâtun'un evlenmesi kararlaştırılıp söz kesildi. Fakat halîfenin oğlu Zâhretüddîn'in ölümü üzerine söz kesimi halife ile yapıldı ve nikâh merasimi gerçekleşti. Merasime selçuklu emîrleri ile birlikte kadılar, şâhidler, bilginler ve tacirler davet edildi. Halîfenin sarayında çeyizlerle süslenmiş odalar davetlilere gösterildi. Çeyizler arasında yâkût ve mücevherlerin yanında birçok kıymetli eşya bulunmaktaydı. Daha sonra halîfenin annesi Seyyide, Dârü'l-Memleke'ye giderek Tuğrul Bey'in kardeşi Altuncan Hatun'u

⁴² Güney Mezopotamya'da yaşayan ve ışık, karanlık düalizmine dayalı gnostik inaçlarıyla tanınan topluluğun bağlı olduğu bir dindir. Sabil (subba, subbl) ve sabilik terimleri, Arap komşularınca Güney Mezopotamya'da yaşayan bir topluluk ve onların dinleri için kullanılmaktadır (El-Ömerî, 2014: 23; Gündüz, 2008; 341-342).

saraydan teslim alarak yola koyuldular. Arslan Hâtun, etrafında çadırların kurulmuş olduğu Dicle yoluyla hilâfet sarayının Garebe kapısından geçip halifenin bulunduğu odaya girerek birkaç kez yeri öptü. Ardından halîfe, onu kendisine yaklaştırp yanına oturttu. Onun odaya girmesiyle birlikte halîfe, Arslan Hatun'a yâkûtlarla süslü bir tas ve değerli taşlardan yapılmış bir gerdanlık verdi (Sıbt İbnu'l- Cezvî, 2011: 14-16; Abdurrahman İbnü'l- Cevzi, 2014: 28).

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Kutalmışoğlu Süleymanşâh (1075-1086), Kuzey Suriye egemenliği için Tutuş ile yaptığı savaşta Safer-Rebiulevvel 479/Haziran 1086 tarihinde öldü. Cesedi gören Tutuş, üzülen yâkûtlarla işlenmiş zırhlı elbisenin Süleymanşâh'a ait olduğunu söyledi. Çünkü Tutuş onu ayaklarından tanıdı. O, Süleymanşâh'ın ayaklarının kendisinin yani Selçukoğullarına benzediğini etrafındakilere söyledi ve Süleymanşâh'ı Halep'e defnettirdi (İbnü'l-Adîm, 1982: 219; Sevim, 1993: 126; Sevim-Merçil, 1995: 363; Sevim, 2018: 33-40).

Serendib bölgesi hakkında önemli bilgiler aktaran İbn Battûta; Serendib bölgesinde bulunan yâkût taşlarının hükümdarın tacına konulduğunu, bu âdetin babadan oğula sürdürüldüğünü kaydetmiştir (İbn Battûta: 209).

Emîr Timur, Ankara Savaşı'nda Sultan Yıldırım Beyazid'i yendikten sonra Timur'la görüşmek için birçok ülkenin elçisi Semerkant'a gelmeye başladı. Bu gelen elçilerden birisi olan Clavijo, Timur'un elçileri kabul ettiği zaman üzerinde hil'at, başında değerli taşlarla süslenmiş bir şapka ve bu şapkanın üzerinde bir yâkût taşının olduğunu belirtmiştir (Clavijo, 1993: 140). Clavijo ayrıca Timur'un ordugâhında karşılaştığı büyük hatunun başında bulunan başlığın yâkût, inci ve firuze ile süslendiğini bunlardan farklı olarak başlığın tepesinde üç adet yâkûtun bulunduğunu kaydetmiştir (Clavijo, 1993: 161-162).

Bâbürlü Hükümdarı Şah Cihan (1628-1658) iktidarı sırasında inşâ edilen Tac-Mahal'in yapımında yâkût mücevheri kullanılmıştır (Kâbil Vilayetinin Maden Kaynakları, 1977: 2).

2.3.7. Yâkût Taşının Hediye Olarak Verilmesi

Bol miktarda yâkûtun bulunduğu Serendib bölgesinde üzeri kabuklu büyük bir yâkût bulunmaktaydı. Kabuk soyulunca yâkûtun haç şeklinde olduğu görüldü. Temizlenip ateşe tutulup Roma Kralı Kostantin'e gönderildi. Kral onu çok beğendi ve satın aldı (Bîrûnî, 2017: 68).

Orta Çağ İslâm devletlerinde yâkûtun hediyeleşmesine dair çokça örnek vardır. Bu örneklerden birisi; Abbâsî Halîfesi el-Me'mûn'a, Fazl bin er-Râbi'nin Bağdad'da benzeri görülmemiş bir yâkût hediye taktim etmesidir. Halife el-Me'mûn, kendisine verilen yâkutu detaylı bir şekilde inceledikten sonra etrafında bulunanlara daha önce böyle güzellikte bir taşı görmediğini söylemiştir (Bîrûnî, 2017: 81).

Yâkûtun hediye olarak Selçuklu sultanlarına hediye olarak verilmesine çokça rastlanmaktadır. Nitekim Bağdad'daki Türk askerlerin komutanı Besâsîrî, Sultan Tuğrul Bey'in Bağdad'dan ayrılmasıyla birlikte, 8 Zilkade 450/27Aralık1058 tarihinde Bağdad'a girdi ve burada Halife Mustansır adına hûtbe okundu. Bağdad'da olanları duyan Tuğrul Bey, hızlı bir şekilde Bağdad üzerine yürüdü. Halîfeye haber göndererek Dâr-ı hilâfete gelmesini buyurdu. Tuğrul Bey Bağdad'a gelip halifenin otağını görünce atından inip halîfenin önünde yeri öptü ve yüzünü yere sürdü. Halîfe'de kendi yüz yastığını Tuğrul Bey'in kafasının altına koydu ve Tuğrul Bey'in boynuna bir dizi kırmızı yâkûtu hediye olarak taktı (Ahmed b. Mahmud, 1997/1: 43).

Bu konuda bir başka örnekte; Diyarbekir hâkimi Nasrûddeve Ahmed b. Mervân (1011-1061) dönemi en parlak dönemidir. Ticarî ve kültürel faaliyetlere büyük önem veren Ahmed b. Mervân'ın meclisinde, birbirinden değerli eşyalarla dolu ziynet eşyaları bulunmaktaydı. Tuğrul Bey'e sürekli hediyeler gönderen Ahmed b. Mervân, bu sefer alışılmışın dışında hediyeler göndermiştir. Bunların arasında Büveyhîler'e ait olan bir yâkût taşı vardı. Bu taşı Ahmed b. Mervân, el-Melikü'l Aziz Ebû Mansûr b. Celâlûddeve'den satın almıştı (İbnü'l Esîr, 1991/X: 34)

Konuyla ilgili olarak Sultan Alparslan dönemine ait iki örnek hakkında malumatımız vardır. Bunlardan birincisi bir adalet tesisi sırasında şu şekilde meydana gelen hediyeleşmedir; Sultan Alparslan, saltanatı döneminde devamlı Ahbaz bölgesine harekât düzenlemek istiyordu. Çünkü Ahbaz bölgesi meliki Begrat burada Müslümanlara yoğun bir şekilde eziyet etmekteydi. Müslümanlara baskıların artması haberini alan Sultan Alparslan, hızlıca harekete geçti. Aynı bölgede Şekki Hükümdarı Ahsartân, Sultan Alparslan'ı hediyelerle karşılayıp saygı gösterdi. Ahsartân aslında Sultan Alparslan'dan kendilerine İslâm dînini anlatmasını ve müslüman olmak istediklerini söyledi. Sultan Alparslan, Ahsartân'ın müslüman olmasına çok sevindi. Onu kucakladı, yüzünü öpüp saygı ile gönlünü hoş etti ve kelime-î şâhadet getirmesini istedi. Ahsartân'ın kelime-î şâhadet getirmesi

üzerine Sultan Alparslan'ın emri ile onun üzerine yâkût ve kıymetli taşlar saçılar (Ahmed b. Mahmud, 1997/1: 76-77).

Sultan Alparslan döneminde yaşanan diğer bir gelişme ise şu şekildedir; Sultan Alparslan, Malazgirt Savaşı'nda bir gûlam tarafından esir edilen Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'e hoşgörölü ve nezaketli davranmıştır. Kendisiyle savaşmasına rağmen Sultan Alparslan onun canını bağışlamış, kendisine yâkut ve altınlarla kaplı bir eğer ve altın nallı bir at hediye ederek ülkesine rahat bir şekilde gitmesini istemiştir. Bizans İmparatoru, buna karşılık hazineye her gün bin dînâr göndermeyi ve Rûm memleketinde bulunan Müslümanları serbest bırakacağını söylemiştir (Reşîdüddîn Fazlullah, 2010: 119)

Irak Selçuklu sultanı Mahmud b Muhammed Tapar'ın ölümü üzerine vezir Ebû'l Kâsım Dergüzinî⁴³ ve yanında bulunan devlet adamları Rey'e giderek Sultan Sencer'e haber vererek onun seçeceği kişinin Irak'ta hâkîm olmasını kararlaştırdılar. Bu acı haberi alan Sultan Sencer Rey'e giderek Tuğrul Han'ı hükümdârlığa tâyin etti. Bu esnada, Tuğrul Han'ın kardeşi Mesûd'un saltanatını ele geçirmek için hazırlıklar yapmaktaydı. İlk başta başarılı olmadı ancak daha sonra Tuğrul Han'ın tahta geçip halîfenin Bağdad'a davetini kabul etmemesi, Mesûd saltanatı ele geçirme isteğini tekrardan alevlendirmişti. Melik Mesûd 527/1132-1333 tarihinde tekrardan saltanatı ele geçirmek için harekete geçerek Halîfe Müsterşid ile görüşmek için Bağdad'a geldi. Halîfe bu durumdan çok memnun olduğunu belirtmek için kendisine hil'at giydirip hediyeler verdi. Bu hediyeler içerisinde yâkût ve kıymetli taşlarla süslü bir taç ve gerdanlık bulunmaktaydı (Ahmed b. Mahmud, 1997/2: 55-58; Sevim ve Merçil, 1995: 245).

Moğol Hükümdarı Kubilay Kağan'ın hazinesindeki değerli taşlara özel bir önem verdiği bilinmektedir. Bu değerli taşları bazen hediye amacıyla da sunmaktaydı. Bu konuda verilecek bir örnek Marco Polo ailesiyle arasında gerçekleşen olaydır. Bu durum şöyle cerayan etmiştir;

Marco Polo Kubilay Kağan'ın hizmetinde on yıl boyunca hizmet etmiş, karşılığında Kubilay Kağan'dan değerli eşyalar almıştır. Marco Polo'nun babasını ve amcasını Venedik'te bulunan Papa'ya görevli olarak gönderen Kubilay Kağan, Polo kardeşlerin geri dönüşünde dikkati çeken bir durumla karşılaşmıştır. Çünkü Polo kardeşler yanlarında bir

⁴³ Üç yıl kadar vezârette kalan bu zat, Selçuklu İmparatorluğundaki ilk hizmetine Hâcîp Ali Bar ile birlikte kâtip olarak başlamıştır. Sultan Muhammed Tapar'ın son dönemlerinde vezir olarak görevlendirilmiştir (el-Hüseynî, 1999: 61-63; Tokan, 2018; 158).

kişi daha getirmişlerdi. Kubilay Kağan, Marco Polo'nun kim olduğunu sorunca babası Nicolo Polo, kendi oğlu olduğunu ve hizmetinde bulunmaya hazır olduğunu söyledi. Bunun üzerine Marco Polo ve ailesi, Kubilay Kağan'ın hizmetinde çalışıp yeteri kadar varlık elde ettikten sonra memleketlerine dönmek için Kubilay Kağan'dan izin istediler. Memleket özlemi çeken Polo ailesi Kubilay Kağan'dan hizmetleri karşılığında pek çok yâkûtu ve değerli taşları armağan olarak alıp, gemiyle memleketlerine hareket etmişlerdir (Marco Polo, 2015: 9-17).

İbn Bâtûta, Kahire'den çıkıp Mısır'ın Saîd bölgesine yolculuğu sırasında İbn Hasîp denilen bir beldeye vardığında ilginç bir hikâyeye rastladı. Anlatılanlara göre Abbâsî Halîfelerinden biri, Mısır halkına kızarak onları küçümsemek amacıyla kölelerinden en değersiz olanı buraya vâli yapacağına daîr yemin etti. O sırada hamam ocağını yakan yani külhancı olarak görev yapan Hâsîp, köleler arasında en değersiz sayılmaktaydı. Halîfe Hasîp'i duyar duymaz derhal huzuruna getirilmesini emretti ve ona hil'at giydirdi. Onu Mısır Valisi olsun diye gönderdi. Halîfe, Hasîp'i gönderirken gönderdiği adamın aşağı sınıflara mensup olduğu için, sonradan mal ve mevkî sahibi olan herkes gibi Mısır ahalisine sıkıntı vereceğini plânlamaktaydı. Fakat gelişmeler halîfenin istediği gibi olmadı. Lakin Hasîp Mısır'da huzuru sağlayınca halka iyi davranarak, ziyaretine gelenlere hediyeler vermekteydi. Hasîb'in bu davranışlarını öğrenen halîfe gözlerine derhal mil çekilerek Bağdad'a götürülmesini emretti. Gözlerine mil çekilen Hasîp, Mısır'dan Bağdad'a götürüldüğü sırada parmağında bulunan yâkût yüzüğü saklamış ve gece yüzüğü elbisesine dikmiştir. Bağdad sokaklarında Hasîp yanından geçen bir şâire, elbisesindeki dikişi göstererek sökmesini istedi. Şâir, dikişi sökünce yâkût yüzük yere düştü. Hasîp, bu yüzüğü şâire yemin içtirerek hediye etti. Yüzüğü alan şâir çarşıya gidip elindeki yüzüğü kuyumculara danıştı. Kuyumcular, böyle bir yüzüğün ancak halîfeye ait olduğunu anlayarak halîfeye haber gönderdiler. Haberi alan halîfe, şâiri çağırarak elinde bulunan yâkûta daîr ayrıntılı bilgi istedi. Oda mecburen hâdiseyi anlatınca halîfe, Hasîp'e yaptıklarına pişman olarak Hasîp'in huzura getirilmesini ve ayrıca pahalı hediyelerle memnun edilmesini istedi (İbn Battûta, 2018: 56-57).

İbn Battûta, dönemin Hind Sultanının ataları gibi ülkesinin Abbâsî Hîlâfeti tarafından onaylanmasını istediğini kaydetmiştir. Şeyh Sâid'in, Halîfe Ebû'l-Abbas b. Halife Ebu'r-Rebî Abbâsî ile görüşerek durumu ilettiğini, halîfenin Hind Sultanını Hind ülkesinde kendi vekili olarak onayladığını bildiren bir emirnâme yazdığını belirtmiştir. Ayrıca Şeyh Sâid'in

bu emirnâme ile beraber Yemen'e gittiğini, Yemen'de bir ay kaldıktan sonra halîfeye hediyeler gönderdiğini bu hediyeler arasında elli bin dînârlık bir yâkûtun bulunduğunu kaydetmiştir (İbn Battûta, 2018: 155-157).

Anadolu beylerinden Kadı Burhaneddîn Ahmed (1345-1398), savaşların sona ermesi üzerine çocuklarının sünnet törenini düzenledi. Bu törenin gayet görkemli olmasını arzuluyordu. Bu sebeple halk davet edilerek çeşitli sofralar kuruldu ve binbir çeşit içki ikramında bulunuldu. Öyleki sarhoşlar sevinç, sâkiler işve, âşıklar coşku ve çalgıcılar kendinden geçmişlerdi. Yapılan şenlikler yeryüzünde olduğu gibi gökyüzünde gezegenler arasında büyük bir yankı uyandırdı. Sünnet töreni münasebetiyle eşiklere akik ve eteklere yâkût döktü (Esterâbâdî, 1990: 348-350).

Emîr Timur 1401 tarihinde Bağdad önlerindeyken Emîr Mûsâ, huzuruna gelerek Bedehşan'dan çıkarılan yüz yirmi miskal ağırlığında bir yâkût taşı hediye etmiştir (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013: 362).

2.3.8. Gânimet ve Hazine Olan Yâkût

Rivayete göre Tufan olayının gerçekleşmesinin ardından Mısır'a Hz. Nûh' un davetiyle ilk gelen Misrâm b. Baysar b. Ham b. Nûh'tur. Misrâm, Mısır'a geldikten sonra bir kâhin'in kızıyla evlendi ve dört tane çocuğu oldu. Bunlardan biri Giftim veya Gaftım'dır. Misrâm'ın ölümünden sonra Giftim başa geçti. Giftim ölümüne kadar geçen seksen yıllık sürede harikulade işler yaptı. Giftim'in ölümünden sonra Gıftavim başa geçti. Dört yüz sene krallık yapan Gıftavim ölmeden önce yerin altına bir tünel yaptırmıştı. Dağın altı bir ev gibi kazıldı. Buraya hazine odaları yapıldı ve her yere mermerler döşendi. Evin ortasına sekizgen ve renkli bir oturma alanı yapıldı. Kûbbenin altına yâkûtta bir çemberle çevrelenmiş ve altınla bezenmiş bir düzlük yapıldı. Düzlüğün üzerine de ipekten bir açık/halı bırakıldı. Daha sonra cesed kuru bir sıvayla sıvanarak açkının içine konuldu. Yüzü açıktı, başına giydirilmiş bir taç vardı. Göğsünde yerleştirilen yâkûtta bir kılıç vardı. Altta hazine odalarında ise sarı yâkût, külçe altın, kıymetli mücevherler, ilaçlar vardı (Saltan, 2015: 75,76-77).

Dört Halîfe, Emevîler ve Mervânîler dönemlerinde mücevherlere karşı ilgi ve alâkânın az olduğu görülmektedir. Emevî Halîfesi Ömer b. Abdülâzîz, bu tür değerli taşları küçümsemede daha da ileriye gitti. O değerli taşlara karşı ilgi duymazdı. Oğlu Abdullâh'ın bin dirhem verip değerli bir taş aldığını duyunca oğluna bir mektup yazarak, bin dirheme aldığı taşı derhâl geri satmasını, karşılığında ise bin aç insanı doyurmasını istedi. Ayrıca kendisine gümüşten bir yüzük yaptırmasını, üzerine de "Allâh gücünün farkında olan merhamet eder."

cümlesini yazdırmasını emretti. Abdullâh'da babasının emrini yerine getirmiştir (Bîrûnî, 2017: 82).

Her ne kadar dört halife ve Emevîler döneminde değerli taşlara önem vermemiş olsalar da Abbâsîler döneminde bu durum çok farklıdır. Onlar, ellerinin uzanabildiği her şeyi ve kazanılmış servetleri zorla ele geçirip, bakışlarını mücevherlerin üzerine çevirdiler. Abbâsî Halîfesi Hârûn er-Reşîd (786-809), mücevher biriktirmeye çok meraklıydı. El-Kindî'nin dedesi es-sabbâh el-Cevherî'yi, Serendib kralından değerli taşlar alması için görevlendirdi. Kral onu ağırladı ve hazinesine götürdü. Es-sabbâh el-Cevherî, hazinede bulunan taşları dikkatlice inceledi. Hazinede bulunan taşların güzelliği ve çekiciliği kendisini o kadar etkiledi ki hayretini gizleyemedi ta ki kırmızı yâkûtu görene kadar. Çünkü böyle bir taş daha önce hiçbir hükümdarlık hazinesinde görmemişti. Hazinede bulunan yâkût, o kadar cazibeliydi ki bölge de bulunan cevherciler ona değer bile koyamamışlardı (Bîrûnî, 2017: 73,79).

Abbâsî Halîfesi Ebû Abdullâh el-Mu'tez-Billâh⁴⁴ işkenceler sonucu ölümü üzerine yerine Ebû Abdillâh (Ebû İshâk) el-Mühtedî-Billâh⁴⁵ halife seçildi. Ramazan ayında Mu'tez-Billâh'ın annesi Kubeyha ortaya çıktı. Çünkü Halîfe el-Mu'tez-Billâh'a işkence yapıldığı gün saklanmıştı. Kubeyha'nın Bağdad'da çok malı ve hiç kimsenin sahip olmadığı yâkûtları vardı. Onun bu serveti ele geçirilerek Türk asıllı Salih b. Vasife teslim edildi. Salih: "Allah Kubeyha'yı çirkinleştirdi, çünkü elinde bunca para varken 50 bin dînâr için oğlunu ölüme terk etti" dedi (el-Ömerî, 2014: 186).

Yâkût taşının bol miktarda bulunduğu Serendib bölgesinde çıkarılan yâkût taşının en değerlisi hükümdara aitti. Bu konu hakkında izlenimlerini aktaran İbn Battûta; hükümdarın yâkûtları karşılığı vererek aldığını; Bîrûnî ise hükümdara ait bıçak kabzasına benzeyen değerli bir yâkût taşının olduğunu kaydetmişlerdir (Bîrûnî, 2017: 63,68; el-Ömerî, 2014: 94; İbn Battûta, 2018: 580-581).

⁴⁴ 233/847 doğdu. Babası Halîfe Mütevekkil-Alellâh, annesi Kabîha adlı bir cariye. Bağdad'da 4 Muharrem 252/25 Ocak 866 Cuma günü hûbe Mu'tez adına okundu ve bütün ordu yetkililerinden bîat alındı (Kazvinî, 2018: 261; Celâleddîn Suyûtî 2001: 371; Aktan, 2006: 390-391).

⁴⁵ Abbâsî halifesidir. 218 veya 219/833 veya 834 Samerra yakınlarındaki Kâtûl'de doğdu. Halife Vasik-Billâh'ın oğludur. 7 Şaban 255/21 Temmuz 869 tarihinde hilâfete getirildi (Kazvinî, 2018: 263-264; Celâleddîn Suyûtî, 2001: 373; Abdülkerim Özaydın, 2006: 527-528).

Bağdad'daki Türk askerlerin komutanı olan Arslan Besâsîri, Tuğrul Bey'in Bağdad'dan ayrılmasından sonra Kerh Mahallesi halkının desteğini alarak Halife Kâim Biemrillâh'ın sarayının tahrip ve yağmalanmasını emretti. O halîfenin sarayını tahrip ve yağmalatmak isterken destekçisi olan Kerh Mahallesi halkı çarşı ve pazarları ateşe vermişlerdi. Halife Kâim Biemrillâh'ın sarayının yağmalanması sonucu hazinesinde bulunan kıymetli yâkût ve diğer mücevherleri yağmalayıp ele geçirmişlerdi (Sıbt İbnu'l-Cezvî, 2011: 50, 55-57; Abdurrahman İbnü'l-Cevzi, 2014: 38-40).

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh döneminde İsfâhân'da inşa edilen Ulu Camii, Selçuklu devri Camiilerinin en önemlilerinden birisidir. Çünkü bu Camii, devrinde Camiilerin en büyüğü ve en güzeli sıfatını taşımaktaydı. Selçuklu tarihi açısından büyük öneme sahip olan bu görkemli yapı 515/1221 tarihinde Bâtınîler tarafından yakıldı. Yangın, adından söz ettiren bu İsfâhan Camii'sinde büyük bir tahribata sebep oldu. İçerisinde bulunan kırmızı yâkût haricinde Sultan Melikşâh'a yapılan bir saray, Kûran-ı Kerîmler, altın, gümüş, cevher ve elbiselerin hepsi yangında telef olmuştu (O. Turan, 1969: 313).

Selçuklu Devlet'nin büyük emîrlerinden olan Atsız, Suriye ve Filistin'in büyük bölümünün fethini tamamlayan önemli bir devlet adamıydı. Fethettiği bölgelerde yaşayan halka adaletli yaklaşmış ve zaman zaman vergilerde indirim yapmış ya da kaldırmıştır. Öldükten sonra bıraktığı hazinesinin içinde; on yedi miskal ağırlığında kırmızı renkte bin tane yâkût taşı bulunmaktaydı (Sevim, 1989: 84).

Semer kant, Emîr Timur'un hazine ve servetinin bulunduğu en önemli yerlerden birisiydi. Emîr Timur, ele geçirdiği şehirlerdeki değerli eşyaları hemen Semer kant'a göndermekteydi. Emîr Timur ele geçirdiği şehirlerdeki değerli eşyalarla yetinmeyip oralarda kazılar yaptırmış ve bir kazı işleminde bulunan kıymetli bir yâkût taşı Semer kant'a göndermiştir. Buraya o kadar servet yollamıştır ki kimse ağırlığını ve ölçüsünü dahi bilmemektedir. Emîr Timur'un geniş bir hazinesi bulunmakla beraber hiçbir hükümdar ve bir başkası bu büyüklükte bir hazineye sahip olamamıştır (Johannes, 2020: 65).

Emîr Timur, Ankara Savaşı zaferinin ardından emrinde bulunan askerlerini ve emîrlerini etraf şehirlerine gönderip kendisi içki içerek vakit geçirmeye başladı. Emîr Muhammed Sultan, üç günlük bir yolculuğun ardından dördüncü günü sabahı Bursa'ya ulaştı ve yönetimi ele geçirdi. Emîr Muhammed, ele geçirdiği kale hazinesinin içerisinde çok kıymetli yâkûtlar vardı. Bulunan kıymetli yâkûtları ve diğer değerli eşyaları toplayıp hazineyi boşalttı. Ancak hazineye ne olduğunu kimse bilmemektedir. Çünkü Şerefüddîn Ali

Yezdî'nin bildirdiğine göre Emîr Timur hazinelerine büyük önem göstermekteydi. Bu nedenle hazine odalarına kimsenin girmemesi konusunda emirler vermiştir. Örneğin Dımaşk Kalesi'nin zaptından sonra hazine depolarına kimsenin girmemesini emretmiştir. Hatta Saray Mülk adlı birisinin hazineden arpa alması sonucu onu ağır bir şekilde cezalandırmış, onu yere yatırarak ayaklarına ve kaba yerlerine sopalar vurdurmuştur (Nizamüddin Şâmî, 1987: 311-313).

Emîr Timur'un ölümünden sonra saltanat tahtına geçen Halil Sultan, Emîr Timur'un yıllarca Semerkânt'ta biriktirdiği hazineleri etrafa müsrif bir şekilde dağıtmıştır. Bu hazinenin içerisinde paha biçilemez bir yâkûtta bulunmaktaydı. (Tacü's Selmânî, 1999: 20-32; Hasan-ı Rumlu, 2020: 29-30; Aka, 2017: 48-49; Şahin, 2020: 353-354).

2.3.9. Dînî İnançlarda Kullanılan Yâkût

Rivayete göre Hz. Yusuf, Mısır Firavununun sarayına köle olarak satıldığında Züleyha tarafından iftiraya uğratılmış ve Züleyha Yusuf'un cezalandırılması için yeşil yâkuttan yapılan Utarit Putu'na yemin etmişti. Buradan tapınaklarda da yâkûtun süsleme aracı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Saltan, 2015: 95-98).

O zamanki ismi ile Kostantinopolis'te bulunan Bizans İmparatorları, herhangi bir sefere çıkmadan önce töreleri gereği Ayasofya'ya gidip yâkûtlarla süslenmiş haçdan yardım isterledi. Romanos Diogenes, Malazgirt Muharebesi'nden önce yâkûtlarla süslü bu haca giderek yardım ve şefaata istemiştir. Muharebeye çıkmadan önce yaptıklarını ve savaşta yenilgi sebebini şu şekilde açıklamıştır:

“Ben de bu geleneğe uyarak Ayasofya'ya gidip buradaki altın haç'tan başarı için şefaata diledim. Bu sırada haç, bulunduğu durumdan Müslümanların kiblesine doğru çevrildi. Buna son derecede hayret edip şaşakaldım ve onu, yeniden doğuya çevirip eski haline getirdim. Ertesi günkü ziyaretimde, haç'ın yine kibleye dönmüş olduğunu gördüm. Bunun üzerine onun, zincirlerle bağlanmasını emrettim. Fakat bununla birlikte üçüncü günkü ziyaretimde haç, yine kibleye yönelmişti; hayretler içinde kalıp bunu, çıkacağım seferde yenilgiye uğrayacağıma yormuştum. Bununla birlikte arzu ve ihtiraslarımın etkisiyle, İslam ülkelerine yürüdüm ve işte bütün bunlar başıma geldi” (Sevim, 1993: 75-76; Sevim-Merçil, 1995: 60-61).

2.3.10. Yâkût ve Ticaret

Müslümanların deniz yolu ticaretinde Avrupa ve Slavlara karşı şansız oldukları görülmektedir. Bunun en önemli ve başlıca sebebi şüphesiz coğrafi konumdur. Müslümanların Hint Okyanusu'ndaki ticareti Emevîler döneminde başlamıştır. Yaklaşık 700 tarihlerinde Serendib Adası'na yerleştikten sonra, ticaret yolunda ilk olarak Hindistan'a ardından Çin'de bulunan yâkût adasına ticaret yapmak amacıyla gitmişlerdir (Andre Clout, 2007: 221-223).

Safevî Devleti'nin temellerini atan Şeyh Haydar, müritlerine kırmızı renkte ve on iki katmandan oluşan Tac-ı Haydar adı verilen özel bir başlık giydirmekteydi. Bu nedenle bu gruplara kızılbaş denilirdi. Şeyh Cüneyt, Diyarbakır'da kaldığı sürece etrafında 12 bin kişiden oluşan bir mürit topluluğu oluşturdu. Daha sonra iktidara geçen Şâh İsmâîl'in Akkoyunlu Murad Bey ile 908-909/1503 yılında yaptığı Almakulağı Savaşı, Safevî Devleti'nin kuruluş tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Çünkü bu savaşta Akkoyunlu Devleti'nin toprakları ele geçirildi. Savaşta Şâh İsmâîl'in ordusu 12 bin kişiden oluşmaktaydı. Bu sistemden etkilenen Babür devlet adamı Humayun, Babür devlet sisteminde köklü değişikliklere giderek 12 bin kişilik Hassa ordusunu oluşturdu. On iki rakam kültünün Babür devletine köklü bir şekilde yerleşmesini sağlayan hükümdar ise Ekber Erşâd'dır. 997-998/1589 yılında gerçekleştirdiği reformlarla birlikte, hazine, askeri alanda, başkenti korumada, sivil ve askeri gemilerde on iki rakam kültünü uyguladı. Bunların yanında yâkût gibi değerli taşları on iki farklı kategoride gruplandırıp ve fiyatlandırdı (Andican, 2017: 47-48).

2.3.11. Yâkûtun Sağlık Alanında Kullanılması

Yâkût taşı birçok sağlık alanında etkili olmuştur. Sindirim bozukluğu, beslenme sorunlarını ortadan kaldırdığı gibi yâkûtta yapılan içki solunum hastalıklarında, boğaz ağrılarında, soğuk algınlığı ve veba gibi hastalıklarda tedavi yöntemi olarak kullanılmıştır. Günümüzde bu yöntem Hindistan ve Pakistan'da kullanılmakla birlikte Polonya'da da kullanılmaktadır. Yâkût taşında yüzde sekiz oranında yâkût asidi bulunmaktadır. Bu asit yaşlılığı önleyerek vücudun direnç kazanmasını sağlamaktadır. Kalp kaslarının güzel çalışmasını, sigaranın zararlarını belli dereceye kadar azaltmaktadır (Kılıç, 2011: 129-130; Eğitim Atölyeleri ve 34. Toplântı ve 2. Uluslararası Yer Bilimleri Kongresi, 1396).

Yâkût, dövülüp karanfil ile yenildiğinde yürek çarpıntısını giderir. Ağza konulduğunda tükürüğü azalttığına, emildiği takdirde insan üzerinde harareti minimum

seviyeye indirdiğine, boğaza asıldığı zaman vesveye iyi geldiğine, kışın suya atıldığında suyun donmasını engellediğine inanılırdı (Bakır, 2000: 53-54; Kırbıyık, 2007: 72; Kemikli, 2007: 34).

2.4.Yeşim Taşı

Yeşim Taşı, jadeit ve nefrit minerallerinin ortak adıdır. Yeşim Taşı; beyaz, turuncu, kahverengi ve nadiren leylak rengine bulunur. Ancak en değerlisi, yarı şeffaf zümrüt yeşili olan bir kraliyet tacı olarak belirtilse de geleneksel olarak halk arasında yeşil renkli olanı ön plandadır. Eski Çin sınıflandırılmasında ve Çin’li kronikçilerin niteledirmesine göre; yağ beyazlığında, su buharında pişmiş kestane sarılığında, vernik siyahlığında, horozibiği ve kadınların dudaklarına sürdüğü boya rengine olduğu; Fransız bir bilim adamı ise Yeşim Taşının bilinenin aksine süt gibi beyaz bir renkte olduğunu, bütün taşlar arasında en sert ve dayanıklı olduğunu bildirmektedir (Ch’ang Ch’un, 2019: 113; Thierry, 2007: 10, 18).

Yeşim Taşı çok dayanıklı bir madendir. Çinliler bu taşın dayanıklılığını iki bin yıldır bilmektedir. Hatta Çinliler zarif oymalarını 1750 yılına kadar bu taş ile yapmışlardır. XIII. yüzyıla kadar Türkistan bölgesini gezip dolaşan birçok Çinli seyyah bulunmaktadır. Türkler, Moğollar ve daha başka bozkır halkları hakkında bilgi veren önemli kaynak Chang Ch’un’un Seyahatnâmesi’dir. Keşiş Sun Hsi’nin 30 Zilkade 625/31 Ekim 1228 tarihinde Chang Ch’un’un eserine bir giriş yaparak, yazarın Pekin’de Yeşim Taşı yokluk mabedinde yaşadığını kaydetmiştir. Çünkü rivayete göre Yeşim Taşı yokluk mabedinde, taoist üstat ve ölümsüzlerin yaşadığına inanılırdı (Ch’ang Ch’un, 2019: 113).

Ele aldığımız değerli taş çoğu kişinin zihninde Asya ile özdeşleşmiştir. Oysaki kaynaklar; Guatemala, Rusya ve ABD’nin Kalifornia eyâletinde oluşacak kadar çeşitlidir. Son araştırmalar en kaliteli Yeşim Taşının Myanmar’da olduğunu belirtmektedir. Türkiye’de ise Bursa-Harmancık bölgesinde süs taşı kalitesinde mor renkli jadeit oluşumlarına rastlanmaktadır (R.F. Seymes, 2000: 53; Velioğlu-Çevik, ? : 15).

2.4.1. Yeşim Taşının Adlandırılması

Kaynaklarda Yeşim Taşı farklı isimlerde kullanılmıştır. “Yad”, “cada”, “Yat” olarak bilinen Yeşim Taşı Türk lehçelerinde, her lehçenin fonetik özelliklerine göre farklı adlandırılmıştır. Örneğin, Türklerin en eski boylarından olan ve Sibirya’nın doğusunda yaşayan Yâkûtlar; Yeşim Taşı’nı “sata” olarak isimlendirmişlerdir. Altaylar; “Cada”, Kıpçak lehçelerinde; “Cay” olarak ifade edilmiştir. İslâm kaynaklarında ise “Cada” veya

“Yağmur Taşı” olarak adlandırılmıştır. Yâkûtların “sata” olarak isimlendirdikleri taşı ilk olarak yıldırım isabet etmiş yerlerde aramak lâzımdır. Ayrıca atların, öküzlerin, ayı, kurt köpekler gibi hayvanların iç organlarının birinde meydana gelebilir (Kâşgarlı Mahmûd, 2005: 673; İnan, 1986: 160-161; Öğreten, 2000: 863, 880).

Yeşim Taşı, Arapça’da “Yeşeb, yeşm” ya da “Yeşef”; İbranice’de “Yeşfe” olarak isimlendirilmiştir. Yunanca’da ise “İaspis” olarak söylenen Yeşim Taşı buradan Avrupa dillerine geçmiştir (Eğitim Atölyeleri ve 34. Toplantı ve 2. Uluslararası Yer Bilimleri Kongresi, 1396; Kanar, 2009: 1880).

Yeşim Taşı, Farsça’da “Yeşip”, “Yeşb (يشب)”, “Yeşm (يشم) kelimesiyle ifade edilmiştir (Bingül, 1939: 258; Tanyu, 1968: 43; Kanar, 2019: 1782) Tirmiz halkı Yeşim Taşını; “yeşb”, Buhârîlilar ise “el-yeşb” ve “eşb” olarak adlandırmışlardır. Bîrûnî, İbn Mase’nin aktardıklarından hareketle Buhârîliların Yeşim Taşı’na bazen baş dediklerini, ancak baş diye adlandırdıkları bu taşın Yeşim Taşı olmadığını, Yeşim Taşı’ndan daha yumuşak ve ısırıldığı anda insanı etkileyen bir taş olduğunu kaydetmiştir (Bîrûnî, 2017: 254).

Çinliler Yeşim Taşına “Yu/Yü-Yuşi” demektedirler. Çinlilerin “yu” kelimesinin ve Avrupadaki jadenin kökenine bakacak olursak; İspanyolar Orta Amerika’yı fethettikten sonra bulunan yeşil renkli bir taşın iyi geldiğini keşfederek bu taşta “Piera de jada” (Böbrek Taşı) adını vermişlerdir. Bu cümle Fransızca’ya “Pierre de l’ejade” olarak geçer ve sözcük dönüşüme uğrayarak “Jade” Yeşim Taşı adını alır. Yunanlılar Yeşim Taşı’nın iyileştirici faktörlerini göz önüne alarak bu taşı “nephros= böbrek” diye adlandırmışlardır. Jadeit terimi ise Fransız bilim adamı Alexis Damour tarafından Hoten Yeşim Taşı’nın Birminye kökenli Yeşim Taşından ayırt etmek için kullanılan bir terimdir (Wolfram Eberhard, 2000: 225; Thierry, 2007: 2). Ziya Gökalp Türklerin “Yada” Taşı’na “Kaş” dediğini belirtse de bu doğru olmamalıdır. Çünkü Ziya Gökalp Kaşgarlı Mahmûd’un “yat, yatla-kaş” kelimelerini ayrı ayrı alarak yeni manalar yüklediği, bu manaların farklı olduğu anlaşılmasına rağmen Fransızca “Jade” kelimesinden etkilenecek “Yada” ismini verdiği karşımıza çıkmaktadır. Bu düşüncemizi yine Ziya Gökalp’in bir görüşü desteklemektedir. Zira Ziya Gökalp, kaş taşının kaynar bir suya atıldığı vakit anında kaçır ifadeleri kullanması en azından bu iki taş arasındaki farklılıkları ortaya çıkarmaktadır (Öğreten, 2000: 872-873).

Çinlilere göre birçok Yeşim Taşı gerçek Yeşim Taşı değil alaşımı olan nefrittir. Çünkü nefrit, Yeşim Taşı gibi cilalanarak mücevher ve silah yapımında kullanılırdı. Çin

romanlarında, penis anlamında “nephrit sapı” deyiminin sıkça kullanımı, taşın sağlamlığına ve esnekliğine örnek olarak gösterilebilir (Wolfram Eberhard, 2000: 225; Thierry, 2007: 2).

Türkler arasında yaygın olarak bilinen ve kullanılan Yeşim Taşı zafer taşı olarak da adlandırılmıştır. Bu sebeple Türkler savaşlarda zafer elde etmek için kılıçlarını ve eyerlerini Yeşim Taşı ile süslemişlerdir. Türklerin bu âdetinden etkilenen başka kimseler aynı amaçlarla yüzüklerini ve kılıçlarını yeşimle kaplamışlardır (Bîrûnî, 2017: 253).

2.4.2. Yeşim Taşının Bulunduğu Bölgeler

Doğu Türkistan’ın güneyinde bulunan Hoten şehrinde Yeşim Taşı çıkarılırdı. Ancak kaynaklar incelediğinde Hoten bölgesinde Yeşim Taşı’nın çıkarıldığı bölgeler arasında farklı görüşler vardır. Bîrûnî; bölgenin ormanlık vadisinde bulunduğunu, Mirza Haydar Duğlat; Hoten’de Karakaş ve Urugkaş adlı iki nehirin olduğunu ve bu iki nehirde Yeşim Taşı’nın çıkarıldığını kaydetmiştir. Ayrıca Mirza Haydar Duğlat, bu iki nehirden başka hiçbir yerde Yeşim Taşı’nın olmadığını, Hoten’in meşhur bir şehir olmasının sebebinin ise Yeşim Taşı olduğunu kaydetmiştir (Bîrûnî, 2017: 253; Bakır, 2000: 136; Duğlat, 2006: 472; Peter B. Golden, 2018: 89-90).

Hoten’de ormanlık vadilerde çıkarılan Yeşim Taşı’na erişmek bir hayli zordu. Zira büyük parçalar hükümdarlara, küçük parçalar yönetilenlere aitti. Hoten’in Karafaş Vadisi’nden çıkarılan Yeşim Taşının rengi bulanık olup, rengi siyaha çalardı (Bîrûnî, 2017: 253). Karafaş Vadisinden çıkarılan Yeşim Taşı’na galebe taşı da denilmekteydi. Türkler ve Uygurlar Galebe Taşı denilen Yeşim Taşı’nı savaşlarda galip gelmek amacıyla kullanmaktaydılar. Yeşim Taşıyla yağmur yağdırmayı bilen maharetli insanlar yılın hangi dönemi olursa olsun yağmur yağdırdıkları gibi kar ve dolu da yağdırabiliyorlardı. Hatta isterlerse bir köyün bir tarafına yağmur ve kar yağdırdıkları gibi diğer tarafını güllük güneşlik yapabilirlerdi. Türkler, işte bu maharetli kişileri savaşlarda galip gelebilmek amacıyla beraberinde götürürlerdi (Tanyu, 1968: 64,67).

Hoten’den farklı olarak seyyah Marco Polo, Türkistan ilinin Doğu-Kuzeydoğu yönünde bulunan Çerçen⁴⁶ ilinde bulunan nehirlerde ve kervan yolu üzerinde bulunan Keriya şehri ırmağının yataklarında Yeşim Taşı çıkarıldığını kaydetmiştir (Marco Polo, 2015: 46; Thierry, 2007: 80).

⁴⁶ Türkistan illerinden biridir. Bu şehrin içerisinden geçen ırmakların içinden çok sayıda değerli taşlar çıkarılmaktadır. Bu değerli taşlar Çerçen şehrinin önemli bir ticaret malıdır. Yörede sular genellikle acı olmakla birlikte, belirli bölgelerde tatlı ve iyidir. Şehir, Moğollar tarafından tahrip edilmiştir (Marco Polo, 2015: 46).

Karakurum’da da Yeşim Taşı bulunmaktaydı. Zor iklim şartlarına sahip olan Karakurum için bir Uygur atasözü; “Yeşim Taşı madenlerine bin işçi giderse yüzü, yüz işçi giderse onu döner” demiştir (Thierry, 2007: 26).

Tanrı dağlarının güney bölgesinde kalan ve Kâşgârı’da içine alan Tarım Havzası, coğrafi şartlar açısından hem Tanrı Dağları’nın kuzeyi hemde Çin ile bir takım farklılıklar gösterir. Bu coğrafi farklılıklar, bölgede yaşayanların ekonomik yapısını ve geçim kaynaklarını etkilemiştir. Bununla ilgili olarak Tanrı dağlarının kuzeyinde bulunan Cungarya Havzası, geniş step bir bölgenin sahası olmuştur. Havza, tarih boyunca hayvancılıkla geçinen atlı göçebelerin sahası olmuştur. Bölgede ziraî faaliyetlerin yeterli miktarda yapılmamasına karşın çok çeşitli ürünler yetişmekteydi. Öte yandan bölge madenler açısından da oldukça zengindi. Burada özellikle Yeşim Taşı çıkarılmaktaydı (Ercilasun, 2013: 93-95).

Yâkûtlara göre ise “sata” olarak adlandırdıkları Yeşim Taşı canlıdır. Onlar bu taşın at, inek, ayı ve kurt gibi hayvanların karınlarında bulunduğu, en değerli taşı barındıranın ise kurt olduğuna inanırlardı. Öyleki; onların itikadına göre Yeşim Taşı’nı kadın veya bir yabancıнын teması ile güç kaybedeceği düşüncesi vardı. Kırgızların inancına göre ise Yeşim Taşı, koyunların karnında bulunmaktaydı (İnan, 1986: 163-164).

Kaynaklar incelendiğinde Çinli seyyahların Yeşim Taşı’nın bulunduğu bölgeler hakkında bilgiler verdiği görülmektedir. Cengiz Han’ın 615-616/1219 yılında Orta Asya seferi sırasından yanında bulunan Çinli Seyyah Hsi Yü Lu, güzergâhlarında bulunan Han-hai⁴⁷ şehrinden bahsederken şehrin batısında bulunan Wu-duan şehrinde beyaz ve siyah Yeşim Taşı bulunan bir ırmağın olduğunu kaydetmiştir (Yıldırım, 2013: 203). Çin kaynaklarından Ming-shih⁴⁸, Çin’in batısında bulunan Ha-mi (Kumrul) şehrindeki ürünlerden bahsederken, bölgede Yeşim Taşı’nın bulunduğunu belirtmektedir (Yıldırım, 2013: 432).

⁴⁷ Moğolistan Çölünü, bilhassa kuzeybatı kısmındaki yüksekliği gösteren eski bir Çince addır (Yıldırım, 2013: 203)

⁴⁸ Ming-shih, Çin’de Man-chular tarafından kurulan Ch’ing İmparatorluğu döneminde (1616/44-1911) yaşayan tarihçi Chang T’eng-yü (1672-1755) tarafından kaleme alınmıştır. Çin’de (1368-1644) yılları arasında hüküm süren Ming Hanedanlığı’nın resmi tarihi olan söz konusu kaynak toplam üç yüz otuz iki bölümden oluşmakla beraber, kaynağın iki yüz yirminci bölümünde bugünkü Doğu Türkistan’ın Beşbalık, Hotan, Kaşgar, Kumul, Kara Hoca (Turfan) ve Lüçkün bölgeleri ile ilgili kapsamlı bilgiler bulunmaktadır (Çakan, 2009: 142).

2.4.3. Yeşim Taşı Avcılığı ve Toplanması

Yeşim Taşı avcılığı yılın her döneminde değil senede bir kez yapılmaktaydı. Nehirlerin taşıp çok sayıda Yeşim Taşı bırakarak çekildikten sonra toplanmaktaydı (Thierry, 2007: 22).

Yeşim Taşı'nın toplanması hakkındaki bilgileri Çin kaynaklarından öğrenmekteyiz. Bu kaynaklara göre, Hoten'in doğusunda bulunan po-yü-ho beyaz Yeşim Taşı ırmağı ile batısında bulunan Lü-yü-ho ırmakları bulunmaktaydı. Bunlardan farklı yine şehrin batısında üçüncü bir He-yü-ho kara yeşim ırmağı vardı. Bu bölgeden geçen tüm yolcular ister Türk ister Çin'li veya Avrupalı olsun Hoten bölgesinde Yeşim Taşıyla dolu nehirlerin varlığından söz etmekteydiler. Çin'li bir yolcu Hoten bölgesinde yapılan avcılık hakkında; yöre insanının gece boyunca ay ışığının en yoğun olarak yansıdığı yerlerde Yeşim Taşı topladıklarını belirtmektedir. Bunun dışında çevre devletlerde yaşayan halk bu üç ırmaktan Yeşim Taşı çalarak imparatorlarına haraç olarak sunarlardı (Yıldırım, 2013: 465; Thierry, 2007: 22; Xirenayı Aızızı, 2020: 101).

Yarkent Derya Nehri'nde Yeşim Taşı avcılığı yapılmaktaydı. Çinli bir gezgin burada Müslümanların Yeşim Taşı toplaması ile ilgili olarak yalın ayak omuzlarına kadar suya girdiklerini, Yeşim Taşını ayaklarıyla fark ettiklerini kaydetmiştir (Thierry, 2007: 23).

Yeşim Taşı toplaması kadınlar tarafından da yapılmaktaydı. Efsaneye göre kadınlar, Yeşim Taşını avlamak için nehirlerle çırılçıplak dalmaktaydı. Bunun sebebi ise kadının Yeşim Taşının çekiciliğine kapıldığına dayandırılmaktaydı (Thierry, 2007: 24).

Çin kaynaklarının bildirdiğine göre XIII. Yüzyılda ısı işlemi ile Yeşim Taşı toplaması yapılmaktaydı. Yeşim Taşı bulunan damarların önünde yüksek derecede ısı yakılıp, ani su serpmeye ile Yeşim Taşı damarlarının çatlatılarak toparlandığı bildirilmektedir (Thierry, 2007: 28-29).

Tüm bu avcılık ve toplama faaliyetlerinin ardından şunu söyleyebiliriz ki Hoten bölgesinde yapılan Yeşim Taşı avcılığı daha çok gelir getirmekteydi. Burada toplanan yeşim taşları elli civarında balıkçı yardımıyla yontulmak için Çin'e ulaştırılmaktaydı. Eski zamanlarda bu kadar kazanç getiren Yeşim Taşı günümüzde istisna bir taş bulunmadığı takdirde çok az gelir sağlayan bir taştır (Thierry, 2007: 25-26).

2.4.4. Yeşim Taşının Delinip İşlenmesi

Yeşim Taşı işçiliğinde birçok alete başvurulur ancak bunların hiçbiri aşındırmada yardımcı olan taş kumları olmadan etkili olamazdı. Bu taş kumları bir dibeğin içerisinde dövülerek toz haline getirilirdi. Toz haline getirilen taş kumları Yeşim Taşı'na son halini vermede kullanılırdı. Yeşim Taşı'nın yontulma işlemi suyla karıştırılmış kara kumla ıslatılan çift saplı çelik bir testere ile yapılmaktaydı. Eğer Yeşim Taşı normalinden fazla bir ağırlıkta bulunuyorsa bir yere bağlanıp havada askıda kalacak şekilde testere ile yontulurdu. Yeşim Taşı'nın yontulma işleminde daire biçimli testerelerde kullanılmaktaydı. Bu testere ile Yeşim Taşı kare veya dikdörtgen şeklinde yontulurdu. Tüm bu belirtilen aşamalardan sonra Yeşim Taşı'nın delinmesi elmas uçlu bir delgi ile yapılmaktaydı. Üzerine motifler ise çelik telli bir yay ile yapılmaktaydı. Parlatılması ise elmas tozu ya da renkli kumlardan yapılan macunlarla yapılmaktaydı (Thierry, 2007: 38-46).

2.4.5. İslâmiyet'ten Önce Yeşim Taşı

Türklerde sanatı etkileyen unsurlara bakıldığında dağ, altın, maden dışında gök, yer, su ve ağaç kavramları önemlidir. Özellikle güneş ve ay kutsal sayılmaktaydı. Güneş tanrısı parlaklığın, ay tanrısı ise karanlığın temsilcisiydi. Türkler, dağlarda gök ayîni yapmaktaydı. Bu nedenle gök ayînini yapmak sadece hükümdarlara aitti. Zira Hükümdar Gök Tanrı'nın temsilcisi olarak kabul edilmekteydi. Hükümdarlar tarafından gerçekleştirilen ayîn, zaman olarak kış gündönümünde dağın tepesinde Yeşim Taşının üzerine kitâbeler yazılarak yapılıyordu. Çünkü Türkler, Yeşim Taşı gibi değerli taşların ölümsüzlük bahşettiğine inanmaktaydı (Eycil ve Us, 2019: 84-85).

İslâmiyet öncesi Arap toplumu, Yeşim Taşı'nı yağmur taşı olarak kullanmaktaydı. Yapılan araştırmalarda VIII. yüzyılda yaşayan Araplar'da tıpkı Türklerdeki gibi yağmur taşı âdeti bulunmaktaydı (Tanyu, 1968: 49).

2.4.5.1. Göktürk Devleti (552-745) Dönemi Yeşim Taşı

IV. yüzyıldan sonra Teoizm'in gerilemesinin ardından ölümsüzlüğün araştırılması ön safhalara çıkmıştır. Özellikle ölümsüzlük iksirleri çalışmaları yapıldığı görülmektedir. Yeşim Taşı ve altından yapılan iksirlerin ölümsüzlüğü bahşettiğine inanılmaktaydı. Türk hükümdarları tahta çıktıktan sonra Çin hükümdarı altından yapılan kurt başlı hediyeler gönderirdi. Göktürk hükümdarları ise bu hediyelere karşılık Çin hükümdarına en çok at hediye etmişlerdir. Bunun yanında 587 yılında avlanan geyiklerin kuyruklarından yapılan

özel bir yemek, bunların yanında 591 tarihinde Yeşim Taşından yapılan eşya ve kaplar hediye etmişlerdir (Esin, 1978: 49,103).

2.4.5.2. Uygurlar Zamanında (742-840) Yeşim Taşı

Yeşim Taşı, Uygurlar döneminde Çinliler tarafından toplumu birleştiren bir güç, kudret ve zenginliğin temel tılsımı olarak görülmüştür. Bu durumun en bariz örneği şüphesiz göç destanında görülmektedir. Yapılan bu göç, mitolojik ve dini olduğu kadar toplumsal açıdan da siyasi, sosyal, kültürel, din ve medeniyet yönünden önemli ölçüde etkili olmuştur. Konumuz gereği bu menkıbeyi inceleyecek olursak;

Dokuz oğuzlar bu göç harekâtı yaşanmadan evvel, kumançu adı verilen bir ülkede oturmaktaydı. Bir gece orada bulunan iki ağacın⁴⁹ üstüne gökten bir nur sütûnu indi ve bu iki ağaçtan birbirinin karnı şişti. Dokuz ay on gün sonra ağacın karnında bir kapı açıldı ve içerisinde gümüş emzikleri olan beş çocuk görüldü. Bununla beraber, gökten inen nur⁵⁰ sütûnu orada yeşimden bir kaya vücuda getirdi. Yeşim Taşının dinî sihri ve kuvveti de buradan gelmektedir.. O civarda bulunan Türkler bu beş çocuğu büyüterek isimlerini: Sungur Tekin, Kutur Tekin, Tukan Tekin, Or Tekin ve Böğü Tekin koydular. Çocuklar büyüdükten sonra halk toplânarak Böğü Tekin'i Han olarak ilân ettiler.

Türk kültürü açısından önem arz eden, Yeşim Taşından oluşan kayayı incelemek yerinde olacaktır. Böğü Tekin bir gece rüyasında beyaz giyinen elinde beyaz bir âsası olan aksakallı adam gördü. Bu ihtiyar Böğü Tekin'e fıstık şeklindeki Yeşim Taşını gösterip, “Türkler bu Kut Dağı'nı ellerinde tuttukça, dört bucağa hâkim olacaklardır” dedi. Böğü Han döneminden itibaren Yeşim Taşının verdiği güce inanılarak büyük bir devlet olarak yaşanıldı. Ancak bu durum Böğü Han'ın otuz kuşak sonrası torunlarından Yü'lün Tekin'in tahta çıkmasından sonra değişti. O zaman Tang sülalesi Çin'de hâkimdi. Çin hükümdarı Türklerden korktuğu için Kie Lin adlı güzel kızını, Hakan'ın oğlu Kali Tekin'e göndermeye karar vererek bir elçi eşliğinde prensesi yolladı. Elçi, yolda Türklerin iktidar ve ihtişamının Kut Dağı adlı yeşim kayadan kaynaklandığını öğrendi. Çin prensesini teslim ettikten sonra

⁴⁹ İran kaynakları, gökten inen nur sütununun ağaçlara değil de dağlara indiğini belirtmektedir. Kaynağını Karakum'dan alan Tuğla ve Selenge ırmaklarının birleştiği kumlançu bölgesinde bir fındık ağacı ile bir kayın ağacı arasında bir dağ belirlediğini, bir gece bu dağa bir nur indiğini belirtmektedir. Bu durum karşısında Uygurlar saygıyla dağın yanına yaklaşarak gelen sesleri dinlediler. Bu dağın otuz adım çevresinde ışıltı görüldüğü ve doğum zamanı gelince dağda bir kapı açıldığı, içerisinde beş daire ve ağzında emzikle süt emen beş çocuk görüldüğü kaydedilmiştir. (Tanyu, 1968: 39-40).

⁵⁰ Ağaçların kutsal tanınması ile Yeşim Taşı'nın dinî ve sihir kudretinin buradan geldiğine inanılmaktadır (Tanyu, 1968: 37).

Yü'lün Tekin'e, "Hükümdarımız size en önemli mücevherini gönderdi. Siz de karşılık olarak ona bir hediye göndermek isterseniz, bizce makbule geçecek Kut Dağı kaya parçasıdır. Bu kayanın sizce hiçbir kıymeti yoktur. Bunu hükümdarıma hediye ederseniz çok makbule geçer" dedi. Çin medeniyetine çok kıymet veren Yö'lün Tekin, elçilerin bu isteğini geri çevirmeyerek kabul etti. Fakat taş çok büyük olduğundan elçilere, bu taşı nasıl götüreceklarını sordu. Çin elçisi yeşim kayanın etrafına odunlar yığarak elinde bulunan sirkeyi yeşim kayanın üzerine döktü. Odunlar ateşlenince yeşim kaya parçalandı ve elçi bu parçaların hepsini dikkatlice toparlayarak arabalarla Çin'e sevketti. Bu taşın her parçası nereye gittiyse o bölgede bolluk bereketlik yaşandı. Türk yurdu ise bilakis bütün bereketini kaybetti. Bütün kuşlar, hayvanlar "Göç, göç, göç" diye bağırmaya başladılar. Bir taraftan bulaşıcı hastalıklar baş göstermeye başladı ve yedi gün sonra Yü'lün Tekin öldü. Bu yaşananların ardından Türkler, Turfan ülkesine göç edip oraya yerleştiler.

Bu destan bize, Kut'un ilk ortaya çıkmasını bildirdiği gibi, Türklerin ilk göç sebebinin ise bu Kut'un kıymet verilmeyip korunamamasından dolayı olduğunu göstermektedir. Yeşim Taşı'ndan olan kayanın Çinlilere feda edilmesi gayet bir günah olmalıdır. İşte göç bu işlenen günahın affedilmesi için tutulan oruçtur (Cüveynî, 2013: 126; D'ohsson, 2014: 59-62; Gökalp, 1974: 80-85; Tanyu, 1968: 34-37; Kafesoğlu, 1998: 49; Çakan, 2009: 84).

2.4.6. Orta Çağ İslam Dünyasında Yeşim Taşı

Orta Çağ İslâm dünyasında Yeşim Taşı'nın farklı alanlarda kullanıldığı görülmektedir. Ancak Yeşim Taşı'nın efsaneleri bu dönemde de araştırılmaya devam etmiştir. Özellikle değerli taşlara ilgisi olan Halîfe Me'mûn, yağmur taşıyla yakından ilgilenmiştir. Taşın maharetlerini duyan Halîfe, Sâ mânî hükümdarı Nuh b. Esed'i bu taş hakkında bilgi toplaması için görevlendirdi. Nuh b. Esed, halîfenin bu isteği üzerine memleketin ileri gelen ihtiyarlarını ve Müslüman Türkleri topladı ve bundan bu taş hakkında bilgiler istedi. Halk, Nuh b. Esed'e bu taş ile ilgili bilgilerin doğru olduğunu ancak sebebini bilmediklerini söylediler (İnan, 1986:161; Tanyu, 1968: 48; Öğreten, 2000: 868).

Cengiz Han'ın 1227 yılında vefat etmesi üzerine son sözleri şu şeklide olmuştur:

"(...) Çenggis Kagan dedi ki: 'Şimdi, ölmeyin! Geride dul kalan Hatunum Börte-KelcinSeçen'e (ve) geride yetim kalan Ögedei'me (ve) Tului'me çöldeki su yerlerini (ve) dağ geçitlerindeki bir yolu gösterin (ve) verin. Yeşim Taşının derisi yoktur: Sert demirin kabuğu yoktur; Acınacak ölümlü vücudun ebediliği yoktur... (Anzerli, 2017: 79).

Emîr Timur'un kökeni ile ilgili konuda tarihçiler tam olarak aynı görüşte değillerdir. Timur'un soyu, torunu Mirza Uluğ Bey tarafından mezarının üzerine dikilen yeşim⁵¹ Taşı'nda kaydedilmiştir. Yeşim Taşı'nın üzerine uzun ayrıntılı yer yer hayali bir soy ağacı çıkarılmıştı. Buna göre Cengiz Han ve Timur'un soyu birleşmektedir. Ancak bazı tarihçiler bu durumun Timur ve oğulları tarafından oluşturulduğunu, çokta gerçeği yansıtmadığını ifade ederler (Aka, 2017: 7).

2.4.7. Yeşim Taşının Yağmur Yağdırma İnancında Kullanımı

Yada Taşı genel olarak yadacılar tarafından Yağmur Taşı olarak kullanılmışsa da Türkler yada taşını çeşitli amaçlar için kullanmışlardır. Örneğin topraklardaki bereketi arttırmak için ve kuraklıkla mücadelede, yine sıcak ve kurak havalarda insanların susuzluğunun giderilmesi gibi amaçlarda kullanmışlardır (Öğreten, 2000: 871-872).

Tufan Peygamberi Hz. Nûh döneminde Yeşim Taşı, Yağmur Taşı olarak kullanılmıştır. Tufan efsanesi ile ilgili anlatılanlara göre; Nûh Peygamber dünyayı oğulları arasında taksim etmişti. Bu paylaşımda Yafes'in hissesine Slav ve Türk ülkeleri dâhil, Çin'e kadar olan memleketler düşmüştü. Bu sırada Yafes, isteği zaman yağmur yağdırmak için babasından bir dua öğretmesini istedi. Hz. Nûh, oğlunun bu isteği üzerine Tanrı'ya bir dua etmesi için yalvarmış ve bu dileği de kabul olmuştu. Hz. Nûh, gönderilen duanın unutulmaması için duayı Yeşim Taşına nakşedip, Yafes'in boynuna muska olarak taktı.

Yafes'in bu isteği kabul edildikten sonra babası tarafından kendisine verilen memleketine doğru yola çıktı. Boynundaki Yeşim Taşı ile isteği zaman yağmur yağdıran Yafes memleketine iyi adetler getirmişti. Yafes'in ölümü üzerine oğulları arasında Yeşim Taşına sahip olabilmek için ciddi mücadeleler yaşandı. Oğlu A'z b. Yafes'in eline geçen Yeşim Taşına diğer kardeşlerde sahip olmak istiyorlardı. Taşın kendisinde kalmasını isteyen A'z, bir hile düşünerek taşın bir kopyasını yaptırarak kardeşler arasında kura çekilmesini istedi. Kura her kime çıkarsa taşın sahibi o kişi olacaktı. Kura Türk b. Yafes adına çıktı ve anlaşma gereği taşın sahibi o olması gerekiyordu. A'z, kura sonucuna göre yaptırdığı sahte Yeşim Taşını Türk b. Yafes'e verdi. Türk b. Yafes taşın doğruluğunu denemeden, taşa sahip olduğu için onu koruyarak herşeyden üstün tuttu. Birkaç yıl sonra yağmur suyuna ihtiyaç duyan Türk b. Yafes, kardeşinden aldığı Yeşim Taşı ile yağmur yağdırmayı denedi. Sonuç

⁵¹ Timur'un lahitinin üzerinde bulunan Yeşim Taşı, bakıldığında göze siyah renk hissi verse de koyu Yeşim Taşından oluşmaktadır. Timur'un lahiti bir metre seksen üç santimetredir. Bu özel lahiti torunu Uluğ Beğ 1425 yılında Semerkand'a getirmiştir. Belirtildiğine göre o dönemler bundan daha büyük bir taş yoktur (Justin Marozzi, 2006: 343, 431).

alamayan Türk b. Yafes, kardeşinin kendisini aldattığını anladı ve hızlıca savaş hazırlıklarına başladı. Savaş sonucunda gerçek Yeşim Taşı'nı kaybeden A'z tekrardan taş a sahip olabilmek için evlatlarından en yaşlı olan Baygud'u savaşa gönderdi. Baygud o savaşta öldürüldü. Rivayete göre o savaştan sonra günümüze kadar amcaoğulları arasında düşmanlık süregelmiştir (Mirhand, 2019b: 68-70; Tanyu, 1968: 47, 50; Kobya, 2014: 128-129; Ayan, 2002: 626; Gömeç, 2019: 47).

İslâmiyet öncesi dönemde Yeşim Taşının çok yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu dönem ve devamında özellikle Yeşim Taşı efsane⁵² niteliklere sahip olarak görülmüş, toplumların adeta vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Türkler, Yeşim Taşının yağmur yağdırma bereketine ve ölümsüzlüğe sahip olduğuna inanmaktaydılar. Türkler ve Uygurlar, Galebe Taşı denilen Yeşim Taşı'nı savaşlarda galip gelmek amacıyla kullanmaktaydılar. Yeşim Taşı'yla yağmur yağdırmayı bilen maharetli insanlar yılın hangi dönemi olursa olsun yağmur yağdırdıkları gibi kar ve dolu da yağdırabiliyorlardı. Hatta isterlerse bir köyün bir tarafına yağmur ve kar yağdırdıkları gibi diğer tarafını güllük güneşlik yapabiliyorlardı. Türkler işte bu maharetli kişileri savaşlarda galip gelebilmek amacıyla beraberinde götürülürdüler (Tanyu, 1968: 64,67).

Kâşgarlı Mahmûd, Yeşim Taşı'nın yağmur yağdırmak ve rüzgâr getirmek için kullanıldığını, taşın Türkler arasında yaygın olarak bilindiğini bildirmektedir. Bu taş ile bir yangın söndürme olayına şahit olan Kaşgarlı Mahmud karşılaştığı olayı şu şekilde kaydetmiştir:

“Ben buna Yağma ülkesinde bizzat şahit oldum. Her yanı saran bir yangını durdurmak için yapıldı. Cenab-ı Hakkın izni ile yazın ortasında kar yağdı ve gözlerimin önünde yangını söndürdü” (Kâşgarlı Mahmûd, 2005: 673).

2.4.8. Yeşim Taşının Gânimet ve Hazine Olarak Kullanılması

Gazneli Mahmûd'un 421/1030 tarihinde vefat etmesi üzerine, yerine oğlu Muhammed geçti. Ancak diğer oğlu Mesûd, Muhammed'i tahtan indirerek kendisi sultan oldu. Emîr Mesûd, sultan olmasıyla beraber 5 Şevval 422/26 Eylül 1031 Pazar günü filine binerek; firuze, yeşim ve diğer ziynet eşyalarla donatılmış otuz kadar at, rûmi kumaşlardan yapılmış elbiseler, giyinmiş köleler ve muhteşem bir alâý ile birlikte Şibahar sahrasına geldi.

⁵² Yeşim efsanesi şu şekilde zikredilmiştir; “Şimşek dut ağacına aşık olmuş. Zifaf Gecesi şimşek aşkının olanca kuvveti ile ağaca sarılmış. İkisinin birleşmesinden çıkan alevler, ağacın yanmasına sebep olmuş. Onun yanması ile birlikte yerde oluşan taş Yeşim Taşı olmuş” (Tanyu, 1968: 64).

Alayda bulunanlar bulundukları yerde içkiler eşliğinde çalıp söylediler. Onlar için muhteşem bir gündü. Çünkü Sipâhsâlar Ferah Taş, Horâsân ve Irak tarafına hareket ediyordu. Emîr Mesud'un güvendiği verdiği görevi başarıyla tamamlayan Ferah Taş Emîr Musud'un yanına geldiğinde Emîr Mesud, kendisine verdiği görevin önemini hatırlatarak, Irak'ın kendi eliyle fethedilmesini istedi. Bu isteğini bildirdikten sonra Emîr Mesud, Kâbil'e hareket etti (Beyhakî, 2019: 264-267).

Rivayete göre Cengiz Han, Solongga⁵³'ya güneşin doğduğu bölgeye sefere gittiği zaman bir engelle karşılaştı. Şehre ulaşması için Ünegen ırmağını geçmesi gerekiyordu ancak nehir taşmış haldeydi. Nehri geçemeyen Cengiz Han, Solonggud kağanı Buga Çağan'a elçi göndererek vergilerin tedarik edilmesini istedi. Buga Çağan, Cengiz Han'ın bu istediğine karşılık, kızı Kulan'ı Cengiz Han'a vermeyi teklif etti ve iki adamıyla birlikte kızını Cengiz Han'a gönderdi. Cengiz Han, Buga Çağan'ın bu teklifini kabul ederek Kulan'la beraber üç yıl çölde yaşadı. Akâbinde Cengiz Han, Sartagul'lu Soltang Kağan ve ümerasının üzerine sefer düzenledi ve onları mağlup etti. Bu seferde yanında Kulan'da bulunmaktaydı. Ondan sonra geçmişinden gelen bir güç ile Yüce Tanrı tarafından Yeşim Taşı'ndan yapılmış kıymetli bir kadeh içinde hayat iksiri verildi. Cengiz Han iksiri alıp tam içeceği vakit kardeşleri biraz da kendilerine bırakmasını istedi. Ancak iksir onların boğazından geçmedi. Bunun üzerine kardeşleri: "Sizin kısmetinizle mukayese edilemeyecek bir kismete sahip olan bizler, yanlış söyledik. Biz sizin obalarınızın vergilerini kontrol eden memurlar olacağız" dediler. Cengiz Han, yeniden kadehi eline alarak iksiri içti. İksirin verdiği heyecan ile şu sözleri söyledi: "Bir zaman doğduğumda Buddha'nın emri ile elimde ejderler saltanatının Yeşim Taşı mücevheri vardı. Şimdi Yüce Tanrı Kormus'da hayat iksirini Yeşim Taşı bir kadehe doldurup bana sundu. Ben kısmeti tanrıdan olan bir beyim" (Topçi, 2008: 46-52,53).

2.4.9. Yeşim Taşının Süs Eşyası Olarak Kullanılması

Yeşim Taşı, Türkler tarafından süs eşyası olarak kullanılmaktaydı. Türkler, kılıçlarını ve atların üzerlerindeki eğerlerini ve bellerindeki kemerlerini Yeşim Taşıyla süslemekteydiler. Çünkü Türkler bu taşın tılsımıyla savaşta başarı kazanacaklarına inanmaktaydılar. Türklerin bu âdetinden etkilenen kişiler parmaklarına yüzük takmaya ve bıçaklarına sap yapmaya başlamışlardır (Bîrûnî, 2017: 253; Tanyu, 1968: 64).

⁵³ Moğolca gökkuşağı anlamına gelerek, gökkuşağının çıktığı yönde olan Kore'yi ifade etmektir (Anzerli, 2017: 70).

Moğolistan'dan Batı Asya'ya giden Moğol İmparatoru Mengü Han tarafından Bağdad'da halîfeyi devirmiş olan Hülagû'ya 1259 yılında gönderilen seyyah Hsi Shih Chi Bağdad hakkında bilgiler aktarırken halîfenin sarayından çok etkilendiğini bildirmektedir. Halîfenin sarayından bahsederken sarayın hoş ve kıymetli bir ahşaptan inşa edildiğini, duvarlarının siyah ve beyaz Yeşim Taşlarıyla yapıldığını ve orada bulunan kıymetli taşların miktarının hayal bile edilemez ölçüde olduğunu kaydetmiştir (Yıldırım, 2013: 286).

Ming Hanedanı İmparatoru Youngle (1403-1424) döneminde Chen Cheng Semerkant'ın güney batısında bulunan Keş şehrine gelmiş ve burada yapılan saray dikkatini çekmiştir. Chen Cheng sarayın muhteşem güzellikte olduğunu sütunlarının Yeşim Taşı ile süslendiğini kaydetmiştir (Xirenayı Aızızı, 2020: 259).

Emîr Timur ve torunu Uluğ Bey Yeşim Taşı'na çok önem vermekteydiler. Uluğ Bey Issık Gölü'nün kuzeyinde bulunan Yeşim Taşı'nı alıp Semerkant'a getirerek dedesi Emîr Timur'un lahitinin başına koydurmuştur. Lahitin üzerinde bulunan Yeşim Taşı, siyah renk hissi verse de koyu Yeşim Taşı'ndan oluşmaktadır. (Tanyu, 1968: 51; Marozzi, 2006: 431; Aydın, 2020: 8; Semenov, 1960: 142).

Osmanlı saraylarında mühür olarak kullanılan yüzükler bütün toplumlarda vazgeçilmez bir unsurdur. Bu yüzükler genellikle Yeşim Taşı başta olmak üzere diğer değerli taşlardan oluşmaktaydı (Ekinci, 2019: 11).

2.4.10. Yeşim Taşının Hediye Olarak Kullanılması

İslâmiyet öncesi dönemde tahta geçen Türk hükümdarlarına Çin'li yöneticiler ipekten kaftan, altından kemer, kese ve davul gibi hediyeler göndermişlarsede özellikle Göktürk Kağanlarına altından kurt başlı bayrak gibi hediyeler yollamaktaydılar. Bu hediyelere karşılık Göktürk Kağanları avladıkları hayvanların yanında Yeşim Taşı'ndan oluşan değerli eşyaları yollamaktaydılar (Esin, 1978: 103).

Büyük Selçuklu Devleti vârisi Hârezmşâhlar, XIII. yüzyıl başlarında İslâm âleminin en güçlü devleti konumundaydı. Sultan Muhammed⁵⁴ Hârezmşâh döneminde bölgede önemli bir güç konumuna gelen Hârezmşâhlar, Karahitay varlığına son verdi. Sultan Muhammed Karahitaylıların varlığına son verdikten sonra Irak-ı Acem topraklarını fethetmeye yöneldi. Ancak Cengiz Han tehlikesinden ötürü Bağdad'ı fethedemeden

⁵⁴ Babası Hârezmşâh Tekiş, annesi Kıpçak Kadir Han'ın kızıdır. 617/1220-1221 yılında vefat etti. (Cüzcanî, 2015: 130-131,139).

ordusuyla beraber geri çekilmek zorunda kaldı. Sultan Irak'tan döndüğü zaman birkaç gün Nîşâbûr'da konaklayarak Buhârâ'da bir takım ziyaretlerde bulundu. Buhârâ'da bulunduğu vakit Cengiz Han'ın elçilerini kabul etti. Bunlar, Harezmlî Mahmûd, Buhârâ'lı Ali Hâce ve Otrarlı Yusuf'du. Bu elçiler, Cengiz Han'ın Sultan Muhammed'e gönderdiği hediyeleri getirmişlerdi. Bu hediyeler arasında; gümüş külçeler, keçi, Yeşim Taşı ve tarkul denilen ak yün elbise bulunmaktaydı (D'ohsson, 2014: 83-93; Şahin, 2016: 118).

Çin kaynaklarından Ming-shih, Çin'in batısında bulunan Beşbalık şehri hakkında bilgi verirken hükümdar ve elçi arasındaki hediye takdiminden de bahsetmiştir. Ming-Shih; Yung lo'nun tahta çıkmasının ardından Şah Cihan'a elçi gönderdiğini, Şah Cihan'ın da ertesi yıl imparatora elçi ile beraber yontulmamış Yeşim Taşı gönderdiğini kaydetmiştir (Yıldırım, 2013: 459).

Çin kaynaklarının aktardığı bilgilerden hareketle Yeşim Taşı'nın Çin ve Moğollar nezdinde çok değerli olduğu anlaşılmaktadır. Zira Yeşim Taşı'nın, hükümdarlar arasında haraç adında hediye edildiği görülmektedir.

Timurlu Devleti ile Çin arasında ticarî ilişkilerin en canlı olduğu zaman Mirza Şâhrûh dönemidir. Bu dönemde Çin hükümdarı Yong ile birbirlerine elçilik vasıtası ile hediyeler yollamaktaydılar. Yong Le'nin Beşbalık'ta halka metal eşyalar dağıtması üzerine Timurlular bir Yeşim Taşı'nı elçileri ile göndererek hükümdara hediye etmişlerdir (Xirenayı Aızızı, 2018: 12).

1418 tarihinde Bie-shi-ba-li'den su-k'o adlı bir elçi geldi ve hükümdarının (Na-hei-shi-dji-han) amcaoğlu Wai-sz⁵⁵ tarafından öldürüldüğünü ve Wai-sz'nın kendisini hükümdar ettiğini bildirdi. Wai-sz' halkıyla batıya göç ettiği sırada imparatorluğun adını Bie-shi-ba-li'den i-li-ba-li⁵⁶ olarak değiştirdi. İmparator, yabancı devletlerin işlerine müdahale etme gibi adetlerinin olmadığını söyledi. Haremağası Yang Chung'u Wai-sz'ya gönderdi ve bir ok, bir kılıç, bir zırh ve ipek mallardan sundu. Reis Hu-dai-da ve İ-li-bal-li'den yetmişen fazla adam hediye aldı. Sonraları Wai-sz anası So-lu-t'an Ha-tun (Sultan Hâtûn)'un yaptığı gibi Çin sarayına devamlı haraç gönderdi. 1428 tarihinde Wai-sz öldü. Yerine Ye-sien Bu-hua⁵⁷ geçti. Oda Çin'e devamlı vergi gönderdi. 1445 tarihinde Ye-sien Bu-hua öldü ve yerine

⁵⁵ Aviz Han (Yıldırım, 2013: 460).

⁵⁶ İli balık (Yıldırım, 2013: 460).

⁵⁷ İsen Buka (Yıldırım, 2013: 461).

Ye-mi-li Hu-dio⁵⁸ geçti. Yeni hükümdar haraç olarak develer ve ayrıca 3800 kin ağırlığında işlenmemiş Yeşim Taşı gönderdi (Yıldırım, 2013: 460-461).

Yu-T'ian (Hoten), Çinliler tarafından Han sülâlesi devrinden beri bilinen ve Sung Sülâlesi devrine kadar Çin ile daima münasebette olan eski bir yerdir. 1406 tarihinde bu ülkeden Çin sarayına gelerek haraçlar sundu. Elçi geri dönerken chi-hui shen-chung Mu-sa elçiye eşlik etti. Da-lu-wa I-bu-la-ghin adlı Yü-t'ien hükümdarına hediyeler ve bir imparatorluk mektubu götürdü. Hükümdar karşılık olarak Ma-la-ha-sa-mu-ding adlı bir elçi ile birlikte imparatora bir parça işlenmemiş Yeşim Taşı yolladı. 1420 tarihinde Yü-t'ien'den bir elçi geldi. Bu sırada Ha-lie (Herat) ve Bu-da-hei-shan (Bedekşan) elçisinde Çin sarayına vardı. Geri dönen elçiye Ch'en Ch'eng ve Kuo King eşlik etti. 1422 yılında Yü-t'i'den gelen elçi bir Yeşim Taşı sundu. Elçilik heyeti henüz tahta çıkmış olan İmparator Jen Tsung tarafından iyi ağırlandı (Yıldırım, 2013: 463).

Jen Tsung'un selefi imparator Yung Lo (1403-1424) çok uzaktakilerde dâhil olmak üzere tüm devletlerin hâkimiyetini tanımasını istiyordu. Onun saltanatında her yıl batıdaki ülkelerden elçiler geliyordu. Bu yabancılar Çin mallarına, bilhassa ipeğe çok düşkünlüler. Ülkelerinden getirdikleri mallarla değiş tokuş ederek kâr sağlıyorlardı. Bu yüzden yabancı tüccarlar haraç getirme bahanesiyle Çin'e gelmeye alışmışlardı. Bunlar gelirken deve, at, Yeşim Taşı ve diğer malları getiriyorlardı. Öyle ki Çine girdikten sonra hükûmet onlara ırmaklardan geçmeleri için kayıklar ve karada ilerlemeleri için arabalar tahsis ediyor, onların erzaklarını sağlıyor ve istasyonlarda konaklamaları ve yol almaları için gerekenleri yapıyordu (Yıldırım, 2013: 464).

1439 tarihinde Semerkand kükümdarı imparatora iyi bir at gönderdi. Bu alnı beyaz ve paçası olan siyah bir attı. İmparatorun emriyle atın bir resmi yapıldı ve ata shui-pao adı verildi. 1445 yılının onuncu ayında İmparator, Semerkand Hükümdarı U-lu-Bai K'ü-lie-han (Uluğ Bey Gürkan)'a şu mektubu gönderdi:

“Sana müteşekkirim, hükümdar, sen seninki gibi uzak bir ülkeden haraç gönderdin ve karşılık olarak sana bazı ipek mallar, eşin ve çocukların için elbiseler ve bunlara ilaveten itibarının kendine has bir işareti olarak altın ve Yeşim Taşından bazı kaplar, ejderha kafalı bir mızrak, eyerli iyi bir at ve renkli altın işlemeli ipek mallar gönderdim” (Yıldırım, 2013: 473).

⁵⁸ İmil Hoca (Yıldırım, 2013: 461).

2.4.11. Yeşim Taşının Sağlık Alanında Kullanılması

Yeşim Taşı; yağmur yağdırmada, düşmana karşı etkili olduğu gibi sağlık alanında da faydalı olduğuna inanılmaktaydı.

Yeşim Taşı'nın insanların yaşam özünü güçlendirdiğine inanılmaktaydı. Öğütülüp su ile karıştırılarak içildiğinde insanın bünyesini kuvvelendirmekteydi. Böylece bedenin yaşlanmasını geciktirdiği ve daha fazla ömür bahsettiğine inanılmaktaydı (Tanyu, 1968: 70)

Yeşim Taşı, mide ağrılarına faydalı olabilmek için tedavi aracı olarak kullanılmıştır. Bu nedenle Yeşim Taşı, mideye degecek şekilde boyna asılmaktaydı. Çünkü dönemin tıp kitapları, Yeşim Taşı'nın üzerinde ışınlı desenler kazındığını bildirmektedir. Genellikle bu bahsedilen kazınmış desenli Yeşim Taşı tedavi aracı olarak kullanılmış olsada, kazınmamış Yeşim Taşının da mide ağrılarına iyi geldiği belirtilmektedir (Bîrûnî, 2017: 254). Türkler, Yeşim Taşı'ndan mide hazmını kolaylaştırıcı olarak faydalanmışlardır. Yedikleri hamur, kızartma gibi hazmı güç olan yiyecekler yedikleri zaman, midelerinin ağrıamaları için Yeşim Taşından yararlanmışlardır (Bîrûnî, 2017: 254; Tanyu, 1968: 64-65).

Türkler Yeşim Taşı'nın gözden gelecek zararı uzaklaştırdığına, şimşek ve yıldırıma karşı durduğuna inanmaktaydı. Bîrûnî, gözle ilgili etkisinin bir halk efsanesi olduğunu bildirdiği gibi şimşeklere ve yıldırıma daîr adamın birinin taşın etkisinin delillendirdiğine şahit olduğunu kaydetmiştir. Tanıklık ettiği olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Yeşim Taşı'nı ince bir kumaş yararak örttü. Kumaşın üstüne ise kor parçası yerleştirdi. Fakat kor kumaşı yakmadı. Ancak bu yeşime özgü değildir. Demir Çelik'ten aynalar da aynı etkiye sahiptir ancak yıldırımı geri çevirmez; aksine deler ve eritir.” (Bîrûnî, 2017: 254).

2.4.12. Yeşim Taşının Ticaret Aracı Olarak Kullanılması

Orta Asya'dan Yeşim Taşı başta olmak üzere birçok eşya İpek Yolu üzerinden Çin'e taşınırken karşılığında Çinlilerden ipek ve porselen gibi malzemeler alınmaktaydı. Çin Yeşim Taşını ticaretini tek elden yönetmek ve tüccarlardan haraç almak için Çin Seddi'nin batı kısmına Yeşim Taşı kapısı kurmuş ve ticareti buradan sağlamıştır. Özellikle bu dönem Ming Hânedanlığı (1368-1364) zamanında gerçekleşmiş, hânedanlıktan önce serbest bir ticaret ortamı varken bu sistem değişerek olpan/haraç şeklinde devam etmiştir. Böylece şehre gelen tüccarlar Yeşim Taşı karşılığında değerli eşyalar almaktaydılar. Yeşim Taşı'na

karşı aldıkları ürünler hakkında kaynaklar alınan eşyaların Yeşim Taşı'ndan daha kıymetli olduğunu kaydetmişlerdir (Thierry, 2007: 2; Peker, 2017: 12; Xırenay Aızızı, 2020: 85-89). Timurlular döneminde de Çin ile ticari ilişkiler bulunmaktaydı. Orta Asya'dan gönderilen Yeşim Taşı karşılığında Çin'den çeşitli ipek ve gümüşler almışlardır (Xırenay Aızızı, 2020).

Ming Hânedanlığı'nın son dönemlerinde getirilen Yeşim Taşı'nın kalitesi düşmeye başlamış yontulma ve işlenmede kullanılmaz hale gelmişti. Bu konu hakkında Ming Hânedanlığı'nın Semerkand ve Mekke kayıtlarında; Yeşim Taşı'nın kalitesinin düştüğünü, tüccarların bundan sonra yanlarında fazla Yeşim Taşı bulundurmamalarını ve Yeşim Taşı yolunun fazla meşgul edilmemesi yazıyordu (Xırenay Aızızı, 2020: 85-89). Bu kayıtlarda geçen bilgilerden hareketle şunu görmekteyiz ki Çin sadece kendisine sunulan değerli eşyaları kabul etmekle birlikte işine yaramayan eşyaların ticaretini kısıtladığı görülmektedir. Ancak bu gerçekleşen ticaret şüphesiz iki tarafın ekonomik alışverişi yükseltmiş ve toplumun ekonomisini geliştirmiştir.

Uluğ Bey'in Ming Hânedanlığı sarayından Yeşim Taşı'ndan yapılan kaplar satın aldığı belirtilmektedir. Kaynaklar Timurlu dönemine ait maşrapaların Yeşim Taşı'ndan yapıldığını kaydetmişlerdir. Getirilen kaplar ve Uluğ Bey dönemi yapılan maşrapalar incelendiğinde Timurlu maden sanatının Çin'den etkilendiği belirtilmektedir. (Kaya, 2009: 57).

Uluğ Bey'den sonra Timur Devleti'nin başına Mirza Ebû Sa'id geçti. Merhametli, kâbiliyetli bir hükümdar olan Ebû Sa'id'in (1451-1469) saltanatı döneminde Çin ile ticarî ilişkiler devam etmiştir. 1456 yılında Çin'den gelen bir heyet, yanlarında getirdikleri Yeşim Taşı karşılığında bir top ipekli kumaş almışlardır (Alan, 2007: 248; (Xırenay Aızızı, 2020: 21).

Bu bahsettiğimiz ticaretten hareketle Çin kaynakları batı ülkelerinden kendilerine sunulan hediye haraç olarak algılamışlardır. Elçilik vasıtası ile Çin sarayına sunulan eşyalar ve onların bu eşyalara verdikleri karşılık aslında hükümetlerin kontrolü altında yapılan ticaretten başka bir şey değildi. Buna karşılık yapılan ticaret Çin kaynaklarında vergi gibi kaydedilmiştir. Pazarlıkta getirilen eşyanın ne miktarda olacağına ise güçlü taraf kim ise o karar vermekteydi. Bu pazarlığın yapıldığı dönemde Ebû Sa'id güçlü olmamakla beraber Timurlu tahtında iç karışıklıkların olduğu bir dönemdi (Alan, 2007: 248).

2.5.Fildişi Taşı

2.5.1. Fildişi Nedir?

Fildişi, geleneksel olarak fillerin savunma dişleri için kullanılan bir terimdir. Ancak memeli hayvanların savunma diş özelliğinin fildişi ile kimyasal yapı bakımından aynı özelliğe sahip olduğu saptanmış, süs eşyası ve ticaret ürünü olarak fildişinin yanında memeli hayvanlarında savunma dişlerinin kullanıldığını belirtmek yanlış olmayacaktır (Fildişi ve Fildişi Türevleri için Tanımlama Klavuzu, 1999: 4). Örneğin Tibet Misk Keçileri'nin fildişlerine benzer dişleri bulunmaktadır. Seyyah Süleyman et-tâcir; Tibet Misk Keçileri'nden bahsederken bu keçilerin, kendi ülkelerinde bulunan keçilerden farklı özelliklere sahip olduğunu şekil, renk ve boynuz bakımından birbirine benzediğini fakat misk keçilerinin fildişleri gibi iki uzun dişleri bulunduğunu bu yönüyle birbirlerinden ayırdıklarını kaydetmiştir (Süleyman et-tâcir, 2012: 56-57,88).

Eski Türklerin, büyük fillere Mahmûd ismini verdikleri de bilinmektedir. Bunun sebebi fil vak<a'sındaki⁵⁹ filin isminin Mahmûd olmasındandır. Çünkü Türkler Mahmûd isminin talihli olduğuna inanmışlardır (Bingöl, 1939: 95).

2.5.2. Fildişi Taşının Bulunduğu Bölgeler

Fildişi; Hindistan, Afrika, Habeşistan, Yemen, Mısır, Çin'in kuzeyinde bulunan Tibet ülkesi ve Madagaskar adasında bulunmaktaydı. Bu yerlerden farklı olarak Seyyah Süleyman-el-tâcir; Çin hizasında Jakarta adında bir şehrin hükümdarına ait Kehbar (Kalah) adasında fildişinin olduğunu kaydetmiştir. Bahsedilen yerlerde bulunan fildişi, çoğunlukla tüccarlar tarafından ticaret amaçlı başka bölgelere taşınmıştır (Süleyman et-tâcir, 2012: 49-50; Hudûdü'l-Âlem, 2018: 37; Marco Polo, 2015: 186-188; Ciner, 2018: 110; Sarıkaya, 2008: 63, 66).

Sind bölgesinin başkenti olan Mansûra'da da fildişi bulunmaktaydı. Bu konu hakkında el-Makdisî; Tuvaran şehrine Mansûra'dan çok fazla fildişinin getirildiğini kaydetmiştir (Ciner, 2018: 331).

⁵⁹ Kâbe'yi yıkmak amacıyla Mekke üzerine yürüyen Habeş ordusunun Allah tarafından gönderilen kuşlar vasıtasıyla imha edilmesi olayıdır. Kaynakların çoğu orduda Mahmûd adında tek bir filin olduğunu kaydetmesine karşılık, bazı rivayetlerde sekiz, on iki, on üç hatta 1000 kadar filden bahsedilmektedir (Fayda, 1996: 70-71).

2.5.3. Fildişi Oymacılığı ve İşlenmesi

Fildişi, yontularak farklı şekillerde kullanılmıştır. Buna örnek olarak; heykeller, süslü askı çubukları, ziynet eşyaları, sofrta takımı tutacakları, mobilya işlemleri, piyano taşları, kutular, hançer sapları, halı yünü tarağı ve yün eğirme tarağı verilebilir (Bingöl, 1939: 95, 225; Fildişi ve Fidişi Türevleri için Tanımlama Klavuzu, 1999: 4).

Fildişi oymacılığının köklü bir geleneğe sahip olduğu karşımıza çıkmaktadır. Özellikle M.Ö. 2. bin yıldan itibaren gelişen ticaret ile birlikte Anadolu coğrafyası fildişini tanıma fırsatını yakalamıştır. Mısır ve Hindistan'dan gelen fildişleri, hammadde olarak Suriye üzerinden Anadolu'ya pazarlanmıştır. Bu şekilde fildişi ticareti yaygınlaştıktan sonra her bölge kendi fildişi oymacılığını geliştirmiştir (Fildişi ve Fidişi Türevleri için Tanımlama Klavuzu, 1999: 4).

Fildişini sadece oymacılıkta kullanıldığını belirtirsek yanlış oluruz. Özellikle Anadolu coğrafyasında sanayi alanında da çok yaygın olarak kullanılmıştır. Kadınların kullandığı ve günümüzde tarihi değerini koruyan halı yünü ve yün eğirme tarakları fildişinden yapılmaktaydı. Acem halılarıyla meşhur İran'da, boyanmış olan halılar varsa bu kalite yönünden makbul değildir. Çünkü o dönemlerde en iyisi fildişinden olup dirhemle satılırdı.

Anadolunun gelinlik kızları taraklarının üzerine şu beyiti yazmışlardır:

“Ben bir filin dişi idim geldiğim yollar irak

Ne talihli başım varmış oldum bir hanıma tarak” (Bingöl, 1939: 95, 225).

2.5.4. Fildişi Taşının Ticaret Ürünü Olarak Kullanımı

Birçok sanatsal alanlarda kullanılan fildişi, tüccarların ticarî faaliyetleri sonucu başka bölgelere taşınmıştır. Anadolu, eski çağlardan itibaren fildişi taşı karşılıklı yapılan ticaret sonucu tanınmıştır. Hindistan⁶⁰ ve Mısır'dan gelen fildişi taşları Suriye üzerinden Anadolu'ya ticarî amaçlarla getirilmiştir. Anadolu'dan başka fildişi, Doğu Afrika limanlarından Uzak Doğu ülkelerine kadar taşınmış ve bu bölgelerde ticareti gerçekleştirmiştir. 699 tarihinden itibaren Arap tüccarlarının ilk başta birçok madene ev sahipliği yapan Serendib bölgesine

⁶⁰Abbâsiler döneminde ticaret Müslümanların elinde bulunmaktaydı. Hindistan ile yapılan deniz ticaretinin bir kısmı Aden yolu ile Kızıldeniz'e buradan da İslâm âleminin batı kısmına gidiyordu. Müslüman tüccarlar deniz yollarındaki ticaretlerini, karayolunda da devam ettirerek Hindistan ve Uzak Doğu'ya giden yolların üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır (Sarıkaya, 2008: 62-63).

yerleşmeleri ticaret ilişkilerinde önemli bir başlangıç olmuş, Hindistan'da ticaret kolonileri kurmaları da yapacakları ticaretin Hindistan'dan Uzak Doğu ülkelerine kadar uzamasına sebep olmuştur. Arap ticaret gemileri Hindistan ile Çin arasında gidip gelirken Yemen, Hicaz, Habeşistan ve Mısır ile Doğu Asya arasında ticarî trafik kurulmuştu. Kurulan bu trafik ile beraber Uzak Doğu Prensleri, Habeşistan'da bol miktarda bulunan fildişlerini Aden-Mekke yolu üzerinden ülkelere getirmekteydiler (Fildişi ve Fidişi Türevleri için Tanımlama Klavuzu, 1999: 4; Özdal, 2016: 193; Sarıkaya, 2008: 65-66).

Çin halkı, alışverişlerini para ile yapmaktaydı. Çünkü Çin hükümdarlarının hazineleri bulunmaktaydı. Sadece bakır paraya sahip olan hükümdarlar inci, diba ve ipek gibi kıymetli eşyalara sahip olsalarda ülkelerinde fildişi ve timsah derisi bulunmazdı. Fildişi başta olmak üzere bulunmayan ürünler tüccarlar tarafından ülkeye deniz yoluyla getirilmekteydi. Çin'de hükümdarların şehirlere tâyin ettiği gulamlar, tüccarlara zorluk çıkarmaktaydılar. Zira Horâsânî bir adam Irak'tan çok miktarda satın aldığı malları satmak için Çin'e gittiğinde gulamlar tüccarın elinde bulunan fildişlerini zorla aldılar (Süleyman et-tâcir, 2012: 27, 54, 55).

Hâremzşâhlar için ticaret, iktisadi açıdan başlıca unsur olmakla birlikte zenginliğinde kaynağıydı. Hârezm, Hârezmşâh Devleti kurulmadan önce de aynı önemi taşımaktaydı. Bu bölgenin zenginliklerini anlatan Makdisi; Harezm bölgesinden fildişi başta olmak üzere birçok eşyanın ihraç edildiğini kaydetmiştir (Bilen, 2019: 76-77).

Moğol Devleti'nde fildişi ticaretinin yapıldığına dair örnekler bulunmaktadır. Bu örneklerden bir tanesi Moğollar ve Hintliler arasında yapılan fildişi ticaretidir. Moğollar Hindistan'dan alınan fildişi ve diğer eşyalara karşılık kürk ve deri vermişlerdir (Güler, 2020: 30).

İlhanlı Devleti döneminde Karadeniz, ürün sevkiyatında dünya ticaret merkezlerinden biri olmuştu. Özellikle Tebriz-Ahlat-Trabzon hattı ticaret sebebiyle yoğun seyahat edilen bir bölge haline gelmişti. Öyleki Tebriz'i ziyaret eden Avrupalı tüccarlar, karşılaştıkları ticaret ürünlerini gördüklerinde şaşkınlıklarını gizleyememişlerdir. Çünkü bu bölge Asya'nın pekçok yerinden getirilen malların toplandığı yerd. Genel olarak Hindistan'dan fildişi ve değerli taşlar getirilmekteydi (Eroğlu, 2007: 39-40).

Hareketli ticaret yerlerinden birisi de Hürmüz kentiydi. Hürmüz limanına Hindistan'ın her yöresinden tüccarlar gelir ve yanlarında türlü türlü kokular, değerli taşlar, fildişi ve pek çok mal getirirlerdi (Marco Polo, 2015: 31-32).

Marco Polo'ya göre; dünyanın en büyük ve en verimli adalarından biri olan Madagaskar adasında çok miktarda fildişi bulunmaktadır. Bu ülkeden dışarıya büyük miktarda fildişi ticareti yapılmaktaydı. Bunun sebebi ülkede pek çok fil yaşamasından ötürüydü. Dünyanın çeşitli bölgelerinden gelen ticaret gemileri, beraberlerinde getirdikleri ipekli kumaşları adada bulunan tüccarlara satarak, karşılığında adada üretilen mallardan almaktaydılar (Marco Polo, 2015: 186-188).

Karolenj döneminin (751-911) başından itibaren Yahûdiler düzenli bir ticaret sürdürmekteydi. Bu dönemde Yahûdilerden başka ticaret yapan kimse yoktu. O kadar ki Yahûdi ve tüccar kelimeleri neredeyse eş anlamlı sayılmaktaydı. Bu kavmin bir kısmı güneye yerleşede; çoğunluk Akdeniz'in Müslüman ülkelerinden gelmiş, İspanya üzerinden Batı ve Kuzey Avrupa'ya yerleşmişlerdi. Yahûdiler'in uğraştığı ticaret büyük emek karşılığı Mısır, Suriye ve Bizans'tan Karolenj İmparatorluğu'na taşıdıkları baharat ve kıymetli eşyalardan ibaretti. Bunların aracılığıyla bir kilise, kadetral hazinelerinin kimi örneklerini günümüze kadar sakladığı değerli kumaşları, zorda olsa elde ediyordu. Bunlar, pek nadir ve pahalı olduğu için zaman zaman para yerine de kullanılan biberi ve aristokrasinin lüksünü oluşturan doğu yapımı mine ya da fildişini de ithal ediyorlardı. Bu sebeple Yahûdi tacirler çok sınırlı bir müşteriye hitap ediyorlardı. Bu ticaretten sağladıkları kârların önemli olması gerekir. Ancak, her şey hesaba katıldığı zaman ekonomik rollerinin, aksesuar olmaktan öteye geçemediği görülür. Toplum, onların ortadan kalkışıyla hayatî olarak hiçbir şey kaybetmemiştir (Henrı Prenne, 2014: 19-20).

2.5.5. Fildişinin Süs Eşyası ve Güç Sembolünde Kullanımı

Fildişi taşı, çeşitli alanlarda süs eşyası olarak kullanılmıştır. Kadın tarağı, taht işlemciliği ve tespih yapımında vazgeçilmez bir taş olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mısır Orta Krallık dönemine ait (M.Ö. 2050-1650) prenslerin mezarlarında birçok değerli mücevherat yer almaktaydı. Firavun Tutmosis'sin üç eşine ait göz alıcı takılar bulunmaktaydı. Bu takıların içerisinde fildişi önemli bir yere sahipti (B. Babalık, 2015: 43).

Çin'de yaşayan kadınlar adetlerine göre başlarını örtmezler, saçlarına tarak takarlardı. Bazı zamanlarda bir kadının başında fildişinden yapılan yirmi bir tarak bulunurdu (Süleyman et-tâcir, 2012: 24).

XII. yüzyılın ünlü seyyahı Plano Carpını, Güyük Han'ın hakan seçildikten sonra ziyaret ettikleri çadırı hakkında; çadırın içerisinde kurulmuş tahtadan sahne şeklinde bir

yapı üzerinde hakanın tahtı bulunduğunu ve bu tahtın oymalı fildişinden yapıldığını kaydetmiştir (Plano Carpini, 2018: 142-152).

Timurlu mimarisi süslemelerinde fildişinin kullanıldığı karşımıza çıkmaktadır. Kaynaklar Timurlu süslemelerin heykelsi bir yapıya sahip olduğunu, çini ahşap ve fildişinden yapılan renkli süslemelerin de bulunduğunu kaydetmişlerdir. (Aydın, 2020: 98).

Emîr Timur'un Toktamış üzerine yaptığı sefer sırasında ordu yiyecek kıtlığı çekmeye başlayınca süreklilik avı düzenlendi. Daha sonra yiyecek sıkıntısı ortadan kaldırıldı. Timur yemekten sonra 200 bin kişilik kalabalık ordusunu denetlemek için başında yâkût benzeri bir taş elinde fildişinden yapılmış bir asa ile orduyu denetlemeye çıktı. Bu bilgilerden Timur'un da hem ziynet eşyası hemde ihtişam için fildişini kullandığı görülmektedir (Marozzi, 2006: 206-208; Macit, 2012: 128).

Fildişi taşı tespih yapımında da kullanılırdı. Tespih yapımında genel olarak mineraller, değerli madenler, hayvanlardan elde edilen kabuk, kemik dişler, denizden çıkarılan inciler, yakût, mercan ve sedef oluğu gibi bunun yanında balık dişleri, fildişi, gergedan boynuzu da tespih yapımında kullanılırdı. Osmanlılar döneminde İstanbul, İslâm Dünyası'nda tespihçiliğin merkezi olmasına rağmen, tespihçiliğin bir sanat haline gelmesi XVII. yüzyıldan itibaren başlar. Türk erkeğinin çok sevdiği bir aksesuar olan tespihin çok yüksek değere sahip olanları da vardır. Fildişinden yapılan tespihin üzerine kıymetli taşlar ve madenlerden oluşan süsler yapılırdı (Bozkurt, 2011: 530-531). Osmanlı Devleti'nde değerli taşlarla süslenerek vazgeçilmez unsur olan tespih, fildişi gibi sert ve işlenmesi zor taşlardan yapıldığı zaman daha kıymetli olmakla beraber adeta bir sanat eseri sayılmaktaydı (B. Babalık, 2015: 35).

2.5.6. Fildişinin Hediye ve Elçilik Faaliyetlerinde Kullanılması

Cengiz Han'ın Hârezmşâh hükümdarı Alâeddîn-i Muhammed'e fildişi hediye ettiği kaynaklar tarafından bildirilmektedir. Otrar olayı yaşanmadan önce 1216 yılında elçileri ile beraber fildişi ve deve tüyünden dokunmuş pelerinlerle bir mektup yolladı. Bu mektupta aralarındaki antlaşmazlıkların yerine sevgi ve dostluğun getirilmesini, karşılıklı ticarî ilişkilerin başlamasını istemekteydi. Ancak istenen dostluk ve ticari ilişkiler Alâeddîn-i Muhammed tarafından sağlanamadı ve sonucunda Otrar fâciası yaşandı (Şahin, 2016: 119-120; Kırılı, 2019: 104).

Çin'in kuzeydoğusunda Mançu taraflarında oturan Langa ve Solangalar'a ait elçiler şehzâdeyi otağında ziyaret ettiği sırada elinde muhakkak dirsek uzunluğunda ve el genişliğinde fildişinden yapılmış bir levha olmak zorundaydı. Ziyarete bulunan elçi şehzâdeyle konuştuğu müddetçe, elindeki fildişinden yapılmış levhaya bakarak söyleyeceklerini okurlardı. Elçi bu işlevi gerçekleştirdiği esnada ne sağa sola ne de konuşanların suratına bakardı. Bizzat şehzâdenin huzuruna girip çıkarken sadece kendi levhasına bakardı (Wilhem Von Rubruk, 2001:76).

2.6. Safir Taşı

2.6.1. Safir Taşının Adlandırılması

Yunanca “sappheiros” yani mavi anlamından türetilen safir, gök yâkût olarak adlandırılmaktadır. Bu adlandırmanın sebebi mineral bakımından yâkût taşıyla benzerlik göstermesidir. Yâkût genel olarak al, gök, sarı olmak üzere üç renkte olur. Gök renkte olan yâkût (safir) oldukça kıymetlidir (Marco Polo, 2015: 168; Bingül, 1939, 257; <https://www.makaleler.com/safir-nedir-ozellikleri-nelerdir> (31.07.2020 10:42) .

Safiri sadece gök rengiyle ifade etmek yanlış olacaktır. Çünkü safir, menekşe yeşil sarıya yakın bir renkte olabilmekteydi. Ancak en değerli olanı mavi olanıdır (Bora, 2013: 28; <https://www.asirani.com/fa/news/519389> 31.07.2020 17:58).

2.6.2. Safir Taşının Tarihçesi

Dünyanın en değerli taşlarından biri olan safir, M.Ö. 800'lü yıllardan bugüne tanınan önemli bir madendir. Safir tarih boyunca, süs eşyası olarak tanınmada farklı şekilde de kullanıldığı görülmektedir. Safirin kötü güçlere karşı koruduğuna inanılmaktaydı. Bu sebepten eski Çağ'da Persler, Grek tehdidine karşılık yanlarında safir taşıdıkları gibi Orta Çağ Avrupası'nda papazlar kötü güçlere karşı safir taşı mücevher olarak takmaktaydı. Osmanlılar döneminde ise safir gözde takılar arasında yer almaktaydı (<https://www.makaleler.com/safir-nedir-ozellikleri-nelerdir> 31.07.2020 10:42).

2.6.3. Safir Taşının Renkleri

Safir, genel olarak mavi olarak nitelendirilmektedir. Ancak kaynaklar sadece mavi değil mor, pembe, beyaz, yeşil ve portakal renginde olduğunu kaydetmişlerdir. Bazı safirler gündüz yeşil gece ise menekşe mavisi renginde görünmekteydi. Sadece safir kırmızı renkte bulunmamaktadır. Çünkü kırmızı renkte olduğu zaman yâkût ismi veriliyordu (Victoria, 2006: 258).

2.6.4. Safir Taşının Bulunduğu Yerler

Hindistan'ın güneyinde bulunan Serendib Adası'nda safir madeni bulunmaktaydı (Marco Polo, 2015: 168; Victoria, 2006: 243,249, 250). Hindistan'da kıymetli safir madeni bulunmakla birlikte dünya rezervinin yüzde ellisini Afrika ve Madagaskar oluşturmaktadır. Afganistan'ın doğu vilâyetleri Bedeşan, Penşîr, Nûristan'da kıymetli taşlar bulunduğu gibi Penşîr ve Bedeşan'ın güney bölgesinde safir bulunmaktaydı (Marozzi, 2006: 138, 412; Afganistan İslâm Cumhuriyeti Sanat ve Ticaret Bakanlığı, Afganistan'ın Milli Stratejik İhracatı, 2022-2018: 2, 9).

2.6.5. Safir Taşının Toplanması

Serendib bölgesinde safir toplamak için belirli bir jeolojik zamanın geçmesi gerekmektedir. Bu zamanın geçmesinin ardından ana kayalardan kopan safirler, tepelerden aşağı kayarak nehirlerle dolmaktaydılar. Safir toplayıcıları nehirlerin sığ olan bölgelerinde safiri toplamaktaydılar. Nehirlerin sığ olan kesimlerinin seçilmesinin sebebi ise suyun çok ve hızlı olduğu dönemde taşların sürüklenerek denizlere akmasındandı (Victoria, 2006: 274-276).

Safir'in toplandıktan sonra çarşı pazarlarda ticareti yapılmaktaydı. Herât, Asya'nın en hareketli ticaret yollarından birisinin kollarının üzerinde bulunduğu gibi refah seviyesi yüksek bir kentti. Bunun yanında Herat hazineleriyle ün salmış, tüm civarda gıptayla bakılan bir kentti. Bunların en başında dokuma işleri geliyordu. Ayrıca şehirde ticarî faaliyetler oldukça yaygındı. Çarşı ve pazarlar; maden, değerli taş altın, gümüş, yâkût, firûze, safir ve kavun, üzüm, nar, kayısı ve elma satıcılarıyla dolup taşıyordu (Marozzi, 2006:127-128).

2.6.7. Safir Taşının Süs Eşyası Olarak Kullanımı

Selçuklu Devleti'nde safir taşının süs eşyası olarak kullanıldığına dair bilgiler bulunmaktadır. XII.-XIII. yüzyıl İran ve Selçuklu yüzükleri safir ile süslenmekteydi. Bu süslemede safirin kullanımı yüzüklere farklı bir renk katmıştır (Büyükyazıcı ve Altuntaş, 2019: 1767). Ayrıca safir taşı değerli taşlarda yerleştirmek anlamına gelen mıhlama yöntemi ile metal taş yuvalara yerleştirilmekteydi (Yeşilmen, 2018: 84).

Kaynaklar Victoria'da safir taşının süs eşyası olarak kullanıldığını belirtmektedirler. Victoria'da eski dönemlerde yöneticiler güçlerini sergilemek için fil sürüleri kullanmaktaydılar. Filleri kullanan sürücüler safir taşıyla süslenmiş görkemli elbiseler giymekteydiler (Victoria, 2006: 246).

2.6.8. Safir Taşının Sağlık Alanında Faydaları

Safir, insanlar üzerinde oluşan stres ve duygu yoğunluğunu gidererek özgürlük hissi uyandırdığına, ve kuvvetlendirdiğine inanılırdı (Pamela& Jonathan, 2000: 152).

2.6.9. Değerli Taşların Benzetme Aracı Olarak Kullanılması

Yukarıda bahsettiğimiz olduğumuz değerli taşlardan bazılarının benzetme aracı olarak kullanıldığı karşımıza çıkmaktadır. Bu başlıkta benzetme aracı olarak kullanılan bu değerli taşları ele almış bulunmaktayız.

2.6.9.1. İncinin Benzetme Aracı Olarak Kullanılması

İnci her dönem vazgeçilmeyen değerli taşlar arasında yerini korumuştur. Farklı amaçlarda kullanılan incinin benzetim aracı olarak kullanılmasına dair Orta Çağ'da çok fazla örnek bulunmaktadır.

Değerli taşlardan biri olan inci, kutsal kitaplarda benzetme ögesi olarak da gösterilmiştir. İncil'de; göklerin egemenliğinin sahibi bir tüccara benzetilmiştir. “Yine Göklerin Egemenliği, güzel inciler arayan bir tüccara benzer. Tüccar, çok değerli bir inci bulunca gitti, varını yoğunu satın o inciye satın aldı” (Matta: 13:45-46).

Kûran-ı Kerîm'de ise Allâh'ın nurunun inciye benzeyen bir fanus içinde olduğu gayet şu şekilde kaydedilmiştir. “Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir (Bu,) nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruna erıştırir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir” (Kur'an, 24: 35). Orhon Kitâbelerinde Sir Derya Irmağı inci olarak adlandırılmıştır. (Tekin, 1998: 19).

İncinin benzetim amaçlı kullanımına dair bir başka örnek ise Gazneli Mahmud döneminde şu şekilde olmuştur: Gazneli Mahmud Hind seferlerine çıkmadan önce Karahanlılar ile bir antlaşma yaparak, kuzey bölgesini emniyete almıştı. Hatta kurulan bu dostluğu daha da pekiştirmek için İlig Han⁶¹, Sultan Mahmûd'un kızını istemişti. Ancak kurulan bu dostluk beklenildiği gibi devam etmemişti. Sultan Mahmûd'un Horâsân'ı alması sonucu bozulmuş ve ikili karşı karşıya gelmişti. İlig Han'ın savaş alanından kaçması

⁶¹ Eski Türklerde kullanılan bir ûnvandır. Kelimenin sözlük karşılığı devletli olup hükümdar anlamındadır. Birçok Türk devletlerinde bu ûnvana rastlanılmaktadır (Taşağıl, 2000: 108).

itibariyle Sultan Mahmûd kardeşi Togan Han hakkında bir araştırma yapılmasını emretmişti. Togan Han, kardeşi gibi Sultan Mahmûd'a karşı olmadığını belirtmekle beraber kardeşinin sergilediği tavırdan rahatsız olduğunu bildirmişti. Onun bu davranışı İlig Han'ı telaşlandırmış ve iki kardeşle Sultan Mahmûd'a elçiler göndermişlerdi. Sultan Mahmûd'un elçileri huzuruna kabul ettiği toplântı salonu o güne kadar görülmemiş şıklıkta olmakla beraber, birbirinden değerli eşyalarla süslenmişti. Toplantı salonunda bulunan inci gibi dizilmiş hizmetçiler, kâselere şarap koyarak orada bulunan kişilere ikram etmekteydiler. Böyle bir ihtişamı gören elçiler büyük bir korku ve şaşkınlık içerisinde geri dönmüşlerdir (Mîrhând, 2019a: 81-84).

Bir başka örnek ise Al- Bondârî'nin eserinde şu şekilde anlatılmıştır: Sultan Tuğrul Bey, Altuncan Hatun'un vasiyeti üzerine halifenin kızı Seyyide'yi istediğinde büyük bir tepki ile karşılaşmış halife böyle bir durumun daha önce gerçekleşmediğini, Tuğrul Bey'in bu izdivaç teklifinden vazgeçmesi gerektiğini vurgulamıştır. Tüm ısrar ve çabalara rağmen bu izdivaç gerçekleşmiş olsa da Sultan Alparslan döneminde bu izdivaç teklifi 464/1071-1072 tarihinde Bağdad Halîfesi Kâim Biemrillâh tarafından Sultan Alparslan'a iletilmiştir. Halife Kâim Biemrillâh, Sultan Alparslan'ın kızını veliahtı olan Muktedi Biemrillâh'a istemektedir. Sultan Alparslan bu teklifi aldığı anda bu duruma çok sevinerek olumlu cevabını halîfeye iletmış ve Nîşâbûr yakınlarında nikâh merasimi gerçekleşmiştir. Sultan Alpaslan, 6 Rebiulevvel 465/20 Kasım 1072 tarihinde sabah erkenden kalkıp sevinç elbiselerini giyip oturdu. Bondârî; Alparslan'ın kendisine hazırlanan sofrada iri inci taneleri gibi dizilen seçilmiş kişiler hazır bulunduğunu kaydetmiştir (Al-Bondârî, 1999: 44-46).

Selçuklular döneminde incinin benzetim aracı olarak kullanılmasına diğer bir örnek ise Melikşah döneminde şu şekilde gerçekleşmiştir: Sultan Alparslan'ın ölümü üzerine yerine oğlu Melikşâh (1072-1092) tahta geçti. Tahta geçtikten sonra Bağdad'a üç sefer gelmiş, her gelmesinde Bağdad halkı fiyatların artacağından ve askerlerin itaatsiz davranacağından korkmuşlardır. Ancak bu düşünceler gerçekleşmedi. Hatta o kadar sıkı ilişkiler kurulmuştu ki Selçuklu askerleri geldiğinde özellikle onlardan alışveriş yapmaktaydılar. Bu sebeple Selçuklu saltanatında Melikşâh günlerinin gerdanlıkta bulunan inciler gibi olduğu, adil sultan olarak anıldığı belirtilmektedir (Sevim ve Merçil, 1995: 134).

İbn Battûtâ, Bağdad şehri hakkında gördüklerini anlatırken Bağdad'ın harap edilerek eski şeylerin kalmadığını, şehrin doğu ve batı yakası arasında bulunan Dicle Nehri'nden

başka çekici bir güzelliğin bulunmadığını bu sebeple Dicle'nin parlak bir inci gerdanlığa benzediğini kaydetmiştir (İbn Battûta, 2018: 217).

İran'ın meşhur şairlerinden olan Hâce Selmân-ı Sâvecî⁶², Save'den Bağdad'a gelerek Şeyh Hasan Büzürg ve Dilşad Hâtûn'un himayesine girmiştir. Emîr Şeyh Hasan'ın büyük oğlu Sultan Üveys, Hâce Selmân'dan şiir ilmini öğrenir ve hiç yanından ayrılmazdı. Hâce Selmân'ın şeyh Üveys ve Dilşad Hâtûn'un nezdinde mevkisi çok büyüktü. Hâce Selmân, Sultan Üveys ve annesi Dilşad Hâtûn'un emriyle Zahr-i Faryabî'nin kasîdelerine güzel nazireler yazmıştır. Yazdıklarından bir örneği şu şekildedir:

“Akik gibi olan dudakların inci kutusuna can nakdini koydu. O kıymetli bir mal buldu. İşte bunun için onu böyle gizli bir yere koyup sakladı. Dudağın, o kutunun üstüne la'lden bir kilit vurdu. Benin, onun üstüne anberden bir mühür bastı” (Devletşah, 1977/2: 312-316).

Divan edebiyatı şâirleri tarafından inci, sevgilinin dişlerine benzetilmiştir. Şair Senaî Gaznevî'nin şiirlerine bakıldığında sevgilinin dişini, sözünü inciye benzetmiştir. (Esen, 2020: 1257).

İncinin benzetim aracı olarak kullanılmasına dair son örnek Timurlular dönemine aittir. Timur Devleti'nin başkenti Semerkand; Timur'un gözbebeği, doğunun incisi olarak adlandırılmaktaydı. Herât şehri de inci tanesine benzetilmektedir. Bu bağlamda İran atasözü İran hakkında şöyle söylemektedir: “Dünya ummandır. O ummanın içerisinde bir inci tanesi vardır. O inci tanesi Herât'tır” (Marozzi, 2006: 125, 127).

2.6.9.2. Mercanın Benzetim Aracı Olarak Kullanılması

Mercan birçok alanlarda kullanıldığı gibi bazı dönem şâirleri tarafından da benzetme aracı olarak da kullanılmıştır. Merv bölgesinde bulunan Ebû Sâ'id Ebul-Hayr'ın da mezarının bulunduğu Haverân kasabasındaki âlimler için şu şiir söylenmiştir, (Hamza, 2008: 178-179).

Sabaha kadar ava çıktı Haverân toprağına

⁶² Tahran'ın 125 km. güneybatısında yer alan Sâve şehrinde doğdu. Babası Hâce Alâü'ddîn Muhammed Sâvecî, Tebriz'deki İlhanlılar'ın sarayında maliye işlerinde görevli idi. Sultanlar onun ailesine çok hürmet ederlerdi. İlhanlı Devleti'nin yıkılması üzerine 744/1343 yılında Bağdat'a Celâyirli Devleti'nin kurucusu Şeyh Hasan-ı Büzürg ve onunla evlenen Dilşad Hâtûn'un sarayına gitti. Sarayda melikü's-suarâ makamına ulaştı ve hükümdarın oğlu Üveys'in eğitimiyle meşgul oldu (Devletşah, 1977: 312-316; Karaismailoğlu, 2006: 446-44).

Geceleyin buldu kendine dört güneş
 Hâce gibi Ebu Ali Şâdanî Kur'ân bekçisi
 Esad Mihine gibi müftü buldu
 Temiz bir sâfî sultanı tarikat bu Sâîd
 İftiharlı bir şâir Horâsânî Enverî
 Mutlu ol ey Haverân'ın suyu toprağı
 Deniz gibi toprağında da mercan var

2.6.9.3. Fildişinin Benzetme Üyesi Olarak Kullanılması

Fildişi genel olarak seyyahlar tarafından misk hayvanlarının boynuzları ve kazma dişlerine benzetilmektedir. Bu konuda Süleyman et-tâcir; en kıymetli misk taşlarının misk keçileri tarafından bırakıldığını, misk keçilerinin boyunun, renginin, ayaklarının inceliği ve tırnak yapısının diğer keçilerden farklı olmadığını çenesinde öne doğru uzanmış iki ince beyaz boynuz bulunduğunu, bu boynuzların fildişlerini andırdığını, Marco Polo ise; Büyük Kağan'a bağlı olan Sning kentinde Misk üreten antilop'a benzeyen bir hayvan olduğunu, bu hayvanın keçiden büyük olmadığını çenesinde fildişi parlaklığında kazma dişlerinin olduğunu kaydetmiştir (Süleyman et-tâcir, 2012: 56-57; Marco Polo, 2015:

SONUÇ

Araştırmaya çalıştığımız bu araştırmada değerli taşlar ele alınmıştır. Yapılan araştırma sonucunda değerli taşlara insanların ilgilerinin çok eski çağlara dayandığı görülmüştür. Orta Çağ İslâm dünyasında insanların önemli bir geçim kaynağı halinde gelen değerli taşlar bulundukları coğrafi bölgelere ticarî bakımdan önem kazandırmış olsada süs eşyasından dînî motiflere, sağlık alanından hediyeleşmeye ve daha birçok alanda da kullanılmıştır. Görkemli kabul törenlerinde, hükümdarlara sunulan hediyelerin en başında değerli taşlar gelmektedir.

Değerli taşlara sahip olmak aynı zamanda zenginlik işaretiydi. Birçok Orta Çağ kaynağı özellikle seyyahlar bu konulardan sıkça bahsetmişlerdir. Bu taşların kıymetini belirlemede en önemli unsur doğadaki miktarları ve görünüşleriydi. Doğada az bulunan değerli taşlar kıymetini hiçbir zaman kaybetmemekle beraber nadir ve güzel olanı, çıkarılan bölge hükümdarlarının hazinelerinde bulunduğu gibi hükümdarın has adamları tarafından özenle korunmaktaydı. Bazı hükümdarlar da hazineden çok vergiye önem vermektedirler. Özellikle inci toplamasından sonra incilerden beşte bir vergi tahsis edildikten sonra tüccarlara incileri satması için izin verilmekteydi.

Taşlar içerisinde en geniş yer tutan inci taşıdır. Birçok kültürde farklı amaçla kullanılan inci her yaştan mücevheri olmuştur. Bunun yanında mercan, yâkût, Yeşim Taşı, fildişi ve safirde çok önemli bir yer tutmaktaydı. Bu değerli taşlar Orta Çağ'da hemen hemen bütün toplumlarda önemli bir kıymet arz etmekteydi.

Bu kadar kıymetli olan taşların işlenmesinde maharet isteyen bir işti. Genel olarak değerli taşlar parlatma, cilalama ve delme işleminden sonra çeşitli dekoratif ve takı malzemesi olmaktadır. Ancak bu değerli taşlar içerisinde inci ve yâkût taşının delinmesi özel bir maharet gerektirmekteydi. Çünkü bu delim işlemlerinde sanatkarlar hayatlarını tehlikeye attıkları gibi taşa zarar vermemek için özen göstermekteydiler. İncinin delme işinde çıraklara büyük görevler düşmekteydi. Zira ustalar hata yapmamak için genellikle inciye çıraklarına deldirmekteydiler. Çünkü çırakların kırma korkusuyla daha dikkatli çalışacaklarına inanmaktaydılar. Hatta çırakların bu zorlu süreçte dikkati dağılmasın diye yanlarına gidip tokat dahi atmaktaydılar. Yâkût delinmesi ise zehirlenmelere imkân vermektedir. Özellikle bu durum kuyumcular için bir tehlike arz etmekteydi. Çünkü kuyumcular delme işlemi sırasında ağızları ile ıslatıp temizleme alışkanlıkları vardı. Bu durum onlar için hayati risk

sunmaktaydı. Taşlar kıymetli olduğu için zaman zaman sahteleri de yapılmaktaydı. Özellikle Yeşim Taşı yağmur yağdırmada kullanıldığı için bu taşın sahteleri yapılmıştır. Bu durum da kargaşaları beraberinde getirmiştir.

Bu dönemde inci, mercan, yâkût, Yeşim Taşı, safır pek çok kullanım alanı bulmuştur. Bunlardan birisi de tedavi yöntemleridir. Genel olarak bu taşlar kalp, beyin ve göz gibi birinci dereceden organların tedavisinde kullanılmaktaydılar. Bunun yanında gönülden endişeyi silip insanlara cesaret vermede, zehirlenmelerde, mide ağrılarında ve sindirim bozukluklarında kullanılmışlardır.

Altı ana başlık olarak ele aldığımız bu çalışmamızda taşlar hakkında Orta Çağ kaynakları bilgileri ışığında konu anlatılmaya çalışıldı. Sonraki çalışmalar için katkıda bulunulması dileğimle.

KAYNAKÇA

1.Kaynaklar ve Araştırma Eserler

- Abbas İkbâl Aştîyânî. (1374). *Târih-i Moğol ez Hamle-yi Cengiz tâ Teşkîl-i Devlet-i Timûrî*. Tahran: Müesse-yi İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Abdurrahman İbnü'l- Cevzi (2014). *El-Muntazam Fî Târîhî'l-Ümem'de Selçuklular*. Ali Sevim (Çev.). Ankara: TTK.
- Açıklamalı Kutsal Kitap* (2010). İstanbul: Yeni Yaşam.
- Afganistan İslâm Cumhuriyeti Sanat ve Ticaret Bakanlığı, Afganistan'ın Milli Stratejik İhracatı 2022-2018*.
- Ahmed b. Mahmud (1997). *Selçukname* (Cilt 1-2). Erdoğan Merçil (Çev.). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- AIZIZI, X. (2018). Timurlu Döneminde Orta Asya ve Çin İlişkileri, *Uygur Akademisi*, 1-26.
- AIZIZI, X. (2020). *Ming Yıllığı. Batı İlleri Tezkeresine Göre Elçiler ve Tüccarlar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Aka, İ (2000). Timur Sâdece Bir Asker mi İdi ?. *Belleten*, “14/240”, 453-466.
- Aka, İ. (2017). *Timur ve Devleti*. Ankara: TTK.
- Aksoy, G (2016). *Aristoteles'e Atfedilen Kitâb'ul-Ahcâr Giriş-Çeviri-Değerlendirme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aktan, A (2006). Mu'tazıd-Billâh. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 31, 383-384).
- Alan, H (2007). *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Alican, M (2014). Selçuklu Veziri Amidülmülk Kündirî'nin Yükselişi ve Düşüşü. *The Journal of Academic Social Science Studies*. S 29, 237-259.
- Andican, A. A (2017). Tüzukat-ı Timuri Gerçek Mi ve Geçerli Bir Birincil Kaynak Olarak Kullanılabilir mi?, *Türkiyat Mecmuası*, “27/2”, 33-83.

- Anzerli, C. (2017). *XVII. Yüzyıl Moğol Kroniklerinin Türk-Moğol Adetleri Yönünden Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.
- Arslan, S (2014). *el-Gırnâtî'nin el-Mu'rib Adlı Eserinin Çevirisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Ayan, E (2002). Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Yada Taşı Türkler, *Türkler Ansiklopedisi*, C.3. Ankara.
- Aycan, İ (1996). Haccâc b. Yusuf es-Sekafî. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 14, 427-428).
- Aydın, C. N. (2020). *Timur Dönemi İmar Faaliyetleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aziz B. Erdeşir-i Esterâbâdî (1990). *Bezm U Rezm (Eğlance ve Savaş)*. Mürsel Öztürk (Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Babalık, B. B. (2015). *Osmanlı Kuyumculuğunda Ermeniler ve Bir Ermeni Ailesi Örneği Arslanyanlar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Bakır, A (2000). *Taş ve Toprak Ma'mulleri Sanayi*. Ankara: Bizim Büro.
- Barthold, V. V (1990). *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*. Hakkı Dursun Yıldız (Çev.). Ankara: TTK.
- Barthold, W (2008). *İlk Müslüman Türkler*. İstanbul: Örgün.
- Beyhakî, Ebu'l Fazl Muhammed b. Hüseyin-i (2019). *Târîh-i Beyhakî*. Necati Lügal (Çev.). Ankara: TTK.
- Bingöl, N. R (1939). *Eski Eserler Ansiklopedisi*. C. 3. İstanbul: Çituri Biraderler.
- Bora, R. (2013). *19. Yüzyıl Osmanlı Resim Sanatında Kullanılan Teknikler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bozkurt, N (2011). Taş. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 40, 140). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Büyükyazıcı, M. ve Altuntaş, O. (2019). Kuyumculuk Sanatında Mıhlama Tekniği. *Social Sciences Studies Journal*, "5/32", 1765-1774.

- Cengiz İmparatorluğu hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu* (2012). Ankhbayar Danuu (Çev.). Mustafa Uyar (hızl.). İstanbul: Ötüken.
- Ch'ang Ch'un, (2019). *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı Taoist Simyacı Bir Keşifin Türkistan Seyahatnamesi (1221-1224)*. Gülşah Hasgüçmen (Çev.). İstanbul: Kronik.
- Chaliand, G. (2001). *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V. yy- XVI. Yy* (Engin Sunar Çev.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Chase, P. & Jonathan, P. (2000). *Değerli Taşlarla Tedavi Yöntemleri*. Tutku Çetin (Çev.). İstanbul: Arıtan.
- Ciner, O (2018). *El-Makdisî'nin Ahsenü't-Tekâsîm Fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm İsimli Eserinin Değerlendirilmesi ve Türkçe Tercemesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Clot, A (2007). *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*. Nedim Demirtaş (Çev.). Akın Terzi (hızl.). İstanbul, Tarih Vakfı Yurt.
- Corci, Z (2015). *İslâm Uygarlıkları Tarihi* (Cilt 2). Necdet Gök (Çev.). 2. Baskı, İstanbul: İletişim.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik (2013). *Tarih-i Cihan Güşâ*. Mürsel Öztürk (Çev.). Ankara: TTK.
- Çakan, V (2009). *Orta Asya Türk Tarihinin Kaynakları*. Ankara: Binbil.
- D'ohsson, A. C (2014). *Moğol Tarihi*. Ekrem Kalan (hızl.). İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Demir, R ve Kılıç, M (2003). Cevâhîrnâmeler ve Osmanlılar Dönemi'nde Yazılmış İki Cevâhîrnâme, OTAM, "14/14", 1-64.
- Devletşah-ı Semerkandî (1977). *Devletşah Tezkiresi*. C. 2. Necati Lugal (Çev.). İstanbul: Kervan Yayın ve Kitapçılık Neşriyat.
- Eberhard, W (2000). *Çin Simgeleri Sözlüğü*. Sabri Gürses vd. İstanbul: Kabalcı.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî (2018). *İbn Battûta Seyahatnamesi*. A. Sait Aykut (Çev.). 8. Baskı, İstanbul: YKY.
- Ebu Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî (2013). *Tarihi Buhara*. Erkan Göksu (Çev.). Ankara: TTK.

- Ebû Bekr-i Tihranî (1999). *Kitab-ı Diyarbekriyye*. Mürsel Öztürk (Çev.). Ankara: TTK.
- Ebû Hâmid Muhammed el-Gırnâtî (2015). *Tercume-i Tuhfetü'l-Elbab ve Nuhbetü'l-A'cab Gırnâtî Seyahatnamesi*. Sadık Yazar (hızl.). İstanbul: Büyüyen Yay.
- Ebû'l Kasım Abdullah Kâşânî (1385). *Arais El Cevahir ve Nefaisel Tayeb*. Tahran.
- Ebu'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî (2017). *Kitâbu'l-Cemâhir fî Ma'rifet'l-Cevâhir (Kıymetli Taşlar ve Metaller)*. Emine Sonnur Özcan (Çev.). Ankara: TTK.
- Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî (2011). *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*. Şerafettin Yaltkaya (Çev.). İstanbul: Yeditepe.
- Ebû'l-Fidâ (2017). *Ebû'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)*. Ramazan Şeşen (Çev.). İstanbul: Yeditepe.
- Eğitim Atölyeleri ve 34. Toplantı ve 2. Uluslararası Yer Bilimleri Kongresi(1396)*. Tahran.
- Eker, A. F. (2010). *A'lâkî'n Nefîse" Adlı Eseri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Ekinci, C. (2019). *Osmanlı Sarayında ve Osmanlı Ümerası Arasında Altıb ve Mücevher Kullanımı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- El-Gamdi, Sa'd b. Muhammed (1986). Meyyafarikin'de Kahramanlık ve Fedakârlık. Mehdi İlhan (Çev.). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, "29/47", 227-242.
- Ercilasun, K. (2013). *Tarihin Derinliklerinden 19. Yüzyıla Kâşgâr*. Ankara: TTK.
- Erkan, A. (2013). *Alfabetik- Renkli Arapça-Türkçe Büyük Sözlük*. İstanbul: Yasin.
- Eroğlu, T. (2017). *İlhanlılar Döneminde Doğu Anadolu Şehirleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Esen, P. S. (2020). Senâi-Yi Gaznevî'nin Gazellerinde Değerli Taşlarla Süslenmiş Beyitler. *Şarkiyat*, "12/4", 1255-1268.
- Esin, E (1978). *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş (Türk Kültürü El Kitabı, II. Cild I/b'den Ayrı Basım)*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Eycil, A. ve Us, Ü (2019). İslamiyet Öncesi Türk Tarihinde Sanatı Etkileyen Unsurlar, *Asia Minor Studies Journal*, "7/1", 81-94.

- Fayda, M (1996). Fil Vak'ası. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 13, 70-71).
- Fidan, A (2015). *Hâce İmâm Zahîru'd-dîn Nîşâbü'rî' nin Selçuknâme'si (İnceleme-Çeviri)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Fildişi ve Fidişi Türevleri için Tanımlama Klavuzu* (1999). Yeniden Basım.
- Finlay, V. (2006). *Mücevherlerin Gizli Tarihi*. Enver Gürsel (Çev.). İstanbul: Pegasus.
- Gıyaseddin Nakkaş. (2013). *Hıta Sefaretnamesi*. Betül Mutlu (Çev.). Ankara: TTK.
- Golden, P. B (2018). *Dünya Tarihinde Orta Asya*. Yahya Kemal Taştan (Çev.). 3. Baskı. İstanbul: Ötüken.
- Gökalp, Z (1974). *Türk Medeniyeti Tarihi*. C.1. İstanbul: Türk Kültür.
- Göksoy, İ. H (2009). Sri Lanka. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 37, 425-428).
- Gömeç, S. Y (2019). Türklerde Töz, Fal ve Yadacılığa Dair Bazı Tespitler, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, "11", 11-62.
- Gregory Abûl-Farac (1999). *Abû.'l-Farac Tarihi* (Cilt 1). Ömer Rıza Doğrul (Çev.). 3. Baskı, Ankara: TTK.
- Güler, Ö. (2019). Moğollar, Altın Orda ve İlhanlı Devletleri Döneminde Ortaçağ'da Karadeniz Ticareti, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, 23-35.
- Güllü, H. A. *İbnü'l Fakih ve Eseri "Kitabü'l-Büldan*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Gündüz, Ş (2008). Sâbiilik. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 35, 341-344).
- Hamdullah Müstefî-yi Kazvinî, (2018). *Târih-i Güzide*. Mürsel Öztürk (Çev.). Ankara: TTK.
- Hamza, Muharrem (2008). *Hamdullah Müstevfî ve eseri "Nüzhet'ül-Kulûb*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Hasan-ı Rumlu (2020). *Ahsenü't Tevârih*. Mürsel Öztürk (Çev.). Ankara: TTK.
- Herbet, S. Zım.& Shaffer, Paul R (eds). *Kayaçlar ve Mineraller, Bilinen Mineraller, Kıymetli Taşlar, Cevherler ve Kayaçlar Klavuzu*. New York ile Mukavele yapılarak M.T.A Enstitüsü tarafından yayımlanmıştır.

- Humar, K. C. (2020). *Timur Devletinde Elçilik Müessesesi ve Haber Alma Teşkilatı*. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hunkan, Ö. S (2011). *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*. 3. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- İbn Hurdazbih (2008). *Yolar ve Ülkeler Kitabı (el-Mesalik ve'l-Memâlik)*. Murat Ağarı (Çev.). İstanbul: Kitabevi.
- İbnü'l- Verdi (2017). *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*. Mustafa Alican (Çev.). 2. Baskı, İstanbul: Kronik.
- İbnü'l-Esir (1991). *İslâm Tarihi (El Kâmil Fit-Tarih)*. (Cilt IX-X). Abdülkerim Özaydın (Çev.). İstanbul: Bahar.
- İlhan, E (1990). Ak-Koyunlu Devletinin Kurucusu Kara-Yülük Osman Beyin Hayatı ve Faaliyetleri (?-1435). *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, “34/1-2”, 99-108.
- İmad Ad-Dîn Al-Kâtip Al-IsfaHani'ni Al-Bondârî (1999). *Zubdat Al-Nuşra Va Nuhat Al'Usra(Irak ve Horosan Selçukluları Tarihi)*. Kıvameddin Burslan (Çev.). Ankara: TTK.
- İnan, A (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. 3. Baskı. Ankara: TTK.
- İşman, S. A (2020). Jewels of Renaissance and Baroque: Pearls and Corals in the European Art of Painting, *Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, “4”, 10-28.
- Johannes, J (2020). *Timur'un Sarayında Fransa'ya gönderdiği Elçinin Kaleminden Emîr Timur'un Hayatı, Devleti ve Halkı*. Ahmet Deniz Altunbaş (Çev.). İstanbul: Kronik.
- Kâbil Vilayetinin Maden Kaynakları*. (1977). Afganistan İslam Cumhuriyeti Maden ve Petrol Bakanlığı Bilgi ve Halkla İlişkiler Daire Başkanlığı: Afganistan.
- Kafesoğlu, İ (1998). *Türk Milli Kültürü*. 16. Baskı. İstanbul: Ötüken.
- Kanar, M (2009). *Arapça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say.
- Kanar, M (2019). *Farsça Türkçe Sözlük*. 5. Baskı, İstanbul: Say.
- Karaismailoğlu, A (2006). Selmân-ı Sâvecî. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 39, 446-447).

- Karaman, H., vd (hızl) (2018). *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı
- Kâşgarlı Mahmûd (2005). *Divânü Lugâti 't-Türk*. İstanbul: Kabalcı.
- Kaya, L. G. (2009). Timurluların İslam Maden Sanatına Katkıları, *Bilig Türk Dünyası*, “48”, 53-72.
- Kemikli, B (2017). Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, “16/1”, 19-36.
- Kerman Madeni, *Maden Kaynakları ve Enerji Rezervleri Uygarlığın ve Kalkınmanın Temeli*.
- Kılıç, S (2011). Takılarda Kullanılan Organik ve Mineral Taşların İnsan Üzerine Etkileri, *Karadeniz Araştırmaları*, “29”, 129-130.
- Kırbıyık, M (2007). Bazı XVI. Yüzyıl Divanlarında Kıymetli Taşlar, *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, “0/18”, 61-75.
- Kırca, C (1998). Âd. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 1, 333-334).
- Kırca, C (2009). Semud. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 36, 500-501).
- Kırlı, E. (2019). Cengiz Han'ın Hayatı ve Askeri Seferleri, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi*, “11/16”, 84-111.
- Kırlı, E. (2019). Cengiz Han'ın Hayatı ve Askeri Seferleri, *Esogütü*, “2/1”, 84-111.
- Kitapçı, Z (1994). Asrın Olayı. Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Halife El-Kâim'in Kızı Seyyide İle Evlenmesi ve Bazı Tarihî Gerçekler, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, “1”, 13-42.
- Klausner, C. L (2019). *Selçuklularda Vezîrlik 1055-1194 Sivil İdare Üzerine Bir Araştırma*. Mehmet Fatih Baş ve Sinan Tarıfçı (Çev.). İstanbul: Kronik.
- Kobyay, E. Ş (2014). *Türkiye'de Yağmur Törenleri ve Yağmurlarla İlgili İnanışlar*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kubat, L (2014). *Geçmişten Günümüze Doğal Taşlar ve Isparta Gönen Trakitinin Seramik Bünyelerde kullanımı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Isparta.

- Kucur, S. S (2001). İsmâil b. Ahmed. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 23, 84-85).
- Kurt, H (2003). Sâmanoğulları Hükümdarı İsmâil b. Ahmed'in Hakimiyet Mücadelesi. *AÜİFD*, " S. 1", 1-13.
- Macit, E. (2012). *Timurlu Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Endüstriyel Hammaddeler Alt Komisyonu Diğer Endüstri Minaralleri Çalışma Grubu Raporu, (Asbest, Bentonik, Fluorit, Diatomit (Kızılgur), Kalsit, Kıymetli ve Yarı Kıymetli Taşlar (Süs Taşları), Lityum, Zirkonyum ve Hafniyum* (1996). Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Plânlama Teşkilatı.
- Marco Polo'nun Geziler Kitabı* (2015). Ömer Güngören (Çev.). İstanbul: Yol.
- Marozzi, J.(2006). *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatih*. Hülya Kocaoluk (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Meneşeli, M (2007). *Doğu Anadolu Bölgesi Erzurum İli Oltu Taşı İşletmeciliği ve Kullanım Alanlarının El Sanatları Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Merçil, E (1989). *Gazneliler Devleti Tarihi*. Ankara: TTK.
- Merçil, E (2011). *Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri*. Ankara: TTK.
- Minhâc-i Sirâc el-Cüzcânî (2015). *Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*. Erkan Göksu (Çev.). Ankara: TTK.
- Mîrhând, Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd (2019a). *Ravzatu's Safa Gazneliler (Mülûk-i Gazneviyye)*. Erkan Göksu (Çev.). 3. Baskı, İstanbul: Kronik.
- Mirhand, Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd (2019b). *Tarih-i Ravzatü's Safâ Fî Sireti'l-Enbiyâ Ve'l-Muluk Ve'l Hülefâ*. C. 1. Mürsel Öztürk (Çev.). Ankara: TTK.
- Mirza Haydar Duğlat. (2006). *Tarih-i Reşidî*. Osman Karatay (Çev.). İstanbul: Selenge.
- Moğolların Gizli Tarihi* (2019) (Ahmet Temir Çev.). Ankara: TTK.
- Muhammed b. Mahmûd Şirvânî (2012). *Tuhfe-i Murâdî (Cevhername)*. Mustafa Argunşah (hzl). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

- Muinu'd-dîn-i Natanzî (817/1414'ten sonra) (1957). *Müntehabü't-tevârih-i Muinî*. Jean Aubin (Nşr.). Tahran: Kitabfurûş-i Hayyam.
- Müneccimbaşı Ahmet B. Lütfullah (2017). *Camiu'd Düvel Selçuklular* (Cilt 1). İstanbul: Kabalcı.
- Müslüm F. vd (hızl) (1393). Zencan İnci Madeninin Manyetik Verilerinin Üç Boyutlu Modellenmesi ve Doğrulaması, *Keşif Amaçlı Sondaj Verileri. İran Jeofizik Dergisi*, "8/2", 69-56.
- Nâsr-ı Hüsrev (1985). *Sefername*. Abdülvehhab Tarzî (Çev.). İstanbul: MEB
- Nikitin, A (2019). *Üç Deniz Ötesine Seyahat*. Serkan Acar (Çev.). 3. Baskı, Ankara: TTK.
- Nizamüddin Şâmî (1987). *Zafername*. Necati Lugal (Çev.). 2. Baskı. Ankara: TTK.
- Odabaş, M (2017). *Solomon Dov Goitein'e Göre Ortaçağ Müslüman Akdeniz'inde Deniz Ticareti (XI-XIIIYüzyıl)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Opçin, E (2015). *İbn Havkal'ın Sûretü'l-Ard Adlı Eserinin Tercüme ve Değerlendirilmesi. İbn Havkal'ın Sûretü'l-Ard Adlı Eserinin Tercüme ve Değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia İslâm Dünyası Gözlemleri* (2009). Nuh Arslantaş (Çev.). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Öğüt, Salim (1996). Hacerülesved. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 15, 433-435).
- Özaydın, A (1991). Amr b. Leys. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 3, 86-87).
- Özaydın, A (2002). Kündirî. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 26, 554-555).
- Özaydın, A (2006). Mühtedî-Billâh. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 31, 527-528).
- Özdal, A. N (2019). *Ortaçağ İslam Dünyasında Ekonomik Ekosistem*. İstanbul: Timaş.

- Özdal, A. N. (2014). Ortaçağ İslam Dünyasında Farklı İşletmecilik Türleri Yapıları Bir Taslak Çalışması. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, “1/1”, 73-95.
- Özdal, A. N. (2016). *Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar*. İstanbul: Selenge.
- Özdal, A. N. (2018). Müslüman Seyyah ve Coğrafyacıların Gözünden Seylan Adası’nda Doğal Hayat ve Kültürel Yaşam (8.-14. Yüzyıllar), *History Studies*, “10/2”, 129-139.
- Özgüdenli, O (2007). Nişâbur. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 33, 149-151).
- Palabıyık, H (2002). *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*. Ankara: Araştırma.
- Palabıyık, H (2007). Gaznelilerin Hindistan Seferleri. *Ekev Akademisi Dergisi*, “11/32”, 139-152.
- Peker, E. H. (2017). *Yeşim Taşı Ön Türkler ve Türk Tarihinden Kesitler*. İstanbul: Kastaş.
- Pirenne, H (2014). *Ortaçağ Avrupa’sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. Uygur Kocabaşoğlu (Çev.). 7. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Plano Carpını (2018). *Moğolistan Seyahatnamesi 13. Yüzyılda Avrupa’dan Orta Asya’ya Yolculuk*, Tercüme ve Notlar. Ergin Ayan (Çev.). 2. Baskı. İstanbul: Kronik.
- R.F., Seymes (2000). *Taşların Dünyası (Eyewitness Rock and mineral)*. Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Râvendî (Muhammed b. Ali b. Suleyman er-Râvendî) (2020). *Rahât-Üs-Sudûr ve Âyet-ûs-Sûrûr, (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç alameti) C. I-II*. Ahmet Ateş (Çev.). Ankara: TTK.
- Reşîdüddîn Fazlullah (2010). *Câmiut Tevârih Selçuklu Devleti*. Erkan Göksu (Çev.). İstanbul: Selenge.
- Reşîdüddin Fazlullah (2013). *Câmiu’t-Tevârih (İlhanlılar Kısım)*. İsmail Aka (Çev.). Ankara: TTK.
- Ruy Gonzales de Clavijo (1993). *Anadolu, Orta Asya ve Timur*. Ömer Rıza Doğrul (Çev.). İstanbul: Ses.
- Safıyyüd’dîn Abdü’l-mü’mîn b. Abdü’l-hakk el-Bağdâdî (2014). *Merâsidü’l-İttılâ’alâ Esmâi’l-Emkine Ve’l-Bikâ*. C. I. H. İbrahim Gök (Çev.). Ankara: TTK.

- Saltan, M (2015). *el-Mesâilil ve'l-Memalik'in Tercüme ve değerdendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Sarıkaya, F (2008). *Abbasilerde Denizcilik (750-1258)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Semenov, A. A. (1960). Gûr-i-Emîr Türbesinde Timur'un ve Ahfadının Mezar Kitabeleri, *Belleten*, "24/93", 139-169.
- Sevim, A (1989). *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*. 2. Baskı. Ankara: TTK.
- Sevim, A (1993). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*. 2. Baskı. Ankara: TTK.
- Sevim, A (2018). *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*. 3. Baskı. Ankara: TTK.
- Sevim, A. ve Merçil, E (drl.) (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara: TTK.
- Seyyid, E. F (2000). İskenderiye. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 22, 574-576).
- Sıbt İbnu'l- Cezvî (2011). *Mir'âtü'z- Zamân Fî Târîhi'l- Âyân'da Selçuklular*. Ali Sevim (Çev.). Ankara: TTK.
- Simon de Saint Quentin (2006). *Bir Keşîş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*. Erendiz Özbayoğlu (Çev.). Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı.
- Soylu Taşlar* (2003). Antikdekor Mücevher eki.
- Spuler, B (2011). *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*. Cemal Köprülü (Çev.). Ankara: TTK.
- Strange, G. L (2015). *Doğu Hilâfedinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya, İslâm Fetihlerinden Timur zamanına kadar)*. Adnan Eskikurt, Cengiz Tomar (hızl.). İstanbul: Yeditepe.
- Suyûtî, Celâleddîn (2001). *Halifeler Tarihi*. İstanbul Kabalcı.
- Süleyman et-tâcir (2012). *Doğunun Kalbine Seyahat Çin ve Hind Ülkeleri Hatıraları ve İlaveleri*. Ramazan Şeşen (Çev.). İstanbul: Yeditepe.

- Şadruddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali El-Hüseyni, (1999). *Ahbârü'd-Devleti's Selçukiyye*. Necati Lugal (Çev.). 2. Baskı, Ankara: TTK.
- Şahin, M (2013). Büyük Selçuklu Devleti Vezîri Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasal, Sosyal, Dini ve Kültürel Hayattaki Rolü (1018-1092). *History Studies*, “5/6”, 225-245.
- Şahin, M (2014). Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, “54/1”, 21-40.
- Şahin, M (2016). Bir Yeniden Diriliş Öyküsü: Parvan Savaşı, *Turkish Studies*, “11/16”, 115-130.
- Şahin, M (2017). *Serbedârîler Dar Ağacınının Gölgesinde Kurulan Bir Devlet*. İstanbul: İdeal Kültür.
- Şahin, M (2020). Bir Sultan, Bir Acı Aşk Hikâyesi, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, “23”, 343-379.
- Şebankâreî, Muhammed (2009). Selçuklular. Ahmad Hesamipour (Çev.). *Tarih Okulu Dergisi*, “2009/4”, 137-161.
- Şeker, M (1998). Hil'at. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 18, 22-25).
- Şen, Z (2014). Haccac b. Yusuf ve Mushaf Tarihindeki Yeri. *Turkish Studies*, “9/5”, 1867-1894.
- Şerefüddin Ali Yezdî (2013). *Emîr Timur (Zafername)*. Ahsen Batur (Çev.). İstanbul: Selenge.
- Şeşen, R (2019). *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*. 9. Baskı, İstanbul: Yeditepe.
- Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî (2014). *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*. Ahsen Batur (Çev.). İstanbul: Selenge.
- Şirin Beyanî (1370). *Din ü Devlet der İran Ahd-i Mogul: Siyâset-i Hâricî İlHanân der Cihan-ı İslâmî* (Cilt 1). Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî.
- Şirin Beyanî (2018). *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*. Mustafa Uyar (Çev.). Ankara: TTK.
- Tacü's Selmânî (1999). *Tarihnâme*. İsmail Aka (Çev.). 2. Baskı. Ankara: TTK.
- Tanyu, H (1968). *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

- Taşagıl, A (1998). Hoten. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 18, 251-253).
- Taşagıl, A (2000). İlig. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 22, 108).
- Tekin, T (1988). *Orhan Yazıtları*. Ankara: TTK.
- Tokan, Ö (2018). Sultan Sencer Dönemi (1118-1157) Selçuklu Vezîrleri, *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, “1”, 147-164.
- Topçi, A (2008). *Moğol Tarihi*. Tuncer Gülensoy (Çev.). Ankara: Kültür Ajans.
- Turan, O (1969). *Selçuklular ve Türk-İslâm Medeniyeti*. 2. Baskı. İstanbul: Turan Neşriyat.
- Urfalı Mateos (2019). *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*. Hrant D. Andreasyan (Çev.). Edouard Dulaure, Halil Yinanç (Notlar.). 4. Baskı, Ankara: TTK.
- V., Minorsky (2018). *Hudûdü’l-Âlem Mine’l-Meşrik İle’l-Magrib*. Murat Ağarı (Çev.). İstanbul: Kitabevi.
- Velioğlu, T. ve Çelik N. (?). (der). *Süstaşları*. Ankara: M.T.A Genel Müdürlüğü Tabiat Tarihi Müzesi Mineroloji-Petrografi Birimi.
- Wilhem Von Rubruk (2011). *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*. Ergin Ayan (Çev.). İstanbul: Ayışığı.
- Yeşilbağ, S (2019). Muhibbî Dîvân’ında Değerli Taşlar, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, “22”, 689-712.
- Yeşilmen, N. (2018). *Takının Tarihsel Gelişim Süreci ve 21. Yüzyıl Takı Anlayışı: Seramik-Metal Kili ile Çağdaş Takı Yorumları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir.
- Yıldırım, K (2013). *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*. İstanbul: Ötüken.
- Yılmaz, A. (2020). *Türk Kültüründeki Hediyeleşme Geleneğinin Gazneliler’e Yansıyan Uygulamaları*. IV. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Kıbrıs.
- Yılmaz, A. (2021). *Gazneli Sultan I. Mesûd’un Evlilikleri*. Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler-II. (Ayşe Çatalcalı Ceylan, Gözde Sunal (edt.), Gece.

- Yılmaz, B. (2019). *Moğolların Türkistan Fethi ve Sonuçları (13.-14. Yüzyıllar)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.
- Yuvalı, A. (2017). *İlhanlı Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Zarcone, T. (2007). *Yeşim Taşı Yolu*. Canan Çankaya (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası.

2.İnternet Kaynakları

- (<https://www.asiriran.com/fa/news/519389/31.07.2020> 17:58).
- (<https://www.degerlitaslar.gen.tr/> 15.10.2019, 14:46).
- <https://www.makaleler.com/> (31.07.2020 10:42) .
- <http://www.mta.gov.tr/>(15.10.2019,14:45);
- <https://www.istiridyeinci.com.tr/>(13.01.2020, 15:09).

3.Sesli ve Görüntülü Kaynaklar

- Haydi Bak (Kanal) (2019). Değerli Taşlar Nasıl Anlaşılır. Youtube (12.02.2021).
- Spiritüeller (Kanal) (2019). İncinin İnanılmaz Gücü. Youtube (12.02.2021).
- Belgesel Günlüğü (Kanal) (2019). Doğal İnci Nasıl Oluşur Youtube. (12.02.2021).
- Nasıl.com (Kanal) (2018). Mercan Taşının Özellikleri. Youtube (12.02.2021).

EKLER

Ek-1

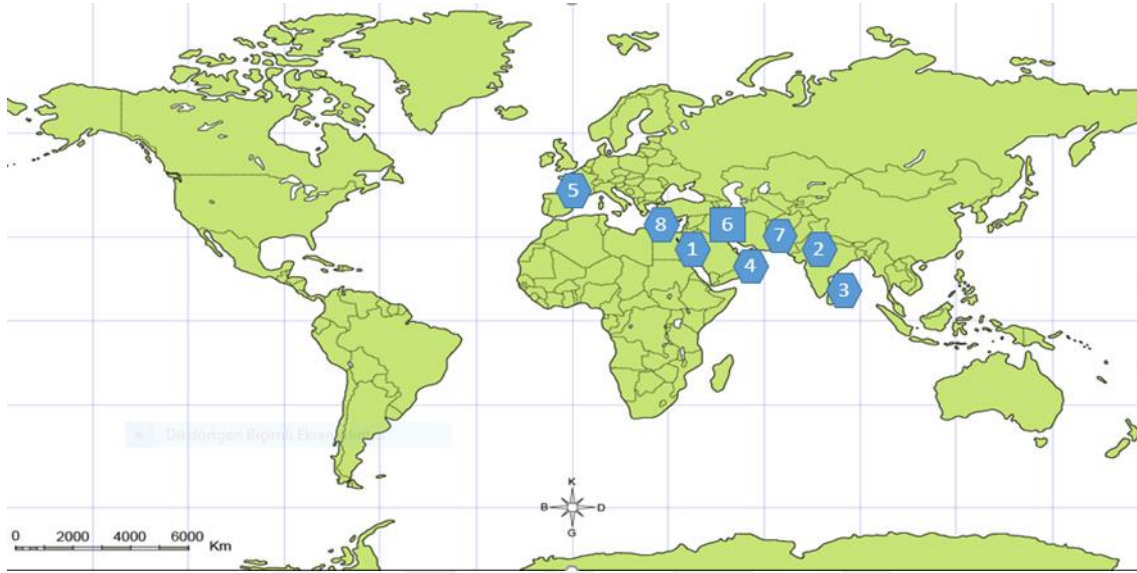
İnci

Erişim Adresi: (www.degerlidogaltas.com/inci-tasi/) (Erişim Tarihi: 24.12.2020).

Ek-2

İnci Taşının Bulunduğu Bölgeleri Gösteren Harita

(Harita tarafımızca hazırlanmıştır).

1: Kızıldeniz

2: Hindistan

3: Sri Lanka (SerendibAdası)

4: Aden Körfezi

5: Barcelona

6: Basra Körfezi

7: Hürmüz Boğazı

8: İskenderiye (Mısır)

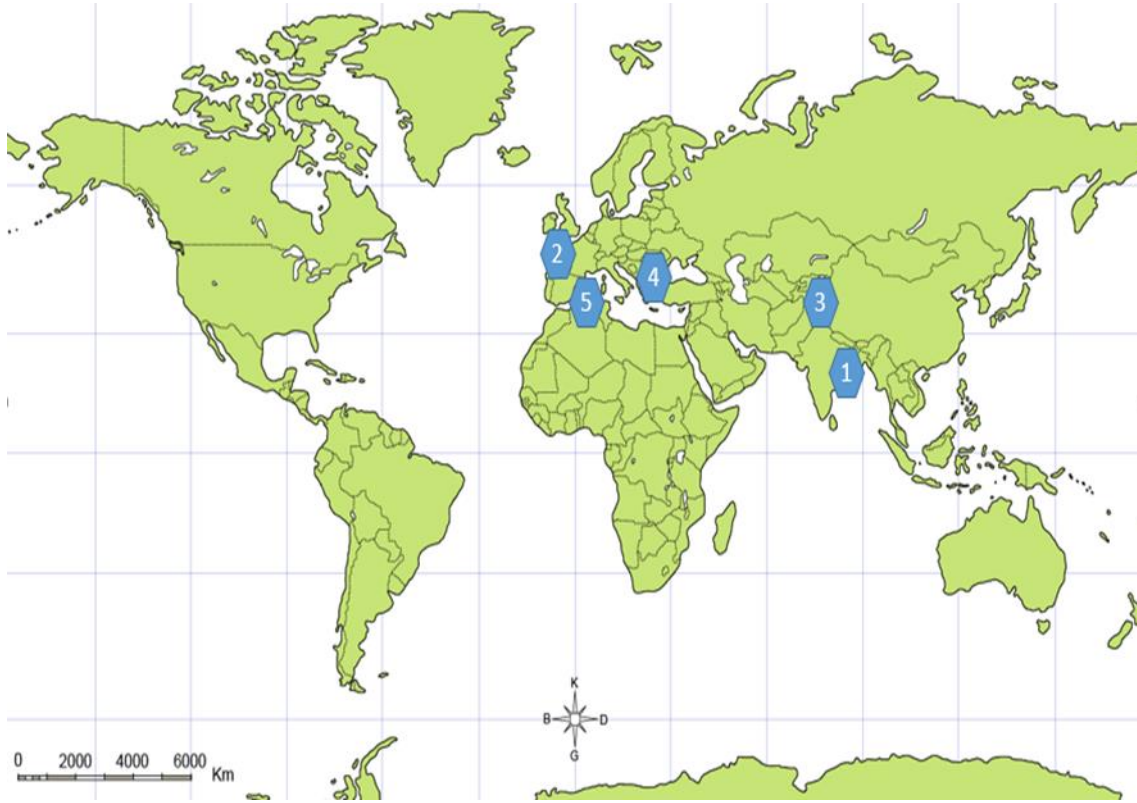
Ek-3

Mercan

Erişim Adresi: (<https://www.degerlitaslar.gen.tr/mercan-coral>) (Erişim Tarihi 24.12.2020).

Ek-4

Mercan Taşının Bulunduğu Yerleri Gösteren Harita

(Harita tarafımızca hazırlanmıştır).

- 1: Sri Lanka (Serendib Adası)**
- 2: Endülüs Bölgesi Ve Cebeli Tarık**
- 3: Hindistan**
- 4: Akdeniz**
- 5: Mağrib Bölgesi**

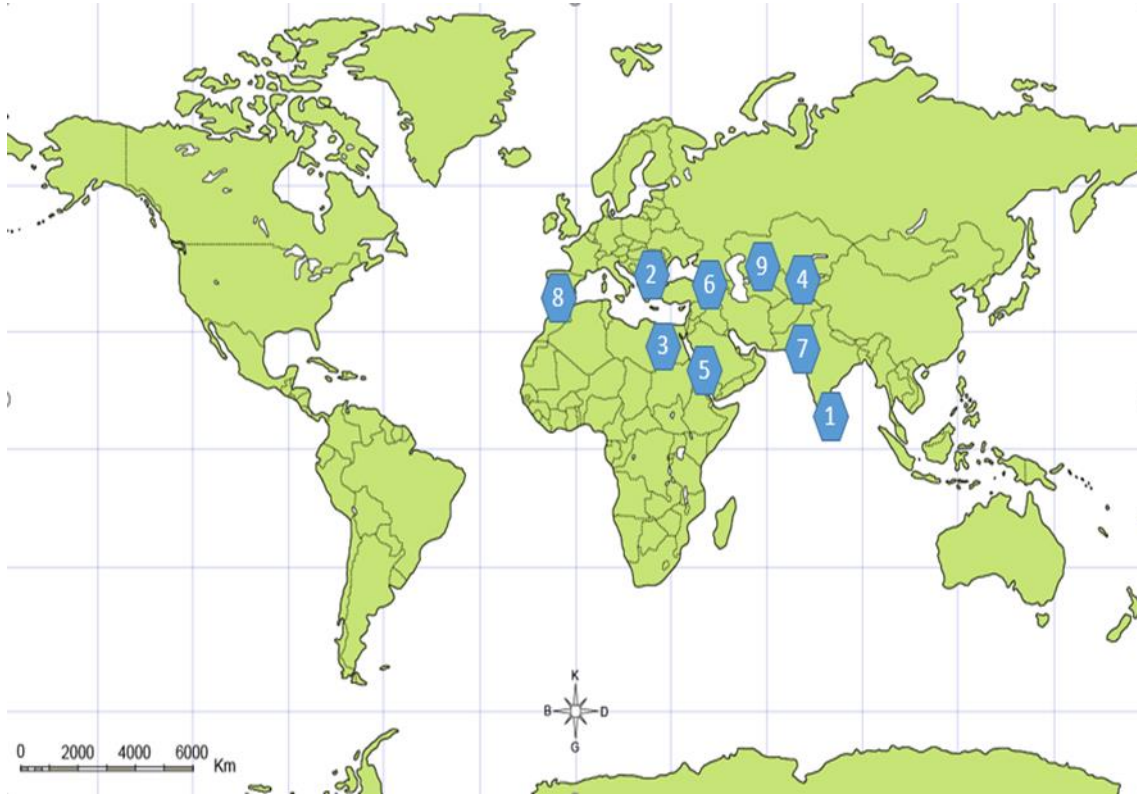
Ek-5

Yâkût

Erişim Adresi: (<https://www.aniyuzuk.com/yâkût-tasinin-ozellikleri.dhtml>) (Erişim Tarihi : 24.12.2020).

Ek-6

Yâkût taşının Bulunduğu Yerleri Gösteren Harita

(Harita tarafımızca hazırlanmıştır).

1: Sri Lanka (Serendibadası)

2: Taberna Adası

3: Mısır

4: Hoten

5: Hicaz-Yemen

6: Afganistan

7: Hindistan

8: Malaga

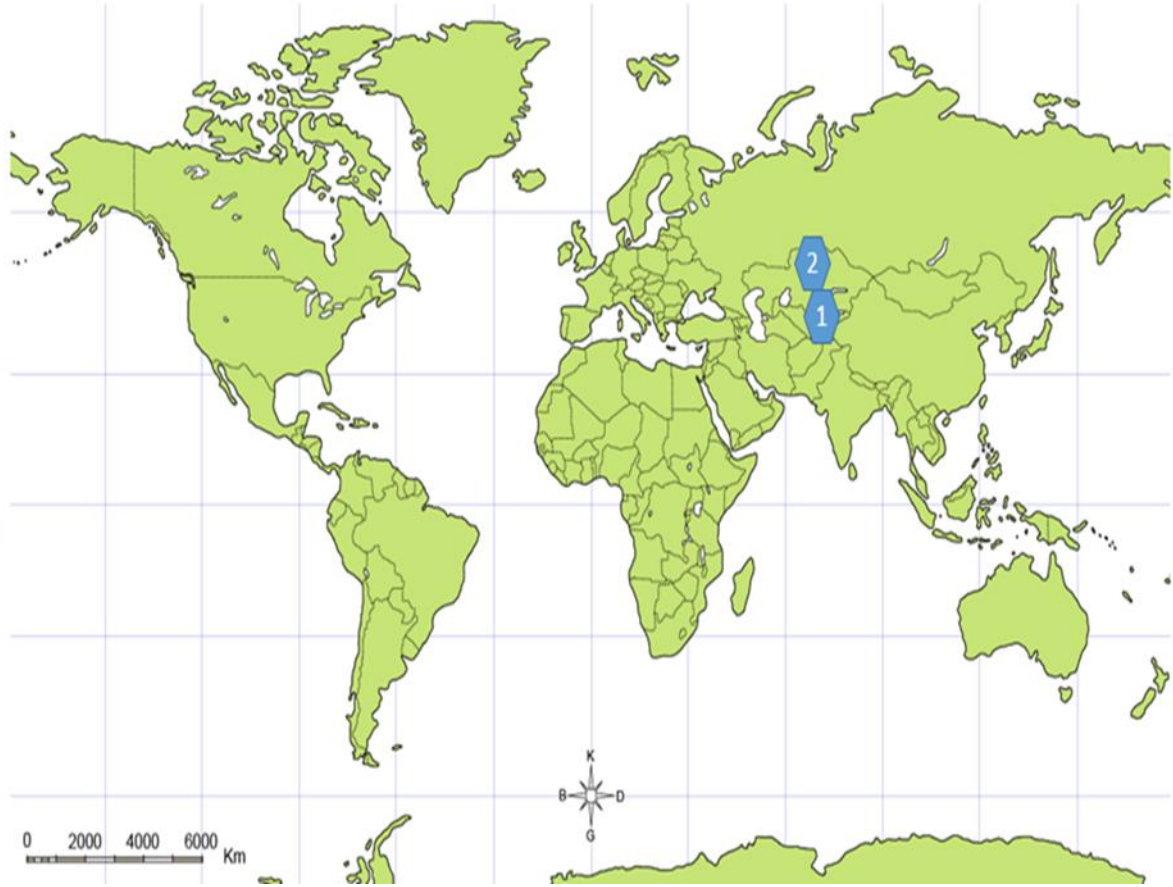
9: Özbekistan

Ek-7

Yeşim Taşı

Erişim Adresi: <https://www.yasemin.com/pratik-bilgiler/haber/2972381-yesim-tasi-nedir-yesim-tasi-nasil-olusur-faydalari-ve-ozellikleri> (Erişim Tarihi: 24.12.2020).

Ek-8**Yeşim Taşının Bulunduğu Yerleri Gösteren Harita**

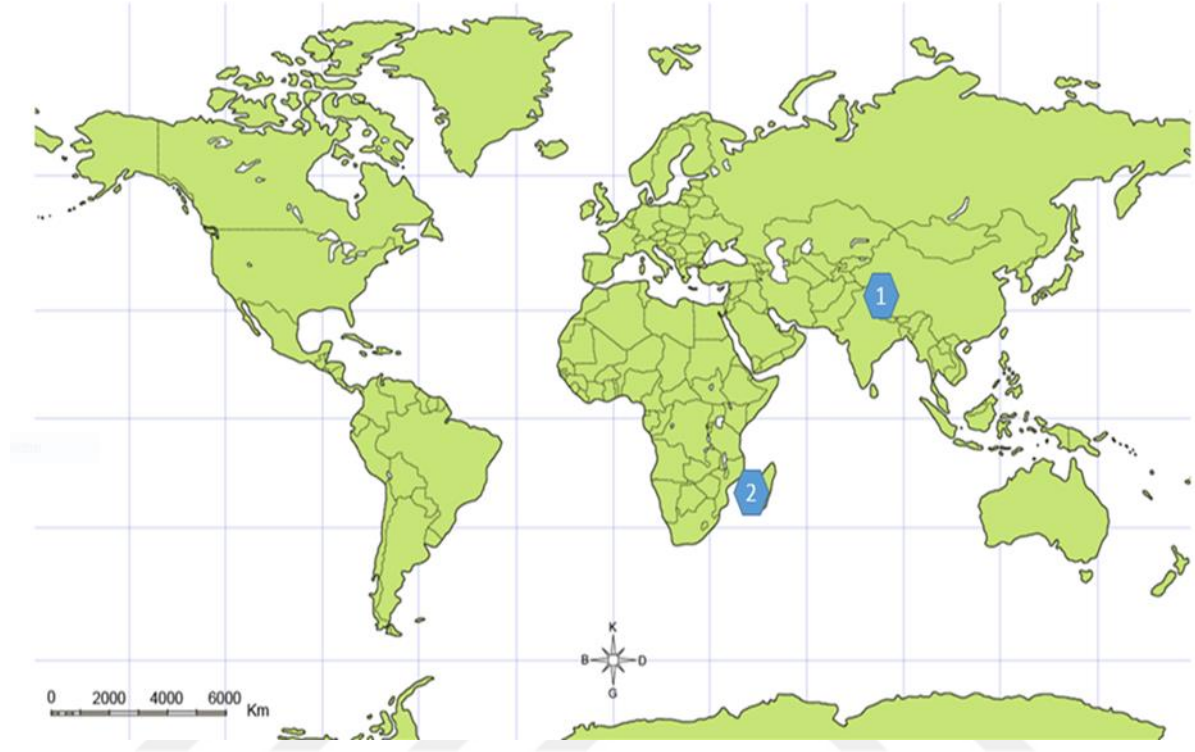
(Harita tarafımızca hazırlanmıştır).

1: Hoten

2: Türkistan Ve Kaşgar Bölgeleri

Ek-9**Fildişi**

Erişim Adresi: (<https://www.haberturk.com/fildisi-nedir-kullanim-olanlari-nelerdir-hbirt-2533972>) (Erişim Tarihi: 24.12.2020).

Ek-10**Fildişi Taşının Bulunduğu Yerleri Gösteren Harita**

(Harita tarafımızca hazırlanmıştır).

1: Tibet

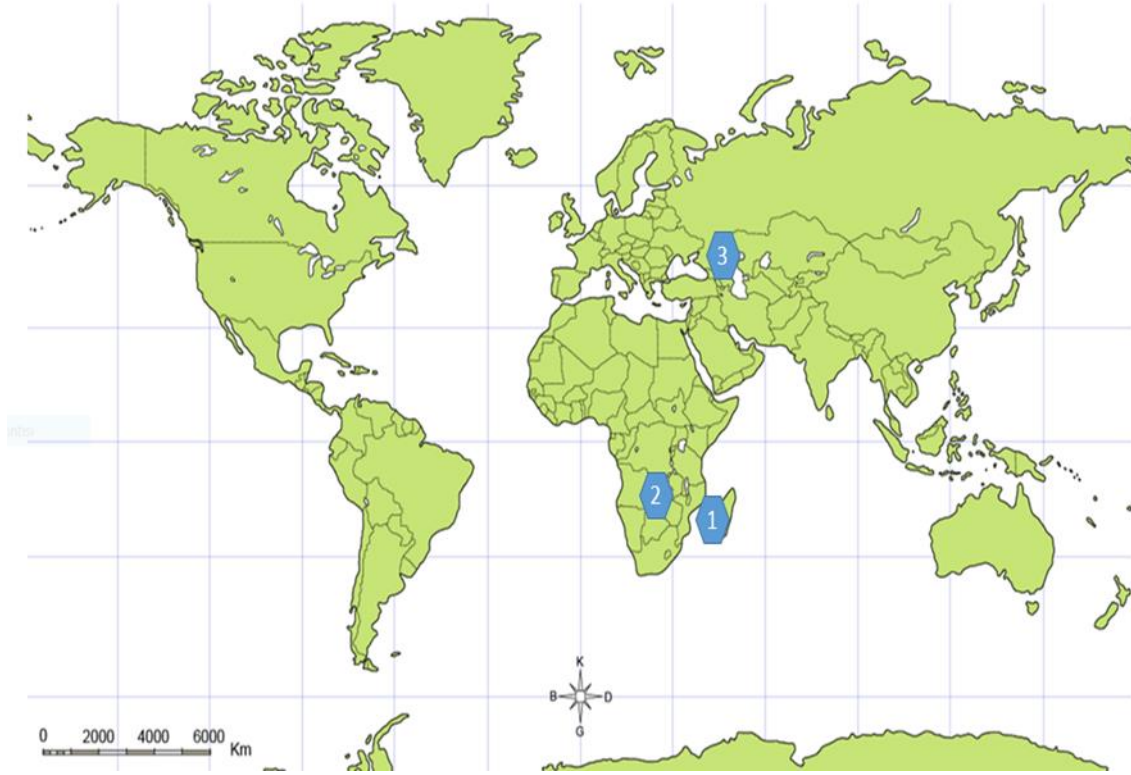
2: Madagaskar

Ek-11

Safir

Erişim Adresi: (<https://www.degerlidogaltas.com/safir-tasi/>) (Erişim Tarihi: 24.12.2020).

Ek-12**Safir Taşının Bulunduğu Yerleri Gösteren Harita**

(Harita tarafımızca hazırlanmıştır).

1: Madagaskar

2: Çin

3: Afganistan (Bedehşan, Penşîr)

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Uğur ARABACI

Doğum Yeri:

Doğum Tarihi:

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi: Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 2014-2018.

Yüksek Lisans Öğrenimi: Sinop Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2018-2020.

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020-2022.

BİLDİĞİ YABANCI DİLLER

İngilizce, Farsça

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

Şahin, M.- Arabacı, U. (2020). “Bir İhtirasın Hikâyesi: Selçuklu Devlet Adamı Tâcü’l-Mülk’ün İktidar Mücadelesi”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute*. 68, (Mayıs-May 2020). 341-366.

.